МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БАТАН ЮРІЙ ДМИТРОВИЧ

УДК 340.11-027.252(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

ПРЕВЕНТИВНИЙ МЕХАНІЗМ СУЧАСНОГО ПРАВА

12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Ю. Д. Батан

Науковий керівник:
Крестовська Наталя Миколаївна,
доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2021

АНОТАЦІЯ

Батан Ю. Д. **Превентивний механізм сучасного права. –** Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню превентивного механізму сучасного права та з'ясуванню його ознак і складників, а також напрацюванню запобіжно-спрямованих змін до правових актів.

Піддано комплексному аналізу історіографію юридичної превенції. Це дозволило виявити підходи, напрями та прогалини досліджень превентивного механізму сучасного права у доктрині. Зокрема, виокремлено підходи до правничих досліджень превенції: загальнотеоретичний, кримінально-правовий, публічно-правовий, приватноправовий; кожен підхід поділено на такі напрями досліджень: превентивна функція (підфункція) права (загалом або відповідних правових спільнот); превенція конфліктів; превентивна функція юридичної відповідальності; превентивна діяльність органів внутрішніх справ (у приватному праві – нотаріату).

Розкрито методологічні засади дослідження превентивного механізму сучасного права. Зокрема, сформульовано превентивно-телеологічний дослідницький підхід. Він, на думку дисертанта, полягає в розгляді норм, інститутів, суб'єктів, джерел права, юридичних концепцій, правових діянь тощо крізь призму їхнього превентивного призначення. З погляду вказаного підходу розглянуто окремих суб'єктів (медіаторів, юридичних клінік, омбудсперсон тощо) та концепції (верховенство права, конституціоналізм, належне врядування, сталий розвиток).

Крім того, доведено потребу відмови від послуговування термінопоняттям «попередження» у превентивному контексті – об'єднано загальномовну (чимала кількість превентивних термінів, запобігання мовній омонімії та зросійщене значення терміна «попередження» на позначення превенції) та спеціально-юридичну (запобігання юридичній тавтології та двозначностям у мовному потоці

через попередження як юридичну санкцію) аргументацію.

Здійснено поділ превентивного механізму сучасного права. Продемонстровано, що вказаний механізм складається із системного та структурного складників. Системний складник має принаймні шість основних критеріїв поділу: функції, межі та масштаб впливу, стадії, об'єкт, предмет і правовий режим, суб'єкти. Структурний складник превенції містить телеологічний, нормативний, суб'єктний, ціннісно-динамічний елементи.

Досліджено телеологічний елемент превентивного механізму сучасного права. Виявлено, що превенція є не підфункцією або функцією, а головним (кінцевим) призначенням об'єктивного права, що полягає у виявленні, усуненні, зменшенні рівня й масштабів або пом'якшенні впливу детермінант порушень прав людини. З огляду на це розкрито реалізацію превентивного призначення права як механізму, тобто динамічної системи взятої в єдності впорядкованої цілісної сукупності взаємопов'язаних юридичних засобів, способів і процедур, застосовуваних учасниками суспільних відносин, уповноваженими на це регуляторами, що втілюють прагнення до досягнення верховенства права, антропоцентризму, конституціоналізму, належного врядування, сталого розвитку тощо, і спрямованих на виявлення, усунення, зменшення рівня й масштабів або пом'якшення впливу детермінант порушень прав людини. Виходячи з цього розуміння превенції, спростовано тезу про поділ джерел права на такі, що мають превентивну мету, та такі, що її не мають, та поділ заходів на превентивні та примусові.

Продемонстровано нормативний елемент превентивного механізму сучасного права. На підставі порівняльно-правового аналізу змісту зарубіжних законів про профілактику правопорушень, історично-правового аналізу подання та розгляду вітчизняних проєктів законів про профілактику правопорушень, а також застосування формально-юридичного методу обґрунтовано недоцільність ухвалення окремого Закону України «Про профілактику правопорушень» або аналогічного до нього законодавчого акта, що б мав на меті врегулювати засади профілактики правопорушень (злочинів, злочинності тощо).

Окреслено суб'єктний елемент превентивного механізму сучасного права.

Систему суб'єктів превенції запропоновано поділити на чотири види: ідейні (освітні та культурні заклади, засоби масової інформації), нормотворчі (міжнародні організації та їхні органи, глава держави, парламент, уряд, органи місцевого самоврядування), правосприяльні (адвокатура, юридичні клініки, недержавні правозахисні інституції, медіатори, фізичні особи, органи державного та господарського управління, трудові колективи), контрольно-наглядові (міжнародні договірні органи з прав людини, нотаріат, реєстратори, омбудсперсона, національний превентивний механізм, державні інспекції, суди, конституційний суд, арбітражі, воєнні трибунали, громадські організації, юридичні відділи підприємств, установ, організацій, Міністерство юстиції України, органи охорони правопорядку). Наголошується на тому, що усвідомлення службовцями вказаних установ превентивного призначення їхньої діяльності та вдосконалення діяльності, спрямованої на запобігання порушенням прав людини, стає чималим неоціненним внеском у реалізацію превентивного механізму сучасного права.

Обґрунтовано концепцію верховенства права як основу превенції порушень прав людини. Цю концепцію запропоновано тлумачити з огляду на поелементний підхід, що включає такі складники: повагу до прав людини, юридичну визначеність, розмірність, недискримінацію, право бути почутим, право на оскарження та підзвітність.

Досліджено концепцію стабільності законодавства як складник верховенства права та запобіжник порушень прав людини. Стабільність законодавства означає здатність регулювати суспільні відносини без істотних змін упродовж тривалого часу з дотриманням «правомірних очікувань». За результатами дослідження обґрунтовано потребу закріплення в розділі II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» (після чинної ч. 1 ст. 38) норми про стабільність виборчого законодавства такого змісту: «Зміни до законодавства про вибори щодо правил перетворення голосів у мандати, проведення меж округів і порядку формування виборчих комісій набирають чинності не раніше ніж через двісті сорок днів після їх оприлюднення».

Виявлено сучасні проблеми ефективності превентивного механізму сучасного

права. Визначено ефективність превенції як динамічну оцінну квантифіковувану властивість, спрямовану на усунення детермінант порушень прав людини, вимірювану завдяки соціологічним показникам (індикаторам) і пізнавану в темпоральному, галузевому, суб'єктному й/або просторовому зіставленні (порівнянні) за умов мінімізації людських, матеріальних і часових ресурсів. З'ясовано, що застосування статистики в аналізі превентивної діяльності базується на кількості правопорушень. Встановлено, що статистичний метод надає набагато більший потенціал для його використання в юридичних дослідженнях: наявні чимало індикаторів інфляції соціогуманітарної сфери, ефективності контрольно-наглядової діяльності, запобігання порушенням права бути почутим, запобігання недоступності підприємницької діяльності. Умовно поділено опитувальні індикатори ефективності сучасного права на чотири види: матеріальні нормотворчі, матеріальні нормозастосовні, процедурні нормотворчі, процедурні нормозастосовні.

Практичне значення здобутих результатів полягає в тому, що теоретичні положення, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження можуть бути використані у нормотворенні – для удосконалення Конституції України, законодавства, спрямованого на запобігання порушенням прав людини; нормозастосовній діяльності – у роботі органів публічної влади для вдосконалення шляхів запобігання порушенням прав людини; у науково-дослідній діяльності – з метою подальшого теоретичного осмислення складових превентивного механізму сучасного права, написання монографічних, дисертаційних й інших наукових праць із цієї проблематики; в освітньому процесі – для підготовки навчальних і навчально-методичних посібників, викладання теорії права, кримінології, конституційного права, адміністративного права, цивільного права тощо; у правовиховній сфері – для підвищення рівня правової культури населення, формування фахової правосвідомості студентів юридичних закладів вищої освіти.

***Ключові слова*:** методологія права; превентивна функція права; превентивна мета правового регулювання (впливу); закон про профілактику правопорушень; структура механізму превенції порушень прав людини; суб'єкти запобігання порушенням прав людини; верховенство права; стабільність законодавства;

ефективність механізму реалізації превентивного призначення права; індикатори ефективності запобігання правопорушенням.

SUMMARY

Batan Yu. D. **Preventive Mechanism of Modern Law.** – Qualified Research Paper. Manuscript copyright.

Thesis for the scientific degree of Candidate of Law in specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Doctrines. – National University "Odesa Law Academy", Odesa, 2021.

The thesis is devoted to a comprehensive study of the preventive mechanism of modern law, clarification of its features and components and the development of preventive-oriented changes to legal acts.

The historiography of legal prevention is comprehensively analyzing, making possible to identify approaches, directions and gaps of doctrinal research on the preventive mechanism of modern law. Certain approaches to legal research of prevention are highlighted: general theoretical approach, criminal law-based approach, public and private law approaches. Each approach is divided into the following areas of research: the preventive function (subfunction) of law (in the whole or in the certain legal communities respectively); prevention of conflicts; preventive function of legal responsibility; preventive activities of the internal affairs agencies (in private law – preventive activities of the notaries).

Preventive mechanism of modern law is examined on methodological framework, namely a preventive-teleological researching approach is formulated. According to the author, it consists of the consideration of norms, institutions, subjects, sources of law, legal concepts, legal acts, etc. through the prism of their preventive purpose. In terms of this approach, individual subjects (mediators, legal clinics, ombudsperson, etc.) and concepts (rule of law, constitutionalism, good governance, sustainable development) are considered.

In addition, the need to refrain from using the term "poperedzhennia" ("forestalling", in Ukrainian is used as a synonym to "prevention") in a preventive context was proved by combining common language argumentation (a large number of preventive terms,

prevention of linguistic homonymy and the Russian meaning of the term "poperedzhennia" to designate prevention) and specially legal argumentation (prevention of legal tautology and the ambiguous terminology (usage the term "poperedzhennia" for the legal sanction) in the Ukrainian language).

The division of the preventive mechanism of modern law was carried out. This mechanism consists of system and structural components. The system component has at least six main criteria for division: functions, limits and scale of influence, stages, object, subject and legal regime, subjects. The structural component of prevention consists of teleological, normative, subjective and value-dynamic elements.

The teleological element of the preventive mechanism of modern law was reviewed. It has been found that prevention is not a subfunction or function, but the main (ultimate) purpose of objective law, which consists of identifying, eliminating, reducing the level and scale or decrease the impact of the determinants of human rights violations.

Because of this, the implementation of the preventive purpose of the law as a mechanism, *i.e.* a dynamic system taken in the unity of an orderly integrated set of interrelated legal means, methods and procedures used by participants of public relations, authorized by the regulators, enforcing the desire to achieve the rule of law, anthropocentrism, constitutionalism, good governance, sustainable development, etc., and aimed at identifying, eliminating, reducing and scaling up or mitigating the impact of determinants of human rights violations was described. Based on this understanding of prevention, the thesis of the division of normative acts into those that have a preventive purpose and those that do not, and the division of measures into preventive and coercive was refuted.

The normative element of the preventive mechanism of modern law was demonstrated. Based on the comparative legal analysis of the content of foreign laws on crime prevention, historical and legal analysis of submission and consideration of domestic law drafts on crime prevention, as well as the application of the formally-legal method, the inexpediency of adopting a separate Law of Ukraine "On Crime Prevention" or similar act of legislation aimed at regulating the principles of crime prevention (crimes, criminality, etc.) was proved.

The subjective element of the preventive mechanism of modern law is outlined. It is proposed to divide the system of subjects of prevention into four types: ideological (educational and cultural institutions, mass media), legislatory (the parliament, international organizations and their bodies, head of state, the government, local self-government bodies), legally assisting (advocacy, legal clinics, non-governmental human rights institutions, mediators, natural persons, public and economic management bodies, labor collectives), control-supervisory (international human rights treaty bodies, the notary, registrators, the Ombudsman, national preventive mechanism, state inspections, courts, the Constitutional Court, arbitrations, military tribunals, public organizations, legal departments of enterprises, institutions, organizations, the Ministry of Justice of Ukraine, law enforcement agencies).

It is emphasized that the awareness of the officials of these institutions the preventive purpose of their activity as well as the improvement of activity, preventing human rights violations, is a significant underrated contribution to the implementation of the preventive purpose of the law.

The concept of the rule of law as a basis for the prevention of human rights violations is justified. To interpret this concept in terms of an element-by-element approach, which includes the following components: respect for human rights, legal certainty, proportionality, non-discrimination, the right to be heard, the right to appeal and accountability was proposed.

The concept of stability of legislation as a component of the rule of law and a safeguard against human rights violations was examined. The stability of legislation means its ability to regulate public relations without significant changes over a long period in compliance with “legitimate expectations”. According to the results of the study, the need to complement the Chapter II of the Constitution of Ukraine “Human and Citizens’ Rights, Freedoms and Duties” (after the current Part 1 of Article 38) with the norms of the stability of electoral legislation of the following content: “Changes to the election legislation regarding votes in the mandates, the conduct of the boundaries of districts and the procedure of forming election commissions shall come into force not earlier than two hundred and forty days after their promulgation”.

Modern problems of efficiency of the preventive mechanism of modern law are revealed. The effectiveness of prevention is defined as a dynamic evaluative quantifiable property aimed at eliminating the determinants of human rights violations, measured by sociological indicators and recognizable in temporal, sectoral, subjective and/or spatial comparison under conditions of minimization of human time resources.

It was found that the use of statistics in the analysis of preventive activities is based on the number of offences. It is established that the statistical method has a much greater potential for its use in legal research: there are many indicators of inflation in the socio-humanitarian sphere, the effectiveness of control and supervision, prevention of violations of the right to be heard, prevention of unavailability of business. The survey indicators of the effectiveness of modern law are conditionally divided into four types: material rule-making, material law-enforcement, procedural rule-making, procedural law-enforcement.

The practical significance of the results obtained lies in the fact that the theoretical provisions, conclusions and recommendations of the dissertation research can be used in:

- rule-making, for example, to improve the Constitution of Ukraine, legislation aimed at preventing human rights violations;

- law enforcement activities – in the work of public authorities to improve the ways to prevent human rights violations;

- in research activities – with the aim of further theoretical understanding of the components of the preventive mechanism of modern law, writing monographs, theses and other scientific works on this issue;

- in the educational process – for the preparation of educational and teaching aids, teaching the theory of law, criminology, constitutional law, administrative law, civil law, etc.;

- in the field of legal education – to improve the level of legal culture of the population, the formation of professional legal awareness of students of legal higher educational institutions.

Keywords: methodology of law; preventive functions of law; the preventive aim of legal regulation (impact); the prevention of delinquency law; structure of the mechanism of prevention of human rights violation; subjects of prevention of human rights violations;

the rule of law; stability of the legislation; the effectiveness of the mechanism for implementation of the preventive purpose of the law; indicators of the effectiveness of crime prevention.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Батан Ю.Д. Вплив превентивного механізму права на неправомірну поведінку. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за ред. О.В. Козаченка, Є.Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 625–642.
2. Батан Ю.Д. Індикація ефективності українського права. *Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції* : монографія / [Ю.М. Оборотов, А.П. Овчиннікова, В.В. Завальнюк та ін.] ; за ред. Ю.М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2019. С. 393–409.

Публікації у фахових виданнях:

1. Батан Ю.Д. Нормотворча стадія превентивного механізму права: людський вимір. *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 95–102.
2. Єзеров А., Батан Ю. Належне врядування й надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування. *Юридичний вісник*. 2016. № 2. С. 109–116.
3. Батан Ю.Д. До питання про місце превенції у правовому регулюванні. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 10. С. 25–31.
4. Батан Ю.Д. Запобігання академічному плагіату та неоригінальності як складова превентивного механізму сучасного права інтелектуальної власності. *Часопис цивілістики*. 2017. № 23. С. 83–86.
5. Батан Ю.Д. Понятєво-категорійний апарат превенції як призначення права. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 4. С. 11–19.

6. Батан Ю.Д. Про юридичну базу реалізації превенції: чи можна вважати конституцію законом про профілактику? *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 1. С. 7–13.

7. Batan Yu. The European Court of Human Rights as an Institution with the Preventive Purpose. *European Political and Law Discourse*. 2021. V. 8. Iss. 3. P. 43–47.

Публікації апробаційного характеру:

1. Батан Ю.Д. Вікіпедія та навчальний процес у вищих навчальних закладах: стан взаємодії. *Інформаційне суспільство: проблеми та перспективи* : Матер. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 трав. 2016). Одеса : Фенікс, 2016. С. 12–14.

2. Батан Ю.Д. Дотримання міськими радами критеріїв доступності та права бути почутим при наданні послуг. *Верховенство права та місцеве самоврядування* : Тези доп. студ. і асп. на III Міжнар. наук.-практ. форумі з верховенства права (м. Київ, 10–11 черв. 2016). Київ : Дух і літера, 2016. С. 14–18.

3. Батан Ю.Д. Превентивний механізм виборчого права. *Принципи сучасного конституціоналізму та Основний Закон України (IX Тодиківські читання)* : зб. тез наук. доп. і повід. Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 4-5 лист. 2016). Харків : Права людини, 2016. С. 124–125.

4. Батан Ю.Д. Превентивний механізм права як об’єкт наукового дослідження. *Матер. XX Ювілейної міжнар. звітн. конф. юних юристів, студ., асп. і молодих вчених, присвяченої 20-річчю Нац. ун-ту «Одеська юридична академія» та 170-річчю Одеської школи права* (м. Одеса, 12 трав. 2017) : у 3 т. Т. 1. Одеса : Фенікс, 2017. С. 5–7.

5. Батан Ю.Д. Верховенство права: поелементний підхід і виборче право. *Сучасні проблеми виборчого права і методологія його викладання у вищих навчальних закладах України* : тези доп. Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 22-23 черв. 2017). Київ : Прінт-Сервіс, 2017. С. 30–35.

6. Батан Ю.Д. До питання про конституціоналізм як превентивний механізм права. *Конституція України в контексті сучасних конституційних парадигм (X Тодиківські читання)* : зб. тез наук. доп. і повід. Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 27-28 жовт. 2017). Харків : Права людини, 2017. С. 39–40.

7. Батан Ю.Д. Підзвітність – складова верховенства права та запобіжник порушень прав людини. *Верховенство права очима правників-початківців* : матер. Всеукр. наук. конф. студ. та асп. (м. Одеса, 18 лист. 2017). Одеса : Гельветика, 2017. С. 24–28.
8. Батан Ю.Д. Превентивний механізм дії права: потреба поділу. *Правове життя сучасної України* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 вер. 2018 р.). Одеса : Гельветика, 2018. С. 90–93.
9. Батан Ю.Д. Механізм реалізації превентивного призначення спортивного права. *Спортивне право України: сучасний стан і перспективи розвитку* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 19 жовт. 2018 р.). Запоріжжя : ЗНУ, 2018. С. 49–51.
10. Батан Ю.Д. Механізм реалізації приватним правом превентивного призначення, або чому приватне право є запобіжником. *Верховенство права очима правників-початківців* : матер. Всеукр. наук. конф. студ. та асп. (м. Одеса, 24 лист. 2018 р.). Одеса : Гельветика, 2018. С. 5–10.
11. Батан Ю.Д. Органи місцевого самоврядування як нормотворчі запобіжники порушенням прав людини. *Правове життя сучасної України : у 2 т.* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.). Одеса : Гельветика, 2019. Т. 1. С. 333–335.
12. Батан Ю.Д. Спеціалізовані правові норми: превентивне призначення. *Суспільство XXI століття: крізь призму історії до сьогодення* : матер. всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 18 трав. 2019 р.). Одеса : Гельветика, 2019. С. 16–19.
13. Батан Ю.Д. Верховенство права як запобіжник порушень прав людини, або чому верховенство права є превентивним механізмом? *Верховенство права очима правників-початківців* : матер. Всеукр. наук. конф. студ. та асп. (м. Одеса, 23 лист. 2019 р.). Одеса : Гельветика, 2019. С. 5–9.
14. Батан Ю.Д. Юридична превентологія як об’єкт публічно-правових досліджень. *Правове життя сучасної України : у 3 т.* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.). Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 340–344.
15. Батан Ю.Д. «Сучасне право» як правова категорія: розуміння та властивості. *Українське суспільство в умовах транзиції: сучасні виклики та напрями розвитку* : матер. всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 16 трав. 2020 р.). Одеса : Гельветика, 2020. С. 7–10.

16. Батан Ю.Д. Криза прав людини та тест на пропорційність (на прикладі антиCOVIDних обмежень). *Права людини – пріоритет сучасної держави* : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Одеса, 10 груд. 2020). Одеса : Гельветика, 2020. С. 258–262.

Інші публікації, що додатково висвітлюють окремі питання дисертації:

1. Батан Ю.Д. Стабільність законодавства як складова верховенства права та запобіжник порушень прав людини. *Проблеми сучасної конституціоналістики* : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2018. С. 397–415.
2. Батан Ю.Д. Эффективность механизма реализации превентивного назначения права: к вопросу о статистических индикаторах. *Legea si Viata*. 2018. № 9/2. С. 21–25.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ 3
ВСТУП 4
РОЗДІЛ 1 ПРЕВЕНЦІЯ ЯК ЗАГАЛЬНОПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН 14
1.1. Сучасний стан дослідження тематики превентивного механізму права 14
1.2. Теоретико-методологічні засади дослідження превентивного механізму сучасного права 31
1.3. Поділ превентивного механізму права 55
РОЗДІЛ 2 СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАТИКИ ПРЕВЕНТИВНОГО МЕХАНІЗМУ ПРАВА 74
2.1. Телеологічний елемент превентивного механізму. Превенція як мета (призначення) правового впливу 74
2.2. Нормативний елемент превентивного механізму 89
2.3. Суб'єктний елемент превентивного механізму 105
РОЗДІЛ 3 КОНЦЕПТУАЛЬНО-ДИНАМІЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРЕВЕНТИВНОГО МЕХАНІЗМУ ПРАВА 137
3.1. Концепція верховенства права як основа превенції порушень прав людини 137
3.2. Ефективність механізму реалізації превентивного призначення права 180
ВИСНОВКИ 197
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 207
ДОДАТКИ 245

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВП – верховенство права

ВРУ – Верховна Рада України

ЄКПЛ – Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗПП – закон про профілактику правопорушень

ЗППЛ – запобігання порушенням прав людини

ЗУ – Закон України

КМУ – Кабінет Міністрів України

КНС – контрольно-наглядові суб'єкти

КСУ – Конституційний Суд України

НВ – належне врядування

НПА – нормативно-правовий акт

НТ – нормотворення

ОВВ – орган(и) виконавчої влади

ОМС – орган(и) місцевого самоврядування

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ООП – органи охорони правопорядку

п. – пункт

п/р – підрозділ

ПМСП – превентивний механізм сучасного права

Посібник ВП – посібник з оцінки дотримання верховенства права в публічному адмініструванні, розроблений Академією Фольке Бернадотта спільно з Програмою розвитку ООН

РЄ – Рада Європи

ст. – стаття

т. зв. – так званий

ч. – частина

ЮВз – юридична (правова) визначеність

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Проблема призначення права є однією з фундаментальних у теорії права та претендує на статус самостійного розділу загальнотеоретичної юриспруденції. Відсутність призначення у права означає брак потреби його існування. Нерозуміння призначення права зумовлює його неправильне тлумачення і застосування.

Важливість розуміння цільового наповнення права зумовлена, зокрема, і покращенням застосування телеологічного тлумачення правових норм. Це допомагає інтерпретатору краще з'ясувати природу та зміст правової норми через розуміння її цілі (мети, призначення).

Метою права є радше не реагування на шкідливі явища, а запобігання їм. Заходи, спрямовані на превенцію, усталюють суспільні відносини, тому що сприяють уникненню або максимальному зниженню кількості й обсягу порушень прав і свобод людини, щонайбільшому зменшенню несприятливих явищ і процесів, спричинених певними подіями або діяннями. Абсолютна превенція порушень прав людини є, звичайно, утопією, але, як каже Ю. Габермас про людську гідність, – «реалістичною утопією». Людство має прагнути до якнайбільшої та якнайефективнішої реалізації заходів, спрямованих на превенцію порушень прав людини.

Актуальність дослідження підтверджується також таким:

1) нормативною та теоретичною плутаниною діяльнісного і цільового підходів до розуміння превенції;

2) неусвідомленням важливості превентивного механізму його суб'єктами;

3) неусвідомленням правозастосовувачами імпліцитності превентивної цілі правових норм;

4) активізацією протягом останніх десяти років вживання у вітчизняних нормативних актах (Закон України (*далі – ЗУ*) «Про внесення змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» щодо національного превентивного механізму» 2012 р., ЗУ «Про внесення змін до Закону

України «Про боротьбу з тероризмом» щодо превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години» 2014 р., ЗУ «Про запобігання корупції» 2014 р. (у преамбулі), ЗУ «Про Національну поліцію» 2015 р.) і назвах суб'єктів превенції (у Національній поліції створено Департамент превентивної діяльності, відділи (сектори) ювенальної превенції тощо) прикметника «превентивний» у контексті національного превентивного механізму, превентивного затримання, превентивних антикорупційних механізмів і превентивних поліцейських заходів;

5) відсутністю з 2016 р. вперше в Україні державних концепцій і програм профілактики правопорушень, а також відсутністю в більшості нормативних актів вказівки на цілі їхнього ухвалення;

6) активізацією ухвалення законів про профілактику правопорушень – протягом 2012–2016 років у п'яти державах СНД ухвалено такі закони;

7) браком загальнотеоретичних досліджень превентивного механізму сучасного права (*далі – ПМСП*), що стримує підвищення ефективності його функціонування.

У науковій літературі визначення місця превенції у механізмі правового впливу є неоднозначним. Дослідники Ю. А. Амельченко, О. М. Арапчор, К. О. Васильков, А. О. Данченко, О. Медведєва, Я. І. Тихонов виокремили превенцію як самостійну категорію, на противагу підходу, згідно з яким превенція є підфункцією охоронної функції права (Б. Базилєв, І. Казьмін, Н. Макарова).

Окремі дослідження превенції, що мають науково-практичне значення, наявні в галузевих юридичних науках, зокрема *теоретико-правових* публікаціях таких дослідників, як В. В. Дудченко, Г. Кельзен, Н. М. Крестовська, В. В. Лемак, О. С. Мельничук, Дж. С. Мілл (*J. S. Mill*), Ю. М. Оборотов, С. П. Погребняк; публікаціях *кримінального спрямування* таких учених, як Ч. Беккаріа, В. В. Голіна, В. В. Лунєєв, М. Томмен (*M. Thommen*), Ф. фон Ліст (*F. von Liszt*), М. І. Хавронюк, А. Шайо (*A. Sajo*), К. Штайкер (*C. Steiker*); *інших публічно-правових* публікаціях таких дослідників, як М. В. Афанасьєва, А. А. Єзеров, У. Крієбаум (*U. Kriebaum*), С. В. Міловідова, М. В. Савчин, О. В. Топчій, С. В. Шевчук; *приватноправових* рефлексіях таких вчених, як Н. П. Бондар, І. С. Канзафарова, Т. С. Ківалова,

Г. Г. Мошак, Г. О. Ульянова, Р. Б. Шишка. У контексті тенденцій українського право- та державотворення, а також із урахуванням потреби у глобальному теоретико-правовому (а не суто галузевому) вивченні превентивного призначення сучасного права та механізму його реалізації й окремих його складників, цей механізм має бути досліджено з урахуванням превентивного потенціалу верховенства права, конституціоналізму, належного врядування, сталого розвитку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в контексті тем фундаментальних наукових досліджень «Теорія кримінальної законотворчості: концептуальні основи» (ДРН 0115U002494), яке здійснювалось у 2015–2017 рр., та «Євроінтеграційна кримінально-правова політика України» (ДРН 0118U003677), яке здійснювалось у 2018–2020 рр., теми наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (ДРН 0116U001842) на 2016–2020 рр.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження відповідно до його *предмета* (превентивний механізм сучасного права) та *об'єкта* (механізм правового впливу) є з'ясування ознак і складників ПМСП та напрацювання запобіжно-спрямованих змін до правових актів.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

виявити підходи, напрями та прогалини досліджень ПМСП у доктрині;

розкрити методологічні засади дослідження ПМСП;

здійснити поділ ПМСП;

виокремити й охарактеризувати телеологічний елемент ПМСП;

розкрити нормативний елемент ПМСП;

визначити та охарактеризувати суб'єктний елемент ПМСП;

обґрунтувати концепцію верховенства права (*далі – ВП*) як основу превенції порушень прав людини;

виявити сучасні проблеми ефективності ПМСП;

надати рекомендації щодо внесення змін до нормативних актів, актів застосування права, правоосвітніх заходів тощо.

Методи дослідження. Завдяки принципам класичної парадигми було встановлено сутність ключових для дисертаційного дослідження понять, виявлено й охарактеризовано елементи ПМСП, а також інші складові поділу ПМСП, елементи ВП, індикатори ефективності превенції, виявлено детермінацію правових явищ і процесів превентивним призначенням, доведено шкідливість ухвалення окремого закону про профілактику (запобігання) правопорушень (злочинності, злочинів), сформульовано ключові висновки дослідження тощо.

Некласична парадигма використана, передусім, під час: а) виокремлення превентивності недержавного права; б) окреслення зв'язку культури та мистецтва як запобіжників порушень прав людини; в) визнання за можливе використання соціологічних нестатистичних методів (зокрема, результатів соціологічних опитувань) дослідження ефективності превенції.

Принципи постнекласичної парадигми дозволили: а) зробити висновок про обмеженість дефінітивного підходу до розуміння окремих понять (наприклад, «верховенство права», «належне врядування» тощо) (підрозділи (*далі – п/р*) 1.2, 3.1); б) виокремити превентивність недержавних правових систем (п/р 1.3); в) розглянути напрями дослідження превенції (п/р 1.2) та її об'єкт (п/р 2.1) крізь призму кількох праворозумінь.

Використано такі дослідницькі підходи: аксіологічний [допомагає визначити об'єкт запобігання (п/р 2.1), довести значущість складників ВП, НВ (п/р 3.1)], антропологічний [уможливлює з'ясування природи прав людини для дослідження об'єкта запобігання (п/р 2.1), концепцій превенції (п/р 3.1), дозволяє по-різному щодо правових систем вирішувати питання закріплення стабільності законодавства (п/р 3.1)], герменевтичний (сприяє виявленню, з'ясуванню й роз'ясненню превентивного призначення юридичних текстів і розміщених у них правових норм) тощо.

У дослідженні використано різні методи наукового пізнання: діалектичний (дозволив розглянути елементи ПМСП в усіх виявах і вираженнях й у їхньому взаємозв'язку та взаємозалежності між собою та з іншими суспільними явищами та процесами, виявити суперечності, наявні під час реалізації ПМСП, забезпечити

всебічність та повноту дослідження юридичної превенції, об'єктивність і достовірність його результатів), загальнонаукові [системний, який дозволив виокремити підходи до правничих досліджень превенції (п/р 1.1), дослідити місце (становище) превенції у механізмі правового впливу (п/р 2.1), виокремити та дослідити ПМСП як єдине ціле та водночас систему взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів, кожен із яких являє собою підсистему і також складається зі взаємопов'язаних елементів (п/р 1.3); структурно-функціональний, який допоміг розкрити превенцію як ціль (призначення), а не функцію або підфункцію правового впливу, з одночасним розкриттям превентивного призначення окремих функцій права, тобто їхнього співвідношення з превенцією (п/р 2.1), здійснити поділ суб'єктів превенції залежно від найбільш притаманних їм повноважень й охарактеризувати превентивність природи та повноважень кожного елемента (п/р 2.3); метод альтернатив, застосований під час вибору вдалого місця та формулювання норми Конституції України про стабільність виборчого законодавства (п/р 3.1); формально-логічний, що допоміг визначити ключові терміни (п/р 1.2), виявити та дослідити елементи ПМСП (п/р 1.3, 2.1, 2.2, 2.3), елементи ВП (п/р 3.1), довести непотрібність розробки й ухвалення окремого закону про профілактику правопорушень (*далі – ЗПП*) (п/р 2.2), сформулювати висновки та пропозиції для вдосконалення правового впливу, спрямованого на запобігання порушенням прав людини та, зокрема, стабільність законодавства, ефективність превенції тощо (п/р 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, висновки)], спеціально-наукові [формально-юридичний, застосований для формулювання юридично значущих визначень термінів і дослідження нормативного елемента як складової ПМСП, а також для аналізу Конституції України, джерел міжнародного права, вітчизняного та зарубіжного законодавства про профілактику правопорушень (п/р 2.1, 2.2), про стабільність законодавства (п/р 3.1) тощо, формулювання техніко-юридично коректних пропозицій змін до законодавства (п/р 2.1, 3.1, 3.2); історично-правовий, застосований для дослідження превенції шляхом вивчення: історіографії її дослідження (п/р 1.1), ретроспективи розробки та подання радянських і вітчизняних проєктів ЗПП (п/р 2.2), законодавчого регулювання принципу стабільності

законодавства в його історичного розвитку (п/р 3.1); порівняльно-правовий, виявлений у порівняльному аналізі структури та змісту ЗПП окремих держав (п/р 2.2), складових поділу ПМСП, зокрема різних виявів превентивного призначення в окремих галузях й інститутах права (п/р 1.3), коректному дослідженні ефективності превенції (п/р 3.2); конкретно-соціологічні методи, використані для підтвердження гіпотези про неефективність ухвалення ЗПП (п/р 2.2) і дослідження ефективності превенції (п/р 3.2)].

Наукова новизна здобутих результатів. Дисертація є першим у вітчизняній науці монографічним дослідженням ПМСП. У результаті здійсненого дослідження доведено превентивне призначення об'єктивного права, вироблено теоретичні засади ПМСП, здійснено його поділ і змістовну характеристику кожного з елементів, сформульовано низку положень і висновків, запропонованих особисто здобувачем, до найбільш значущих з яких належать:

уперше:

виявлено, що превенція є не підфункцією або функцією, а головним (кінцевим) призначенням об'єктивного права, що полягає у виявленні, усуненні, зменшенні рівня й масштабів або пом'якшенні впливу детермінант порушень прав людини; з огляду на це розкрито реалізацію превентивного призначення права як механізму, тобто динамічної системи взятої в єдності впорядкованої цілісної сукупності взаємопов'язаних юридичних засобів, способів і процедур, застосовуваних учасниками суспільних відносин, уповноваженими на це регуляторами, що втілюють прагнення до досягнення ВП, антропоцентризму, конституціоналізму, НВ, сталого розвитку тощо, і спрямованих на виявлення, усунення, зменшення рівня й масштабів або пом'якшення впливу детермінант порушень прав людини;

спростовано тезу про поділ джерел права на такі, що мають превентивну мету, та такі, що її не мають, та поділ заходів на превентивні та примусові;

застосовано превентивно-телеологічний дослідницький підхід до характеристики окремих суб'єктів (медіатори, юридичні клініки, омбудсперсони тощо) і концепцій (ВП, конституціоналізм, НВ, сталий розвиток), що полягає в розгляді норм, інститутів, суб'єктів, джерел права, юридичних концепцій, правових

діянь тощо крізь призму їхнього превентивного призначення;

обґрунтовано потребу закріплення в розділі ІІ Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» (після чинної ч. 1 ст. 38) норми про стабільність виборчого законодавства такого змісту: «Зміни до законодавства про вибори щодо правил перетворення голосів у мандати, проведення меж округів і порядку формування виборчих комісій набирають чинності не раніше ніж через двісті сорок днів після їх оприлюднення»;

обґрунтовано недоцільність ухвалення окремого ЗУ «Про профілактику правопорушень» або аналогічного до нього законодавчого акта, що б мав на меті врегулювати засади профілактики правопорушень або злочинності;

удосконалено:

історіографію юридичної превенції, дослідження якої дозволило виокремити підходи до правничих досліджень превенції: загальнотеоретичний, кримінально-правовий, публічно-правовий, приватноправовий; кожен підхід поділено на такі напрями досліджень: превентивна функція (підфункція) права (загалом або відповідних правових спільнот); превенція конфліктів; превентивна функція юридичної відповідальності; превентивна діяльність органів внутрішніх справ (у приватному праві – нотаріату);

аргументацію на користь відмови від послуговування термінопоняттям «попередження» у превентивному контексті – об'єднано загальномовну (чимала кількість превентивних термінів, запобігання мовній омонімії та зросійщене значення терміна «попередження» на позначення превенції) та спеціально-юридичну (запобігання юридичній тавтології та двозначностям у мовному потоці через попередження як юридичну санкцію) аргументацію;

поділ ПМСП, що складається із системного (має принаймні шість основних критеріїв: функції, межі та масштаб впливу, стадії, об'єкт, предмет і правовий режим, суб'єкти) та структурного (містить телеологічний, нормативний, суб'єктний, ціннісно-динамічний елементи) складників;

систему суб'єктів превенції, які запропоновано поділити на чотири види: ідейні, нормотворчі, правосприяльні, контрольно-наглядові;

концепцію стабільності законодавства (здатності регулювати суспільні відносини без істотних змін упродовж тривалого часу з дотриманням «правомірних очікувань») як складник ВП та запобіжник порушень прав людини;

набули подальшого розвитку:

концепція верховенства права, яку пропонується тлумачити з огляду на поелементний підхід, що включає такі складники: повагу до прав людини, юридичну визначеність, розмірність, недискримінацію, право бути почутим, право на оскарження та підзвітність;

положення щодо ефективності превенції, що може бути визначено як динамічну оцінну квантифіковувану властивість, спрямовану на усунення детермінант порушень прав людини, вимірювану завдяки соціологічним показникам (індикаторам) і пізнавану в темпоральному, галузевому, суб'єктному й/або просторовому зіставленні (порівнянні) за умов мінімізації людських, матеріальних і часових ресурсів.

Практичне значення здобутих результатів полягає у визначенні особливостей ПМСП. Основні положення, висновки та рекомендації роботи можуть бути застосовані у:

нормотворенні – для удосконалення Конституції України, законодавства, спрямованого на запобігання порушенням прав людини (*далі – ЗППЛ*);

нормозастосовній діяльності – у роботі органів публічної влади для вдосконалення шляхів ЗППЛ;

науково-дослідній роботі – для подальшого теоретичного осмислення складових ПМСП, написання наукових праць із цієї проблематики;

освітньому процесі – для підготовки навчальних і навчально-методичних посібників, викладання теорії права, кримінології, конституційного права, адміністративного права, цивільного права тощо;

правовиховній сфері – для підвищення рівня правової культури населення, формування фахової правосвідомості здобувачів вищої юридичної освіти.

Особистий внесок здобувача в одержання наукових результатів, що містяться в дисертації. Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно. У

науковій статті «Належне врядування й надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування» (Єзеров А., Батан Ю. *Юридичний вісник*. 2016. № 2. С. 109–116) автором висвітлено історичні аспекти концепцій публічного управління й охарактеризовано окремі складники (прозорість, право бути почутим і частково усі інші) належного врядування. У дисертації ідеї та розробки, які належать співавтору, не використовувалися.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження обговорено на кафедрі загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія», а також оприлюднено на таких заходах, як: міжнародні науково-практичні конференції: «Принципи сучасного конституціоналізму та Основний Закон України (IX Тодиківські читання)» (04–05.11.2016, м. Харків); «Від громадянського суспільства – до правової держави» (21.04.2017, м. Харків); «Актуальні питання державотворення в Україні» (19.05.2017, м. Київ); «Сучасні проблеми виборчого права і методологія його викладання у вищих навчальних закладах України» (22–23.06.2017, м. Київ); «Конституція України в контексті сучасних конституційних парадигм (X Тодиківські читання)» (27–28.10.2017, м. Харків); «Правове життя сучасної України» (17.09.2018, 17.05.2019, 15.05.2020, м. Одеса); «Спортивне право України: сучасний стан і перспективи розвитку» (19.10.2018, м. Запоріжжя); «ECHR's Jurisprudence in Digital Era» (31.05–01.06.2019, м. Одеса); Міжнародний науково-практичний форум з верховенства права «Верховенство права та місцеве самоврядування» (10–11.06.2016, м. Київ); Міжнародний конгрес європейського права (21–22.04.2017, м. Одеса); всеукраїнські науково-практичні конференції: «Інформаційне суспільство: проблеми та перспективи» (28.05.2016, м. Одеса); «Протидія злочинності: теорія та практика» (19.10.2016, м. Київ); «Верховенство права очима правників-початківців» (18.11.2017, 24.11.2018, 23.11.2019, м. Одеса); Всеукраїнський форум з протидії дискримінації (04–05.11.2016, м. Київ).

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 27 наукових публікаціях, у т. ч. 6 статей у наукових фахових виданнях України (з них 1 у співавторстві), 1 стаття у зарубіжному науковому виданні, 16 тез доповідей на

науково-практичних заходах, підрозділи у 2 монографіях, 2 інші публікації, що додатково висвітлюють окремі питання дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (370 найменувань на 38 сторінках) і 15 додатків. Повний обсяг дисертації становить 267 сторінок, з яких основний текст – 206 сторінок, додатки – 23 сторінки.

РОЗДІЛ 1
ПРЕВЕНЦІЯ ЯК ЗАГАЛЬНОПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН

1.1. Сучасний стан дослідження тематики превентивного механізму права

Хоча традиційно превенція вважається складовою лише кримінальної юриспруденції, усе частіше констатується її загальноправовий потенціал. Науковцями накопичено велику кількість розрізнених знань про юридичну превенцію. За предметом правничих досліджень знання про превенцію як об'єкт наукових пошуків можна поділити на кілька категорій.

(1) *Наукові розвідки превенції у царині кримінальної юриспруденції*.

Філософи з давніх-давен пишуть про потребу превенції злочинності. «Основу формування системи профілактики правопорушень заклали Платон і Арістотель, що віддавали пріоритет запобіганню злочинності перед каральною політикою держави. В епоху теологічного світогляду злочини розцінювались як прояви «злого духу», «витівки диявола», «нечистої сили» тощо, що відобразилось на способах виявлення та доказування неправомірних діянь, що відрізнялися особливою жорстокістю» [67, с. 99].

Безперечно, основами дослідження превенції у праві є кримінологічні (кримінально-правові) дослідження запобігання злочинності та злочинам. У Новий час про запобігання злочинності пише французький мислитель Ш. Монтеск'є у «Дусі законів»: «Гарний законодавець не стільки піклується про покарання за злочин, скільки про запобігання злочинам: він намагатиметься не стільки карати, скільки покращувати норов» [172, с. 201].

Класик кримінального права Ч. Беккаріа у трактаті «Про злочини та покарання» писав, що «краще запобігати злочинам, ніж карати за них. Це становить мету будь-якого гарного законодавства, яке, за суттю, є мистецтвом вести людей до якнайвищого щастя або до якомога меншого нещастя, якщо міркувати з погляду співвідношення добра та зла в нашому житті» [51, с. 230]. До способів запобігання злочинам філософ уналежнює зрозумілість і простоту законів, захист законами не

станів, а людей, шанобливий страх порушення законів, упевненість у неминучості покарання, просвітництво, запобігання зловживання владою (зокрема, збільшення чисельності колегії виконавців законів), нагородження доброчинців, удосконалення виховання [51, с. 230–241]. «Щоб жодне покарання не було проявом насильства одного або багатьох над окремим громадянином, воно має бути за своєю суттю гласним, негайним, невідворотним, мінімальним з усіх можливих за таких обставин, співмірним злочину і передбаченим законами» [51, с. 247].

Напевно, кожен кримінолог не оминав питання превенції. Можна виокремити доповідь Є. М. Вечерової «Превентивний потенціал кримінального закону: окремі проблеми ефективності». У дослідженні підкреслено панівну у межах цього напряму дослідження превенції думку: «кримінальний закон – фактично найважливіша міра попередження злочинності в Україні»; «кримінальний закон … і надалі продовжує залишатися базовим превентивним засобом щодо стримання злочинних девіацій в нашій державі». Доповідь присвячено передусім колізіям, конкуренції кримінально-правових норм і зловживанню бланкетними диспозиціями [61, с. 357, с. 361]. У цій, як і інших наукових розвідках про ефективність реалізації превенції, недостатньо висвітлено критерії такої ефективності.

Одним із напрямів сучасних кримінологічних досліджень є концепція превентивної держави, яка є новішою порівняно з концепціями культури контролю, нової пенології та актуарної справедливості [370, p. 2] та була запропонована у статті «Межі превентивної держави» К. Штайкер (*C. Steiker*) [360] у 1998 р. Вона стверджувала, що «суди і коментатори могли дуже мало що сказати про пов’язану з ними тему меж держави не як карателя … а радше як запобіжника злочинів і безладів загалом» [360, p. 774]. Держава має «виявити та нейтралізувати небезпечних осіб перед скоєнням ними злочинів шляхом обмеження їхньої свободи різними способами» [360, p. 772]. Деякі способи вказано у статті про превентивну державу 2019 р.: поліцейські повноваження щодо зупинки й обшуку, розшук та затримання, досудове превентивне ув’язнення, відкриті реєстри даних небезпечних злочинців, реєстри ґвалтівників, сексуальних злочинців, реєстри осіб, які скоїли кримінальні правопорушення та відбули своє покарання [370, p. 2].

Концепція «закликає нас визнати, що розповсюдження законів про державну безпеку, превентивних заходів, політик і практики взаємопов'язані і що, по-різному, всі мотивовані тим самим превентивним поштовхом до мінімізації ризиків та запобігання шкоді» [370, p. 2]. «Значну наукову увагу приділено відображенню різних проявів цього превентивного повороту, особливо з 11 вересня» [370, p. 3], навіть А. Шайо писав про перехід від войовничої демократії до превентивної держави [355]. Відзначається «постійний інтерес до шляхів, якими превенція здійснюється поза кримінальним процесом за допомогою цивільних та адміністративних законів та заходів, усе частіше – через закони про імміграцію, безпеку та боротьбу з тероризмом» [370, p. 15].

Дослідник швейцарського права М. Томмен (*M. Thommen*) охарактеризував основні теорії покарання та школи права: «теорії заслуженого покарання стосуються лише відплати за минулі вчинки. Їх ще називають абсолютними теоріями, оскільки вони стверджують, що покарання не повинно слугувати жодним майбутнім суспільним цілям. На відміну від цього, спеціальна та загальна превенція відомі як відносні (релевантні) теорії, оскільки покарання завжди має стосуватися майбутньої суспільної мети (стримування, безпека тощо).

Ці принципово різні погляди на покарання призвели до двох протилежних шкіл. Класична школа К. Байндінга (*K. Binding*) (1841–1920) виступала за те, що покарання може і повинно стосуватися лише помсти. Вироки запроваджено через те, що правопорушників потрібно заслужено покарати за їхні злочини. На противагу цьому, модерністи відстоювали (спеціальну) превенцію як головну мету кримінального покарання. Скажімо, Ф. фон Ліст (*F. von Liszt*) (1851–1919) виступив проти ідеї про відплату як єдиний акцент у своєму головному творі «Мета кримінального права» (1882). Там він запевнив, що покарання повинно досягти хоча б однієї з таких цілей: зцілити злочинців, відлякати їх або назавжди знесилити» [363, p. 378–379].

Превентологію називає однією з підгалузей «кримінології (кримінодоктрини, кримінотеорії, кримінопруденції)» як єдиної науки та галузі права для кримінології та кримінального права М. Хавронюк. На його думку, першою складовою підгалузі

є «місіологія», що вивчає «детермінанти злочинності і завдання закону про кримінальну відповідальність», у той час як превентологія – «засоби запобігання злочинам, у т.ч. засоби кримінального закону»; серверологія – «управління діяльністю щодо запобігання та протидії злочинності, статистичної та іншої кримінологічної інформації, кримінологічного аналізу, організації кримінологічних досліджень, розробки кримінологічних планів і прогнозів, кримінологічної експертизи тощо» [278].

«Максимум можливого у запобіганні злочинності – скорочення її кількісних та зменшення якісних показників, утримання на певному припустимому для даного історичного часу рівні, здійснення ефективного контролю з боку суспільства і держави за її станом і заходами запобігання», – стверджують харківські вчені В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний [70, с. 91]. Сприйнявши думку В. В. Голіни про те, що «запобігання орієнтується не на репресію, а на скорочення сфери застосування примусових заходів», тобто являє собою нерепресивну протидію злочинності та її проявам [71], висновуємо, що цей погляд, по-перше, не вважає примусові заходи запобіжником, по-друге, здійснює поділ на репресивні та нерепресивні (запобіжні) не за цільовою, а за фунціональною ознакою.

Дослідниця принципу гуманізму Л. Ю. Тімофєєва у дисертації стверджує про те, що «запобігання […] сприяє профілактиці вчинення злочинів потерпілими, які на ґрунті незадоволення несправедливим правосуддям здатні вчинити злочини для відновлення, видимої ними справедливості» [266, с. 72–73].

Російські дисертації Г. Д. Гафурової «Запобіжні засади російського кримінального права», Р. Е. Віцке «Державно-правовий механізм кримінальної превенції», дослідження функціоналістів у царині кримінальної юриспруденції (наприклад, Н. О. Бондаренко одна з небагатьох, хто не розглядає лише превенцію як частину охоронної функції, а й виокремлює «попереджальний напрям регулятивної функції кримінального права» поряд із тим, що «кримінальному праву притаманна попереджувальна (превентивна) функція») [56, с. 456] також є засадничими для досягнення превенції.

Актуалізує загальнотеоретичне дослідження вислів російського кримінолога

В. В. Лунєєва про те, що інші (крім кримінального) галузі права, на які покладено завдання оптимального правового регулювання суспільних відносин у різних сферах, а саме в них зосереджено головні причини й умови, що сприяють скоєнню злочинів, міцно відгородилися від надання будь-якої допомоги у вирішенні кримінологічних проблем [155, с. 111]. Натомість, є потреба зміцнення зв'язків між різними галузями права для вирішення спільних завдань правопорядку, оптимального співвідношення кримінальної, адміністративної, цивільної, майнової та дисциплінарної відповідальності; також є потреба комплексних правових досліджень, оскільки, вивчаючи різні галузі права на основі «самих себе», неможливо набути нових знань [156, с. 41–43].

(2) *Загальнотеоретичні дослідження превенції у праві*.

Філософ-ліберал XIX століття Дж. Мілл (*J. S. Mill*) наголошував: «Єдина мета, з якою владу може бути правомірно здійснено над будь-яким членом цивілізованої громади проти його волі, – запобігання шкоді іншим» [339, sec. 9]; «безперечна функція уряду – вживати запобіжних заходів проти злочину до його скоєння, а також виявляти і карати після цього. Однак превентивна функція уряду набагато більше піддана зловживанням на шкоду свободі, ніж каральна функція» [340, sec. 5].

Розглядаючи різницю між кримінальним та цивільним правом, класик австрійської юриспруденції Г. Кельзен спочатку стверджує, що «різниця в цілі: у той час як кримінальне право спрямоване на … превенцію, цивільне право – на відшкодування збитку». Однак відразу ж уточнює превентивне призначення цивільного права: «навряд чи можна заперечувати, що застосування цивільно-правових санкцій … слугує превентивній меті шляхом стримування» [332, с. 50].

Комплексно спробував дослідити превенцію із загальнотеоретичного погляду А. О. Данченко у дисертації «Превентивна функція російського права». Визначено превенцію як функцію права – а саме як «відокремлений, прогресивний напрям гомогенного (однорідного) юридичного впливу на свідомість, волю та поведінку людей, який націлений на недопущення порушень наявних правовідносин, прав і законних інтересів громадян, їхніх колективів й організацій» [79, с. 18]. Автором висловлено думку про потребу відокремлювати превентивну функцію від інших

функцій права за юридичними та фактичними підставами, характером юридичних дій суб'єктів, засобами та способами їх здійснення, завданнями та цілям, загальносоціальними та юридичними результатами. Виокремлено чотири типи такої функції: загальноправовий, галузевих, правових інститутів і норм права; логіко-філософську, просторову, часову, стохастичну й інші її структури. Елементами змісту цієї функції названо суб'єкти, об'єкти, цілі та завдання, юридичні та фактичні підстави, дії й операції, способи та засоби їх здійснення, загальносоціальні та юридичні результати.

Однак вказане дослідження, природно, не могло охопити усіх граней досліджуваного питання:

1) оскільки автор поставив завдання дослідити превентивну функцію передусім російського права, а також не ставив завдання визначити превенцію як таку, превентивність міжнародного та недержавного права (зокрема, його норм і суб'єктів) залишилась поза значною увагою, а також не надано визначення превенції (лише подано одне тлумачення зі словника іншомовних слів), не визначено співвідношення превенції зі спорідненими поняттями («запобігання», «попередження», «профілактика» тощо), бракує аналізу ПМСП;

2) нечітко встановлено відмінність між призначенням (метою) та функціями права та не розглянуто можливість уналежнення превенції до призначення права;

3) застосовано переважно позитивістський підхід до розуміння права, використання якого не завжди здатне відіграти ефективну превентивну роль;

4) більш ніж на половину складається з розкриття «реалізації превентивної функції права в діяльності правоохоронних органів» (розділ ІІІ), тобто залишає місце для поглибленого аналізу превенції в діяльності інших, зокрема порівняно нових, суб'єктів превенції – медіаторів, юридичних клінік тощо.

Водночас, дослідження містить чимало цінних для юридичної науки та практики думок, які використано у відповідних частинах нашого дослідження.

Окремі, менш глибинні загальноправові дослідження превенції, були здійснені й іншими науковцями. Ю. А. Амельченко розглядала превенцію у системі функцій права, називаючи «загальноправовою функцією, яка об'єднує регулівну й охоронну

засади права» та «забезпечує запобігання юридичним конфліктам, порушенням законних прав та інтересів й усунення правових колізій», «які створюють середовище для розмноження юридичних конфліктів» [3, с. 253–254].

Дослідник конфліктного призначення права Ю. М. Оборотов у докторській дисертації звернув «увагу на негнучкість юридичних шляхів запобігання конфліктам, хоча право здатне впливати на причини конфлікту, його виникнення (конфліктну ситуацію), розвиток і вирішення, не кажучи вже про наслідки конфлікту» [194, с. 273], а також на те, що «право більшою мірою пов'язано зі злом, оскільки, породжене злом, воно здатне запобігти нещастю» [194, с. 52]. Попри те, що вчений прямо не уналежнює превенцію до цілі права (детальніше – у п/р 2.1), непрямо визнає важливість його превентивного призначення.

Дисертація О. С. Мельничук є цінною через, по-перше, відмову від етатизму права, по-друге, окремі превентивні ідеї, зокрема щодо надзвичайних ситуацій: «є очевидною цінність підтримки в місті ординарних ситуацій, що дозволяє попередити виникнення екстраординарних ситуацій. […] Наприклад, цінність забезпечення транспортної інфраструктури міста займає центральне положення тільки тоді, коли це призводить до виникнення екстраординарної ситуації (пересування по місту стає ускладненим), але ж така ситуація, навіть при виникненні фактів-подій, могла б бути ординарною при її прогнозуванні та додатковій підготовці до неї» [167, с. 62]. Цей приклад демонструє недооцінку суспільством вдалого запобігання, порівняно з увагою до невдалої превенції.

Теоретики права Н. Крестовська та Л. Матвеєва непрямо вказують на превентивну ціль права: «право створювалося людьми для задоволення потреби у … передбачуваності соціальних взаємодій» [141, с. 168], «основне призначення охоронної функції права полягає в запобіганні порушенням норм права» [141, с. 171]. Крім того, ювенально-правові розробки Н. М. Крестовської спрямовані на запобігання порушенням прав дітей, зокрема участі дітей у збройних конфліктах [333, p. 268], а Л. Г. Матвєєва відзначає роль «стабілізаційної функції права […] у встановленні стійких правил соціальної поведінки, які запобігають конфліктам та усувають уже виниклі конфлікти» [163, с. 154].

У 2019–2020 рр. активізувались загальнотеоретичні розвідки превенції. Зокрема, стаття С. Єсімова про окремі аспекти превентивного регулювання [95] відтворила ідеї про превентивне регулювання, інституційний і функціональний аспекти юридичної превенції з дисертації Я. Тихонова, яка збагатила юридичну науку положеннями про:

1) те, що «юридичну превенцію рівною мірою може бути задіяно у сфері регулятивного й у сфері охоронного впливу права» [265, с. 4]. Про це дисертант теж стверджує з 2016 р. [21];

2) інституційний (комплексний міжгалузевий інститут, що містить поведінкові та спеціалізовані правові норми) і функціональний (напрям правового впливу на суспільні відносини) підходи до юридичної превенції [265, с. 11]. У такому випадку функції як «напрями превентивного впливу» [265, с. 13], про які також ідеться в роботі, відповідають лише першому підходу, а в другому превенція і є функцією;

3) прояви превенції у приватному праві: способи забезпечення виконання зобов'язань, альтернативне та досудове вирішення спорів, мирова угода, угода про сплату аліментів, шлюбний договір [265, с. 197]. Вказане не піддається сумніву, однак цих проявів більше.

Також слід відзначити статті К. Василькова про види сучасної превенції (за територією впливу; способом впливу – абстрактна та правова, імперативна та диспозитивна; моментом впливу – первинна та вторинна; джерелами закріплення; галузями впливу; суб'єктами забезпечення) [58], юридичну превенцію як самостійну категорію (вона у сучасному правовому регулюванні охоплює і запобігання, і профілактику) [241] та її функції (охоронну, виховну та мотиваційну) [59].

Значущими є розробки інших функціоналістів, які можна поділити на напрями дослідження:

1) превенції як функції (підфункції) права. Детальніше – у п/р 2.1;

2) превенції як функції юридичної відповідальності. Виокремлено й охарактеризовано «профілактично-застрашливу» («*профилактически-устрашающую*», М. В. Вітрук), «превентивну» (О. В. Катасонов), «превентивну та запобіжно-виховну» (С. І. Колотиркіна) функцію юридичної відповідальності;

3) превентивності функцій права (наприклад, розробник консультативної функції Р. Вайсборд (*R. Weisbord*) вважає, що її потенціал «запобігає двом видам шкоди, пов'язаної з дефіцитом юридичної інформації: самозаподіяній шкоді та заподіяній ззовні шкоді» [368, p. 132]; «загалом краще запобігати витратам, пов'язаним із юридичною помилкою, ніж надавати засоби захисту або можливості виправлення опісля» [368, p. 183]) та держави (О. О. Джураєва, досліджуючи оборонну функцію, вказує, що її «метою виконання […] є створення необхідних умов для запобігання воєнному нападу» [82, с. 55]).

Іншим напрямом є превентивний контекст розробок юридичних явищ. Скажімо, дослідник правових обмежень О. В. Малько визначає їх як «встановлені законом вилучення з правового статусу громадянина, що мають превентивний характер (мається, ймовірно, на увазі вся повнота сенсу цього поняття: загальна та спеціальна превенція), застерігають від можливих несприятливих наслідків як суб'єктів, щодо яких діють обмеження, так і інших осіб» [161, с. 240].

(3) *Інші публічно-правові дослідження превенції*. Серед міжнародно-правових слід навести статтю У. Кріебаум (*U. Kriebaum*), її метою є виокремлення основних елементів запобігання та погляд на різні превентивні механізми та превентивні елементи в наявних праволюдинних інструментах. Стаття не охоплює превентивні механізми, використовувані Міжнародним комітетом Червоного Хреста, Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародною організацією праці, неурядовими об'єднаннями [334, p. 157].

Учена вважає, що превенція – це, передусім, виявлення та усунення основних причин, що призводять до індивідуальних і масових порушень прав людини; дуже важливо відрізняти превентивні заходи від репресивних [334, p. 157–158]. Науковець вказує на важливість таких превентивних інструментів [334, p. 188–190]:

1) «механізми запобігання порушенням прав людини повинні реагувати на нагальні ситуації»;

2) «органам має бути дозволено діяти *ex officio*»;

3) «інструмент повинен забезпечувати велику гнучкість»;

4) «співпраця зацікавлених держав є важливою, тому має бути чітко передбачено обов'язок співпраці з відповідним органом»;

5) «належне навчання щодо виконання особами, що діють за різними механізмами, своїх завдань»;

6) «всебічне дослідження та документація першопричин порушень прав людини та можливостей їхнього усунення, легкодоступна для відповідних органів і для дослідників»;

7) «система раннього попередження у поєднанні з ефективними можливостями заходів щодо запобігання масовим порушенням прав людини»;

8) «належна освіта з прав людини для людей будь-якого віку та всіх професій»;

9) «суспільство загалом має бути мобілізовано для створення клімату громадської думки, не терпимого до порушення прав людини».

У статті Л. Зухаріпа-Берманн (*L. Sucharipa-Behrmann*), Т. Франк (*T. Franck*) 1998 р. про превентивні заходи, що стосувалась міжнародного права, вкотре повторено, що «відвернена криза є більшою даниною ефективності системи врегулювання конфліктів і, ймовірно, дешевшою в людському та фіскальному плані, ніж криза, врегульована пост-фактум військовими контрзаходами» [361, p. 536]. Автори вважають, що «наприкінці XX століття операційно невмілу систему взаємної безпеки, винайдену Віденським конгресом і перевинайдену Версальським договором, доповнено цілим спектром варіантів запобігання конфліктам, що є в розпорядженні ООН. Вони варіюються від особистого втручання («добрих послуг») Генерального секретаря до санкціонування Радою безпеки превентивного розгортання». Застосування останнього у 1992 р. у Північній Македонії «є прикладом корисності обох цих запобіжних варіантів» [361, p. 536]. Стаття доводить, що «превентивні заходи – моніторинг прав людини, довкілля та виборів, контроль озброєнь, розгортання миротворчих сил і зумовленість позик МВФ та Світового банку – здатні діяти для запобігання конфлікту» [361, p. 537].

Серед конституціоналістів слід відзначити М. В. Савчина. До прикладу, лише в одному його посібнику з конституційного права слово «превентивний» вжито 29 разів, зокрема у контекстах: превентивності конституційного контролю,

конституційної відповідальності, правової охорони конституції, превентивної дипломатії, концепції войовничої демократії як превентивного засобу проти тероризму, превентивних засобів захисту від зловживань правом народної ініціативи, правами парламентаріїв, превентивних заходів недоторканності території України (розвідувальна, контррозвідувальна діяльність спецслужб і організацій), забезпечення організаційної самостійності місцевого самоврядування (*далі – ОМС*) як «превентивний запобіжник можливим сепаратистським тенденціям в Україні» [246].

А. А. Єзеров досліджує «розвиток конституційного законодавства з метою профілактики конституційної конфліктності», який «має стати одним із пріоритетів державної політики» [92, с. 161]. Твердження вченого про уможливлення вчасного вжиття превентивних заходів щодо конституційних конфліктів як умову ефективності їхнього прогнозування [92, с. 160] є також вагомим для превенції.

Шляхами запобігання конституційним конфліктам названо їхні прогнозування та діагностику, блокування їхнього деструктивного потенціалу, запобігання їхній ескалації, усунення колізій у конституційному законодавстві, випереджальне вирішення інших проблем [92, с. 195], проведення експертиз [92, с. 207], прозорість діяльності органів публічної влади, нормативне зобов'язання їхньої постійної співпраці, відповідальність за порушення цих засад [92, с. 161].

Профілактичний вплив на конституційний конфліктний процес здійснюють і суди, вирішуючи публічно-правові спори, ухвалюючи правові позиції щодо статусу конституційно-правових суб'єктів, тлумачачи правові норми, визнаючи їх неконституційними [92, с. 189], тобто А. Єзеров визнає превентивне призначення Конституційного Суду України (*далі – КСУ*), Верховного та адміністративних судів.

Теза про сприяння класифікації конституційних конфліктів їхній точнішій діагностиці, комплексним програмам профілактики ймовірних конституційних конфліктів [92, с. 136] є вагомою для поділу ПМСП.

Дослідниця виборчої інженерії М. В. Афанасьєва аналізує її прогностичну складову (засоби: «експертиза законопроектів, правове й імітаційне моделювання, правовий експеримент, тест-симуляція») як запобіжник колізіям, прогалинам,

дублюванню, асоціальним, непослідовним приписам [10, с. 108], «превентивну функцію» «відеоспостереження на парламентських виборах 2012 року» [10, с. 102] та висновує, що «основою профілактики прийняття неконституційних актів має стати конституційне праворозуміння законодавців, яке повинно доповнюватися особливими внутрішніми ціннісно-моральними якостями. […] Несумлінній правотворчості також необхідно протиставити сучасні ресурси інститутів безпосередньої демократії та громадянського суспільства» [10, с. 292].

В адміністративному праві ґрунтовним дослідженням превенції є дисертація С. В. Міловідової «Попередження та протидія адміністративним правопорушенням в Україні» (2016), яка виокремлює два основних методи: профілактику й адміністративний примус; використовує «зарубіжний досвід попередження адміністративних правопорушень»; пропонує ухвалення ЗУ «Про попередження правопорушень» [169].

Новітнє дослідження профілактичної діяльності Національної поліції України В. І. Фелика містить такі пропозиції, як: утворення координаційного органу «для підвищення ефективності проведення Національною поліцією України спільних з іншими органами та громадськими формуваннями профілактичних заходів», закріплення за цим органом функцій підготовки, подання на затвердження, організації реалізації «регіональних, міжрегіональних та загальнодержавних програм профілактики правопорушень»; розробка «Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період 2017–2020 рр.», «Інструкції з організації профілактики правопорушень Національною поліцією»; активізація просвітницької роботи серед населення як форми загальної профілактики; «укладення адміністративних договорів про взаємодію між територіальними органами поліції та громадою відповідного міста, села або селища» [276, с. 7–10]. Ці пропозиції, безсумнівно, актуальні й наразі.

У 2019 р. захищено дві адміністративно-правові дисертації, варті уваги.

(А) Г. Р. Парханов пропонує широке та вузьке розуміння превентивної поліцейської діяльності, зокрема у першому вона вважається «самостійною функцією – окремим напрямом поліцейської діяльності, в якому відображається

цільове призначення Національної поліції України, її структурних органів та підрозділів», а у вузькому – системою заходів [205, с. 16]. До мети превентивної поліцейської діяльності уналежнено «постійний облік» схильних «до вчинення правопорушень» осіб; застосування до них «виховних, соціальних та заохочувальних заходів» [205, с. 17]. Теза про облік або ж виховні заходи як мету превентивної діяльності є сумнівною.

Крім того, вказана дисертація містить ознаки академічного плагіату моїх публікацій щодо природи превенції у механізмі правового впливу [205, с. 28–30; 21, с. 626–628] та превентивних категорій [205, с. 36; 21, с. 631–632].

(Б) Цікавішою та ґрунтовнішою, попри відсутність у назві превентивного термінопоняття, є докторська дисертація О. В. Топчій, яка пропонує запровадити науковий напрям – інформаційно-ювенальне безпекознавство, однією з підгалузей якого названо інформаційно-ювенальну превентологію [267, с. 65], водночас доводячи потребу «науково обґрунтованої та запровадженої в практику діяльності правоохоронних органів та інших суб'єктів профілактики правопорушень нової галузі знань» – правничої (правової) превентології з огляду на, наприклад, сталість форм і методів діяльності Департаменту превентивної діяльності МВС і його відділів (секторів) ювенальної превенції порівняно з попередником – кримінальною міліцією у справах дітей [267, с. 369].

Дисертантка навела окремі складові правничої превентології з філософсько- та теоретико-правового поглядів [267, с. 370]. Правнича превентологія, на думку авторки, передусім, містить теорію адміністративної превенції, теорію цивільної превенції, теорію кримінальної превенції, інформаційну превентологію та ювенальну превентологію [267, с. 373]. Слід вітати зачатки поділу на напрями юридичної превенції, натомість проігноровано міжнародно-, конституційно-, еколого-, спортивно-, релігійно-правову превенцію тощо.

Також значущими працями цього напряму є дослідження Х. І. Чопко, яка серед функцій екологічного права України характеризує превентивну [292], А. Д. Шкільнюк, яка вказує, що закріплення ст. 32 Конституції України «має на меті, передусім, запобігання порушенням права на повагу до особистого та сімейного

життя і водночас запобігання порушенням інших прав (шляхом встановлення винятків щодо запобігання правопорушенням і їхнього ефективного розслідування)» [298, с. 147].

(4) *Приватноправові рефлексії превентивного контексту*. Однією з найглибинніших праць цього напряму є монографія Г. Г. Мошака про використання засобів приватного права у запобіганні злочинності на матеріалах Німеччини й Австрії (2010). Саме «німецький досвід (як найближчий за природою серед права країн ЄС) застосування приватноправових засобів у запобіжних кримінологічних цілях необхідно гармонійно пов'язувати з реаліями українського життя» [175, с. 153]; «досвід Німеччини показує: чим краще держава забезпечує використання приватноправових засобів запобігання правопорушенням і злочинам, тим якісніше реалізуються права людини» [175, с. 42].

Цивільне право уможливлює запобігання правопорушенням «шляхом надання особі свободи дій, але і покладанням відповідальності за них» [175, с. 147]. «Коли обидві галузі справно служать спільній цілі – запобіганню порушень права, то посилюються підстави відмирання часом штучних методологічних протиріч його розвитку» [175, с. 147]. Під обома галузями маються на увазі кримінальне та цивільне право. На переконання автора, «існування пенальних приватноправових теорій, залякуючого законодавства та каральної судової практики свідчать про спроможність окремих приватноправових норм запобігати правопорушенням і злочинам. […] Низка вчених не проти запобіжного застосування засобів приватного права, котре сприяє порозумінню між людьми, тоді як кримінальне право ситуацію «скандалізує» [175, с. 149].

За результатами аналізу позицій німецьких науковців, Г. Г. Мошак дійшов висновку, що «каральні властивості норм приватного права мають запобіжний ефект. Більше десятка німецьких авторів вказують на каральну функцію як легітимну, одну з головних функцій приватного права, на запобіжну функцію «каральних збитків» («punitive damages») та що відшкодування, яке часом більше у декілька разів від шкоди, запобігає неправомірні дії. Противники цієї теорії не заперечують присутності у відшкодуванні шкоди окремих каральних рис, однак

вважають, що для цивільного права запобігання не є легітимною задачею і однією з головних функцій» [175, с. 147–148]. На підтвердження позиції про превентивність «каральних збитків» (*punitive damages*), автор наводить директиви Європейського Союзу (напр., директиви 2000/43, 2000/786, 2000/78/EG), позиції Європейського верховного суду (EuGH), Німецьке цивільне уложення, статті 230, 231, 571 ЦК України [175, с. 148–149].

Крім уваги приватноправовим покаранням, Г. Г. Мошак наголошує на превентивності *приватноправового контролю*, зокрема контролю: «доступу до діяльності; приватних осіб за підприємницькою діяльністю осіб публічного права; вибору виду підприємницького об'єднання; використання реєстрів; шляхом впливу на поточну діяльність; голосуванням в органах підприємств; за додержанням прав учасників підприємств; за дотриманням зразкових (типових) умов правочинів; за обмеженнями права власності; за підпорядкуванням цивільним кодексам відповідних норм права в інших галузях» [175, с. 63]. Також охарактеризовано [175, с. 96–112]: напрями *приватноправової віктимологічної превенції* (довідково-консультаційна та пропагандистська (поширення листівок і пам'яток) діяльність щодо того, як вберегтися від пов'язаних з угодами злочинів і домашнього насильства), поширення поліцією *списків рекомендованих виробників товарів* та запобіжні аспекти діяльності *приватних служб безпеки та детективів*.

Превенції присвячено й докторську дисертацію російського вченого І. В. Москаленка «Превентивний правоохоронний механізм реалізації цивільного (приватного) права (цивілістичний аналіз нотаріальної діяльності)» (2006). У вказаній роботі вказано, що «превентивні функції включають в себе такі функції, як регулятивну й охоронну функції цивільного права» [174, с. 63]. Цікавою, хоч і небезсумнівною, є теза про те, що «наявність у структурі превентивних функцій цивільного права норм-принципів, норм-дефініцій, які, на відміну від інших галузей права, виступають регуляторами поведінки суб'єктів поряд з нормами-приписами, є характерною особливістю превентивних функцій» [174, с. 29].

Загалом же, дисертація І. В. Москаленка у контексті т. зв. «превентивної функції права» багато в чому повторює думки та висновки згаданого вище

дисертаційного дослідження А. О. Данченка [79, с. 12–31]. Іноді такі думки частково перефразовані з додаванням слова «цивільний» у відповідних відмінках, хоч і без посилань на відповідні праці А. О. Данченка. Таке спостерігаємо у майже повному дублюванні аналізу функцій права [174, с. 33–39], визначень превенції та «превентивної функції права» [174, с. 39], її сутнісних ознак [174, с. 39–42], місця «превентивних функцій» у системі права [174, с. 43–44, 58–60].

Цивіліст І. Жилінкова вказала, що застосування превентивного захисту права власності було відоме ще римському праву, в якому «існували спеціальні юридичні механізми, спрямовані на попередження загрози збитків» [96, с. 133]. Цивільно-правові способи захисту права власності, залежно від мети застосування правового примусу, авторка пропонує поділяти на превентивні та відновлювальні. «ЦК 2003 року вперше закріпив окремий спосіб захисту права власності — превентивний (ч. 2 ст. 386)», превентивними названо і «механізми усунення загрози майну особи від можливої небезпеки (ст. 1163 ЦК), а також «попередження шкідливого впливу на здоров'я людей, тварин, на повітря, земельні ділянки та інше (ст. 104 Земельного кодексу)». І. Жилінкова висновує, що «серед згаданих юридичних механізмів тільки той, що його закріплено в ч. 2 ст. 386 ЦК, безпосередньо спрямований на превентивний захист речових прав, зокрема права власності. Заходи захисту від настання шкоди, яка загрожує життю та здоров'ю особи, передбачені ст. 1163 ЦК та ст. 104 ЗК, не можна розглядати як способи захисту права власності. Вони мають розглядатися як способи превентивного захисту від можливого настання правопорушення проти особи» [96, с. 130–133]. Авторка пропонує «змінити ч. 1 ст. 15 ЦК і визначити, що особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення або можливості такого порушення, невизнання або оспорювання» [96, с. 136]. Варто погодитися з цим висновком і внеском авторки у дослідження превентивного захисту.

У дисертації Н. П. Бондар «Превентивний захист цивільних прав» вказано, що субінститут превентивного захисту входить до міжгалузевого інституту захисту цивільних прав та охоронюваних інтересів [55, с. 16], а також вказано на способи превентивного захисту, реалізовувані в таких формах: юрисдикційній (судова,

третейська, нотаріальна), неюрисдикційній [55, с. 17–18]. Авторка вважає превентивну функцію складовою загальноохоронної функції права [55, с. 15], що є очевидно звуженим розумінням превенції.

Слід відзначити і превентивний погляд на окремі цивілістичні аспекти: докторська дисертація Г. О. Ульянової (2016), зокрема, характеризує напрями запобігання плагіату [275, с. 223–227]; про запобіжно-виховну функцію цивільно-правової застави стверджує О. С. Кізлова [125, с. 7]; Т. С. Ківалова вважає загальноправовими чотири функції цивільного права: інформаційну, виховну (превентивну), регулятивну, захисну (охоронну), водночас обґрунтовуючи наявність трьох функцій цивільно-правової недоговірної відповідальності: «компенсаційно-відновлювальної», каральної та виховної (попереджувально-виховної) [124, с. 20, 28]; праці І. С. Канзафарової уперше демонструють «значення інституту договірної відповідальності для попередження правопорушень у комерційному обігу» [114, с. 5], а також превентивну мету відповідальності без вини, яка «стимулює володільців джерел підвищеної небезпеки вживати всіх можливих заходів щодо запобігання заподіянню шкоди» [113, с. 92]; Ю. М. Журавель наводить напрями превентивності ухвалення закону щодо штучних земельних ділянок [99, с. 293]; Р. Б. Шишка, досліджуючи охорону прав суб’єктів інтелектуальної власності, вважає, що вона «здебільшого спрямована на попередження чи унеможливлення порушень прав авторів», а вирішення її проблеми полягає, зокрема, у «формуванні державних інституцій попередження, виявлення, фіксації контрафактів та провадження за ними; роз’яснювальній та профілактичній діяльності» [297, с. 23–27].

Серед нецивілістичних приватноправових досліджень варто виокремити дисертацію О. М. Арапчор, яка, досліджуючи «превентивну функцію трудового права», підкреслює, що «запобігання порушенням прав і законних інтересів конкретного працівника, роботодавця, суспільства та держави загалом є не просто правовою ідеєю законодавця, а метою правового впливу», а «запобіжний вплив є характеристикою всієї системи права, властивий кожній його галузі, а превентивний вплив, здійснюваний суб’єктами трудового права, виходить за межі самої галузі

трудового права» [6, с. 3–4]. Ця смілива ідея є однією з перших у науковій літературі, попри це, авторка намагалась віднайти місце превенції серед самостійних спеціально-юридичних функцій права (детальніше – у п/р 2.1).

Також О. М. Арапчор розуміє юридичну превенцію як «сукупність правових засобів і способів, спрямованих на запобігання порушенням прав і законних інтересів суб'єктів права, суспільства та держави, а також на запобігання настанню негативних явищ і/або їхніх наслідків» [6, с. 14]. Це визначення характеризується антропоцентричністю та загальнотеоретичністю.

Автори згадують превенцію, але або не приділяють належної уваги, або ж ті поодинокі дослідження, у яких прикуто увагу до превентивно-правничої проблематики, роблять наголос не на тих методологічних засадах.

Не заперечуючи значення попереднього наукового доробку – його теоретично-методологічна цінність залишається високою – зазначимо, що переважна більшість наукових розвідок має, по-перше, галузевий характер, по-друге, зосередженість на національній правовій системі, по-третє, суперечливі (іноді навіть усередині однієї публікації) погляди щодо розуміння превенції, її поділу, ефективності тощо, по-четверте, переважно нормативістський підхід, що зумовлює потребу нових досліджень.

1.2. Теоретико-методологічні засади дослідження превентивного механізму сучасного права

Без підбору та слушного використання способів, прийомів і термінопонять неможливе жодне наукове дослідження. Робота набуває ознак наукової, а не лише творчої, саме у випадку використання філософсько-наукової методології дослідження. Як слушно вважають В. Дудченко та Д. Манько, «методологія, це не тільки спосіб систематизації фактів, це ще і можливість попередження колізій» [87, с. 16], тобто вона теж визнається складовою юридичної превенції.

Методологічні засади дослідження ПМСП являють собою впорядковану сукупність способів концептуального й інструментального рівнів, які дозволяють

пізнати механізм реалізації превенції як призначення сучасного права, зокрема і його елементи. Перш ніж дослідити вказані способи, слід охарактеризувати сутність і складові методології правового пізнання (юридичної науки).

Як вказують В. Дудченко та Д. Манько, «сучасна наука виробила визначення методології юридичної науки як систему принципів і способів організації та побудови теоретико-пізнавальної діяльності в області дослідження державно-правової дійсності, а також вчення про цю систему» [87, с. 14].

У Великій українській юридичній енциклопедії вказано, що методологія правового пізнання є системою засобів, прийомів та інструментів осмислення права або окремих правових явищ і включає методологічні засоби й інші конструкції, логічно розподілені за (1) концептуальним та (2) інструментальним рівнями. На концептуальному рівні методологія правового пізнання представлена: (1.1) парадигмами, методологічними принципами та (1.2) концептуальними підходами, (1.3) теоріями та концепціями, що визначають загальний стан та спрямованість правового пізнання, виконують функцію наукового позиціонування дослідження. Інструментальний рівень охоплює (2.1) методи, (2.2) концепти, категорії та поняття, тобто ті інструменти, які виконують евристичну функцію [190, с. 460].

(1) Як вказано вище, *концептуальний рівень* методології складається з парадигм, методологічних принципів, концептуальних підходів, теорій і концепцій. У такій послідовності пропонується охарактеризувати їхній вплив на дослідження юридичної превенції.

(1.1) Парадигмою права є набір методологічних принципів – засад праворозуміння та правничих досліджень, який панує в юриспруденції у певний період часу. Поширеним у науковій літературі є поділ парадигм на класичну та сучасну, а останньої – на некласичну (модерністську) та постнекласичну (постмодерністську).

З огляду на те, що набір методологічних принципів є наріжним каменем для розрізнення парадигм, виправданим є розгляд парадигм права водночас із методологічними принципами, під якими розуміють евристичні вихідні положення,

які відображають спрямованість сприйняття певної царини знань (у нашому випадку – природи ПМСП).

Класична парадигма ґрунтується на принципах монізму, об'єктивності, раціональності, істинності, детермінізму, сцієнтизму, історизму, завдяки яким встановлено сутність ключових для дисертаційного дослідження понять («превенція», «запобігання», «механізм», «сучасне право», «ефективність»), виявлено й охарактеризовано елементи ПМСП, а також інші складові поділу ПМСП, елементи ВП, індикатори ефективності превенції, виявлено детермінацію правових явищ і процесів превентивним призначенням, доведено шкідливість ухвалення окремого закону про профілактику (запобігання) правопорушень (злочинності, злочинів), сформульовано ключові висновки дослідження тощо.

Некласичну парадигму використано рідше за класичну. Зокрема, принцип поєднання раціонального та ірраціонального – у: а) виокремленні превентивності не лише державного права, а і, наприклад, релігійного права; б) зв'язку культури та мистецтва як запобіжників порушень прав людини; принцип поєднання об'єктивного та суб'єктивного – у випадках визнання за можливе використання соціологічних нестатистичних методів (зокрема, результатів соціологічних опитувань) дослідження ефективності превенції.

Принципами постнекласичної парадигми є:

а) додатковість – невичерпність одного погляду на об'єкт пізнання, взаємне доповнення дослідницьких підходів і методів пізнання;

б) міждисциплінарність. Однією з тенденцій сучасної науки є її тяжіння до синтезу знань різноманітних наукових дисциплін і до інтеграції останніх між собою. Загальнотеоретична юриспруденція, відображаючи постнекласичну методологію, встановлює все тісніші міждисциплінарні зв'язки з галузями філософії (онтологією, аксіологією, антропологією, феноменологією, герменевтикою, логікою тощо), педагогікою, психологією, художньою літературою, мистецтвом, політикою, мораллю, міфологією, лінгвістикою, інформологією, статистикою, соціологією, конфліктологією, релігією тощо.

Не є винятком і дослідження ПМСП. Відмова від використання міждисциплінарного підходу штучно звузить можливості вченого в осягненні правової превенції.

Дослідження ПМСП походить від кримінологічних розвідок запобігання злочинності. Враховуючи це, не можна оминути увагою міждисциплінарні дослідження кримінології, яку часто характеризують як «соціологію кримінального права», що вже підкреслює її тяжіння до соціологічної науки. Причиною правопорушень соціологічна школа кримінології називає вплив соціального середовища на конкретного правопорушника.

Протилежний напрям кримінології – антропологічний – по-іншому пояснював причини злочинності: у кожному суспільстві наявна певна кількість індивідів, схильних від народження скоїти злочини; злочинець є злочинним генотипом і має чітко визначені та пов’язані причинно між собою фізичні та психічні ознаки, сукупність яких має лише вроджений злочинний тип і не є характерною для звичайної людини. Наразі антропологічний вплив на ПМСП полягає, передусім, у тому, що переважно порушення саме прав і свобод людини вважається об’єктом превенції. Крім того, правосприйняття та правосвідомість як складові предмету антропології права є компонентами ПМСП.

Суміжні з антропологією етнологія, віктимологія та психологія також мають стосунок до вивчення правової превенції. Етнологія значуща для дослідження ПМСП і неписаних норм кожної національної правової системи; віктимологія необхідна для запобігання процесу становлення особи жертвою, а психологія – з метою ефективного впливу превентивних заходів на свідомість і волю індивіда.

Водночас, близькою до вже згаданої соціології є конфліктологія, яка з неї й виокремилася. Беручи до уваги те, що метою конфліктології є превенція конфліктів (запобігання конфліктам), її значення для ПМСП переоцінити також важко. Особливо слід наголосити на більш глобальному твердженні: метою існування права є запобігання соціальним конфліктам і їхнім негативним наслідкам у разі існування конфлікту.

Надбання лінгвістики є корисними через формування та постійне розширення нею категорійного апарату, який би і відповідав наявним у певний час вимогам і проблемам суспільства, і задовольняв нові юридичні ідеї та концепції. Крім того, сама єдність термінології має превентивний характер, оскільки однакове вживання термінопонять під час і нормотворення, і правозастосування запобігає різночитанню, колізіям, неоднозначності, правовим спорам і юридичним конфліктам.

Для відмови людини від задоволення своїх потреб протиправним шляхом необхідна розробка спеціальних соціально-психологічних й економічних програм. Для цього варто залучати не лише фахівців правничої сфери, а й соціологів, психологів, економістів тощо.

Крім того, з метою ефективного впливу інформації на людину необхідно використовувати наукові розробки інформаційної сфери науки.

Підвищення рівня правової грамотності населення, розвиток правосвідомості громадян, їхнє правове інформування та правова освіта неможливі без використання новітніх педагогічних методик. Від швидкості їхнього впровадження й обширності та доцільності використання в Україні багато в чому залежить ефективність ПМСП. Необхідно наочно демонструвати населенню необхідність окремих правових норм, галузей права та права як такого. До заходів ЗППЛ належать й усі методи, способи та прийоми правового виховання громадян.

Як відомо, однією з головних функцій права є оптимальний вплив на суспільні відносини у найрізноманітніших сферах. У них зосереджено основні детермінанти, що сприяють делінквентності (правопорушуваності, деліктності). Саме тому дослідження превентивного механізму окремої галузі права, окремого інституту права не видається всебічним без врахування наукових рефлексій відповідної царини суспільних відносин: екологічного права – екології; господарського та фінансового права – економіки; земельного права – землеустрою; інформаційного права – інформології; спортивного права – спорту; медичного права – медицини тощо.

Простежуються міждисциплінарні зв'язки загальнотеоретичного праводержавознавства і з позанауковими царинами знань. Серед таких можна відзначити художню літературу, кінематограф й іншу творчу діяльність, оскільки, знову звертаючись до досліджень кримінології: «кримінальна проблематика, що стала однією з найпоширеніших тем у різних сферах творчої діяльності, є культурологічною основою інституціоналізації злочинності» [83, с. 352], а «демонстрація способів вчинення злочинів, приховування слідів й захисту від переслідування стають прикладом для втілення їх у реальному житті» [289, с. 126].

Превентивний механізм можна простежити навіть у релігії, що сприяє дослідженню превентивності релігійного права: канонічного права, церковного права, мусульманського права тощо.

Виходячи з вищенаведеного, можна констатувати, що в епоху постмодернізму, за наявного розвитку юридичної матерії видається за необхідне поглиблення міждисциплінарних досліджень із загальною метою якнайефективнішої превенції;

в) інтерсуб'єктність, яка «виражається в комунікативному характері визнання та прийняття цінностей правової сфери» [72, с. 70] та розуміється з «постулатів суб'єктності, коли носієм правових цінностей може виступати не лише людина, але й колективні суб'єкти – соціальні групи, народи, світове співтовариство в цілому» [72, с. 69].

г) плюралізм, що «виявляється не тільки у визнанні множинності джерел права і рівності всіх правових теорій, але й, в першу чергу, в констатації рівності правових культур» [72, с. 65] і «породжує сумніви в нашій здатності створити цілісну, а не фрагментарну картину світу» [188, с. 42]. Плюралізм пов'язаний також із таким постнекласичним явищем, як тріангуляція, зокрема поєднанням кількісних і якісних методів дослідження, про що детальніше йдеться в публікації М. В. Серебра [253].

Принципи постнекласичної парадигми дозволили: а) зробити висновок про обмеженість дефінітивного підходу до розуміння окремих понять (наприклад, «верховенство права», «належне врядування», «сучасне право» тощо) (п/р 1.2, 3.1); б) виокремити превентивність спортивного права, релігійного права й інших

недержавних правових систем (п/р 1.3); в) розглянути напрями дослідження превенції (п/р 1.2) та її об'єкт (п/р 2.1) крізь призму кількох праворозумінь.

(1.2) Концептуальним підходом є «загальна стратегія дослідження, спрямована на представлення права з позиції деякої, наперед сформованої, фундаментальної ідеї або аксіоматичної засади. […] Серед поширених та використовуваних в юриспруденції підходів виділяють» [190, с. 461] аксіологічний, антропологічний, герменевтичний тощо.

Аксіологічний підхід дозволяє відокремити корисне (цінне) від некорисного, що допомагає визначити об'єкт запобігання, тобто ті некорисні, небажані явища, процеси, діяння, недопущення яких і є призначенням сучасного права. З'ясувати призначення права неможливо без застосування аксіологічного підходу, тому природнім є його застосування у п/р 2.1.

Крім того, право саме є цінністю. Це осмислення уможливлює первісний погляд про здатність права бути запобіжником як таким.

Як вказує цитована О. Уваровою М. Фіннемор, «право реалізує свій регулюючий вплив не тільки (і навіть не стільки) тому що воно утримує нас від того, чого ми хочемо. Скоріше, право в першу чергу здійснює на нас і на наші бажання ціннісний вплив, тим самим реалізуючи здатність змінювати їх» [273, с. 18]. Таким чином визнається превентивність цінностей права та правових цінностей, підтверджуючи значущість аксіологічного підходу.

Аксіологічний підхід використовувався шляхом визнання людини найвищою цінністю, що спричинює те, що ЗППЛ є призначенням сучасного права. Крім того, з огляду на балансування між цінностями права, можна дослідити принцип розмірності як складник ВП.

Дослідження концепцій ВП, НВ, сталого розвитку базується з огляду на потреби людини в передбачуваності наслідків своїх діянь і порівняній стабільності (принцип правової визначеності (*далі – ЮВз*)), визнанні здорового та якісного навколишнього середовища правовою цінністю (концепція сталого розвитку), потребі балансування між правовими цінностями (принцип розмірності), рівності як правової цінності (принцип недискримінації), справедливості як цінності (принципи

розмірності та недискримінації), свободі як цінності (принцип поваги до прав людини, концепція конституціоналізму) тощо.

З огляду на це визнається і право людини (зокрема, і посадовця) скоїти помилку, що зумовлює існування права на оскарження.

Водночас аксіологічний підхід визначає, що право є інструментальною цінністю, засобом впровадження, розвитку й охорони загальнолюдських цінностей.

Дослідник антропологічного підходу Д. А. Гудима розглядає три типи цього підходу залежно від виду антропології, здобутки якої використано в дослідженні: філософсько-антропологічний, соціально-антропологічний, релігійно-антропологічний. Перший із названих типів уможливлює з'ясування «природи та сутності прав людини через пізнання у межах філософсько-антропологічних концепцій природи й сутності їх носія, а також через розкриття змісту категорій свободи та відповідальності, волі, розуму і віри, життя та смерті, добра і зла тощо» [76, с. 43]. Вказане пізнання є значущим під час дослідження об'єкта запобігання (п/р 2.1), концепцій превенції (п/р 3.1–3.2) тощо.

Другим типом антропологічного підходу є соціально-антропологічний, який дозволяє пізнати природу та сутність прав людини «через з'ясування природи й сутності людських спільнот, а також явищ, які мають соціальне походження» [76, с. 43]. Виходячи з цього, зокрема, слід враховувати ступінь довіри та правової культури всередині людських спільнот. Наприклад, що менший ступінь взаємної довіри та правової культури, то ґрунтовнішою має бути конституційна та законодавча регламентація і то менше можливостей для дискреції повинно бути у правозастосовних органів. Натомість, що більший ступінь взаємної довіри, то меншими мають бути тексти нормативно-правових актів (*далі – НПА*) і то більшим має бути обсяг дискреції правозастосовних органів для їхнього тлумачення та застосування. У цьому контексті варто порівняти обсяг конституцій Індії та США, щодо якої значну діяльність із тлумачення здійснює авторитетний Верховний суд.

Також виходячи із соціально-антропологічного підходу, можна по-різному щодо правових систем вирішувати питання закріплення стабільності законодавства (п/р 3.1) та обсягу ЮВз загалом через зменшену або достатню передбачуваність та

наявну або відсутню орієнтованість на судові рішення як цінність. Нарешті, соціально-антропологічний підхід дозволяє визначити різний каталог культурних і соціально-економічних, а подекуди й різну регламентацію політичних прав, що є важливим з огляду на об'єкт превенції (п/р 2.1, 3.2).

Третім типом антропологічного підходу є релігійно-антропологічний, який уможливлює дослідження шляхом пізнання або природи та сутності людини, «визначених у священних книгах і релігійно-філософських доктринах», або «особливостей людських спільнот, природа та сутність яких визначається певною релігією» [76, с. 43]. До прикладу можна взяти християнство: «Превентивна діяльність [Небесного – *Авт.*] судді зі зцілення суспільства спрямована на встановлення миру між його членами, на усунення нечестивих і незаконних помислів, вчасне запобігання їм» [204, с. 322]. Дослідники шаріату вважають, що «в ісламі використовується соціальна профілактика правопорушень (жертви на користь незаможних, взаємодопомога, громадоцентричність)» [299]. Понад те – Д. Гудима слушно вказує на Кодекс міжнародної ділової етики для християн, мусульман і євреїв, схвалений у 1993 році в Йорданії, як приклад міжрелігійного діалогу, що провадиться «з метою … зменшення ризиків їхнього протистояння й уникнення конфліктів» [76, с. 213].

Герменевтичний підхід як «сучасний вияв метафізики» [85, с. 16] сприяє пізнанню превенції через інтерпретацію текстів, зокрема шляхом виявлення, з'ясування й роз'яснення превентивного призначення правових норм, розміщених у юридичних текстах, а також юридичних текстів (НПА, нормативних договорів тощо) загалом.

Як вказує В. В. Дудченко, «герменевтичною проблемою є проблема «букви» і «духу» права. Під «буквою» права розуміють метод екзегез у тлумаченні (віддзеркалення позитивного права), під «духом права» — телеологічний метод (віддзеркалення природного права)» [85, с. 16].

Також одним із найважливіших для цього дисертаційного дослідження є *превентивно-телеологічний дослідницький підхід*, який полягає в тому, що норма, інститут, суб'єкт, джерело права, юридична концепція, правові діяння тощо

розглядаються крізь призму виявлення, усвідомлення та роз’яснення превентивного (запобіжного) призначення – цілі ЗППЛ. Детальніше про те, що являє собою превенція (запобігання) та чому вона є ціллю (призначенням) правового впливу, вказано нижче у цьому п/р та п/р 2.1.

Важливість розуміння цільового наповнення права зумовлена, зокрема, і покращенням застосування телеологічного тлумачення правових норм. Це допомагає краще з'ясувати правоінтерпретаційному органу (КСУ, суду, іншому органу публічної влади, що під час застосування певної норми повинен інтерпретувати її зміст) природу, зміст і сутність правової норми через розуміння її цілі (мети, призначення).

(1.3) «Концепції та теорії […] відіграють роль сполучної ланки між концептуальним та інструментальним рівнями методології. […] Відмінність між теоріями та концепціями полягає в тому, що теорія є верифікованою формою знання, тоді як концепція передбачає подальше удосконалення та поглиблення. […] Серед важливих концепцій сучасної юриспруденції можна виділити різного роду концепції праворозуміння» [190, с. 461].

Напрям правничого дослідження залежить передусім від того, прибічником якого типу праворозуміння (підходу [140, с. 255], школи, науково-дослідної програми [73, с. 49]) є відповідний автор, колектив, установа, орган публічної влади тощо. Найбільш антагоністичними з них є природно-правовий, або ж антропологічний (якнайповніша реалізація прав людини) і позитивістський, або нормативістський (щонайбільше дотримання верховенства закону, яке розуміється як абсолютний синонім до ВП) типи. Крім вказаних, поширеними є такі концепції, як соціологічна, аксіологічна, комунікативна, нормативно-ціннісна. Кожну з них використано дисертантом тією чи іншою мірою, але найзастосовуванішими є антропологічна, нормативно-ціннісна та соціологічна.

Також концепціями є ті, що розробляються задля пояснення окремих аспектів правової реальності [190, с. 461], наприклад, концепції прав людини (усі п/р), омбудсперсони (п/р 2.3), ВП (п/р 3.1) та сталого розвитку, яка не є правовою, але визнається або принаймні має визнаватися наріжним каменем для екологічного

права, галузей приватного права тощо (п/р 3.1).

(2.1) Основою інструментального рівня юриспруденції є методи, що поділяють на чотири види: діалектичний метод (іноді його виокремлюють як складову наступної групи – загальнонаукових методів), загальнонаукові, спеціально-наукові та спеціальні.

Діалектичний метод дозволяє розглянути елементи ПМСП в усіх виявах і вираженнях й у їхньому взаємозв'язку та взаємозалежності між собою та з іншими суспільними явищами та процесами. Використання діалектичного методу сприяє дослідженню об'єкта від абстрактного до конкретного, від цілого до часткового, від загального до приватного. Крім того, завдяки використанню діалектичного методу виявляються суперечності, наявні під час реалізації ПМСП. Також діалектичний метод спрямований на забезпечення всебічності та повноти дослідження юридичної превенції, об'єктивності та достовірності його результатів.

Загальнонауковими є системний, структурно-функціональний, формально-логічний методи та метод альтернатив.

Механізм за своєю суттю є динамічною системою, з огляду на що беззаперечною є потреба звернення вченого превенції до системного методу пізнання. Системний метод пізнання дозволяє: а) виокремити підходи до правничих досліджень превенції (п/р 1.1); б) шляхом вивчення взаємодії із зовнішнім середовищем дослідити місце (становище) превенції у механізмі правового впливу (п/р 2.1); в) виокремити та дослідити превенцію як єдине ціле та водночас систему взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів, кожен із яких являє собою підсистему і також складається зі взаємопов'язаних елементів (п/р 1.3).

Структурно-функціональний метод дозволяє охопити не лише ті явища, які являють собою систему, як за допомогою системного методу, а й ті, які являють собою звичайну сукупність елементів, не завжди взаємопов'язаних і взаємозалежних. Застосування структурно-функціонального методу допомагає розкрити превенцію як ціль (призначення), а не функцію або підфункцію правового впливу, з одночасним розкриттям превентивного призначення окремих функцій права, тобто їхнього співвідношення з превенцією (п/р 2.1), здійснити поділ

суб’єктів (складників суб’єктного елемента) превенції залежно від найбільш притаманних їм повноважень й охарактеризувати превентивність природи та повноважень кожного структурного елемента (п/р 2.3).

Метод альтернатив застосовано під час вибору вдалого місця та формулювання норми Конституції України про стабільність виборчого законодавства (п/р 3.1).

Формально-логічний метод застосовується, передусім, для визначення основних напрямів дослідження ПМСП.

Логіко-семантичний метод, застосовуваний разом із дефінітивним і лінгвістично-описовим методами, уможливлює поглиблення, розвиток і застосування відшліфованого понятєво-категорійного апарату, а також розмежування термінопонять (п/р 1.2). Зокрема, запропоновано авторські зміни до розуміння понять «превенція», «ПМСП», «попередження», «запобігання», «профілактика», «верховенство права», «ефективність ПМСП» тощо.

Вищезгаданий лінгвістично-описовий метод використовується для виявлення й обґрунтування логічних, структурних і мовних особливостей текстів науки, догматики та матеріалів практики. Крім того, завдяки лінгвістично-описовому методу здійснюється фіксування результатів дослідження шляхом використання певних систем позначення.

Прийомами (іноді їх називають формально-логічними методами) формально-логічного методу є:

а) аналіз, завдяки якому можна виявити та дослідити елементи ПМСП (п/р 1.3, 2.1, 2.2, 2.3), елементи ВП (п/р 3.1) тощо;

б) синтез, що може бути застосовано під час поелементного визначення поняття ВП (п/р 3.1), а також – поряд із узагальненням – під час формулювання висновків і пропозицій;

в) індукція, що може бути застосована під час визначення термінопонять, складених із їхніх ознак (наприклад, «ПМСП»), а також здійснення загальної характеристики превенції з урахуванням її ознак і властивостей у різних суспільних сферах і галузях правового впливу. Крім того, індукція уможливила висновок про те, що превентивне призначення правового впливу означає превентивне

призначення кожного його складника (принципів права, галузей і підгалузей права, інститутів права, норм права тощо);

г) дедукція, що може застосовуватись під час виявлення проявів превенції як призначення об'єктивного права у нормах права, практиці суб'єктів права, розуміння категорій (наприклад, ВП) через вказівку на їх складники тощо;

ґ) абстрагування, що застосовано для визначення ознак превенції та її елементів і формулювання на цій основі визначень понять, а також для виведення закономірностей функціонування та розвитку правових інститутів й інституцій з огляду на їхню превентивність;

д) узагальнення. Цей метод може бути застосовано під час обґрунтування та подальшого формулювання пропозицій щодо вдосконалення правового впливу, спрямованого на ЗППЛ та, зокрема, стабільність законодавства, ефективність превенції тощо (п/р 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, висновки);

е) аналогія. Її використано під час доведення від супротивного: спростовуючи гіпотезу про те, що правова статистика – це статистика роботи органів охорони правопорядку (*далі – ООП*), наведено аналогічне вказаному твердження про те, що і сутність права загалом теж може бути звужена до їхньої діяльності (п/р 3.2). Також аналогію використано поряд з прийомом «доведення до абсурду» під час аргументації відсутності потреби розробки й ухвалення окремого ЗПП (п/р 2.2).

Похідний від формально-логічного формально-юридичний (нормативно-догматичний, логіко-юридичний) метод застосовується для формулювання юридично значущих визначень термінопонять і дослідження нормативного елемента як складової ПМСП, а також для аналізу Конституції України, джерел міжнародного права, вітчизняного та зарубіжного законодавства про профілактику правопорушень (п/р 2.1, 2.2), про стабільність законодавства (п/р 3.1) тощо, матеріалів практики діяльності інституцій і судової практики (п/р 2.3, 3.1, 3.2) та формулювання техніко-юридично коректних пропозицій змін до законодавства (п/р 2.1, 3.1, 3.2).

Крім нього, спеціально-науковими є історично-правовий, порівняльно-правовий і конкретно-соціологічні методи.

Історично-правовий метод застосовано для дослідження превенції шляхом

вивчення: історіографії її дослідження (п/р 1.1), ретроспективи розробки та подання радянських і вітчизняних проєктів ЗПП (п/р 2.2), законодавчого регулювання принципу стабільності законодавства в його історичного розвитку (п/р 3.1).

Порівняльно-правовий метод застосовано для:

а) порівняння досвіду правового впливу, спрямованого на превенцію, в зарубіжних країнах, зокрема порівняльного аналізу структури та змісту законів про запобігання злочинності окремих держав (п/р 2.2). Як слушно вказує В. В. Дудченко, рішення, що містяться в правових системах світу, «більш різноманітні і багатші за змістом, ніж ті, які в змозі розробити обмежений» своєю національною системою «науковець, хай навіть володіючи багатим уявленням. Порівняльне правознавство розширює і збагачує «набір рішень» і надає критично налаштованому досліднику можливості знайти «більш оптимальне рішення» [86, с. 253]. Х. Н. Бехруз зауважує, що «роль права в епоху глобалізації полягає у виробленні загальної політики, що забезпечуватиме одноманітне регулювання суспільних відносин» не скільки національно-правовими, стільки наднаціонально-правовими інструментами [53, с. 110];

б) характеристики складових поділу ПМСП, зокрема різних виявів превентивного призначення в окремих галузях й інститутах права (п/р 1.3);

в) коректного дослідження ефективності превенції (п/р 3.2). У цьому випадку виявлено і некоректне застосування компаративного методу – зіставлення явищ у різний період у різних державах (кількість європейських законопроєктів у 1980-х рр. поряд із українською кількістю у 2014-2017 рр.), натомість слушним було б зіставлення або кількості вітчизняних і зарубіжних проєктів законів в один період часу, або кількості вітчизняних чи зарубіжних законопроєктів у різний час.

Сучасна методологія соціологічних досліджень застосовується під час дослідження проблем у багатьох соціогуманітарних царинах усе частіше. Її призначенням є не лише виявлення проблем або їх складових, а й вимір ефективності вчинення управлінських дій, ухвалення управлінських рішень, здійснення моніторингу, нагляду та контролю за такими рішеннями та діями, з’ясування ключових напрямів розвитку взаємин у соціогуманітарній сфері.

Статистичний метод уможливлює набуття інформації про кількісні характеристики певного масового повторюваного явища, процесу тощо, який спрямований на запобігання або навпаки – заважає запобіганню порушенням прав людини. Передусім, використання цього методу необхідне для дослідження ефективності превенції (п/р 3.2), саме у відповідному п/р вказано окремі міркування автора щодо змісту статистичного методу й особливостей його використання.

Одним із основних соціологічних нестатистичних методів є опитування, особливості застосування якого, передусім щодо кола респондентів, є важливими з огляду на вимірювання ефективності ПМСП (п/р 3.2). Соціологічним є і метод контент-аналізу. Наприклад, кількісний контент-аналіз ЗПП застосовано для підтвердження гіпотези про неефективність ухвалення ЗПП (п/р 2.2).

Спеціальні методи характерні для міждисциплінарних напрямів правових досліджень, випадки їхнього використання наведено під час опису принципу міждисциплінарності.

(2.2) «Методологічне навантаження також мають категорії та поняття. […] Концепти мають не лише логіко-семантичний, а й соціокультурний зміст, пов’язаний зі специфікою їх інтерпретації та усталеною практикою вживання» [190, с. 463].

Одними з таких концептів є «превенція», «запобігання», «профілактика» тощо. І загальній теорії права, і кримінології досі бракує однозначного погляду на співвідношення превентивної термінології, хоча численна кількість спроб вказує на актуальність такої проблематики. Фахівці з юридичної термінології М. Альбертс (*M. Alberts*), Н. Моллема (*N. Mollema*) наголошують: «Зростає потреба однозначного спілкування в теоретико-прикладних сферах людської діяльності, таких як юридична професія. … Необхідно точно визначити терміни, які дозволяють користувачам зрозуміти та прийнятно використовувати їх. Юридична мова є однією з найбільш складних мов для спеціальних цілей, оскільки лише юридичні експерти, що знаються на спеціальній лексиці, можуть успішно комунікувати» [302, p. 29].

Дослідник мови права С. П. Кравченко відзначає: «чим більше розвинена правна система, правна наука, законодавча техніка, тим більше чіткою і

відшліфованою стає правнича термінологія» [137, с. 13]. Натомість, спостережено й іншу закономірність: що більшим стає масив юридичних норм, то ймовірнішими є ризики термінологічної плутанини. Одним із таких прикладів є превентивна термінологія.

Практика сучасного українського законодавства зберігає тенденцію [291, с. 39; 236, с. 15–17] надання переваги терміну «запобігання» над іншими превентивними термінопоняттями.

Чимало поглядів, навіть протилежних один одному, стосовно вживання та співвідношення превентивних термінопонять («превенція», «запобігання», «попередження», «профілактика» й іноді «припинення», «відвернення», «уникнення», «недопущення»), наявні у науковій (передусім, кримінологічній) літературі. Переважно, наукові дослідження тематики превентивної термінології базуються на кримінологічному підході. Більшість авторів, такі як Г. Аванесов, В. Голіна, І. Даньшин, О. Джужа, А. Закалюк, А. Зелінський, А. Лєкар, Ю. Нікітін, С. Ольховська, С. Погребняк, В. Пчолкін, С. Сафронов, розмежовують форми (типи) превенції злочинності відповідно до стадій скоєння злочину. Крім того, їхні дослідження не враховують можливість неприпустимої в умовах чималої кількості превентивних термінів тавтології через кілька значень слова «попередження». Майже усі автори (крім А. Закалюка) не враховують зросійщене (русифіковане) значення терміну «попередження».

Труднощі, пов’язані зі вживанням і співвідношенням превентивних термінопонять, передусім, спричинені тим, що ці поняття мають походження з різних мов («превенція» – з латини, «запобігання» – зі староукраїнської, «попередження» в цьому значенні – з російської, «профілактика» – з грецької).

Безсумнівна відмінність між питомо українським словом «запобігання» та запозиченими словами полягає у їхньому різному навіть не значенні (про це йдеться далі), а вживанні:

а) «запобігання» потребує додатка (зазвичай іменника) *в давальному відмінку*, чим часто нехтують, а запозичені слова – у родовому. Хоча видається недолугим звертати на це увагу, однак є парадоксальним, коли у розвідках окремих науковців,

які досліджують понятєво-категорійний апарат, звертаються до словників і філологічних досліджень, наявні мовні помилки – скажімо, «запобігання злочинів» [250; 296, с. 1129] замість «запобігання злочинам». Чинний з 2014 р. ЗУ «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» навіть у назві вживає неправильне узгодження, чим порушує мовознавчі норми;

б) попри існування слова «*запобіжник*», спільнокореневі іменники утворити поки що не видається за можливе (а слово «попередник» узагалі вказує на інше значення). Схоже відбувається з творенням дієслів, прикметників і дієприслівників (хоча слова «превентивний» і «профілактичний» вже поповнили тезаурус української мови, однак замінити дієслово «запобіг(а)ти» та дієприкметник «запобігаючи(-гши)» запозиченими словами уявляється надскладно). Через це, попри дискусію про співвідношення вказаних понять, слова «запобігання», «запобігати», «запобіжник», «запобіжний», «запобігаючи» усім авторам доведеться вживати ще протягом тривалого часу.

Можна виокремити такі підходи до співвідношення превентивної термінології:

1. *«Превенція», «запобігання», «попередження» та «профілактика» є тотожними термінопоняттями*. Так вони розуміються в загальних (неюридичних) тлумачних і перекладних словниках [181, том 1, с. 718; том 2, с. 796; том 3, с. 62]. Переважно ототожнює їх й українське законодавство. Також їх не розмежовує більшість науковців, які досліджують «превентивну (превенційну) функцію (діяльність)» з погляду не кримінології, а загальнотеореоретичної або некримінальної галузевої юриспруденції (російські вчені: загальної теорії права А. Данченко [79], трудового права О. Арапчор [6]; українські науковці: теоретик В. Личко [153, с. 195], цивіліст О. Сорвачов [255], а також адміністративіст Ю. Педько [206], який називає серед функцій адміністративної відповідальності «превенційну»). Окремі кримінологи також не розрізняють вказаних понять.

Виявлено ототожнення попередження та запобігання навіть у посібнику з юридичної термінології. У ньому запропоновано питання для програми курсу «Правнича лінгвістика», два з яких слід навести: «Техніко-юридичні та естетичні

дефекти нормативно-правових актів та способи їх попередження і усунення» [8, с. 211–212]; «Колізії у праві та способи запобігання їм» [8, с. 217].

2. *Родовим поняттям є «попередження», яке складається з профілактики, запобігання та припинення*. Автором вважається радянський кримінолог А. Лєкар (А. Лекарь) [148, с. 3]. Більшість радянських (Г. Аванесов [2, с. 331–341], А. Зелінський [106, с. 140–141]) і вітчизняних (В. Голіна [68, с. 119], І. Даньшин [144]) кримінологів, які розмежовують ці поняття, сприймають їх саме так.

3. *Родовим є поняття «профілактика»*, а різновидами ранньої профілактики є попередження, запобігання та припинення (С. Погребняк [210, с. 6]). А. Єзеров також сприймає профілактику конфліктності як загальніше явище щодо запобігання [92, с. 161]. Закон Російської Федерації «Про засади системи профілактики правопорушень у Російській Федерації» 2016 р. також вважає «*предупреждение*» правопорушень напрямом профілактики правопорушень.

4. *Родовим є поняття «запобігання»*. Цей підхід має принаймні чотири розуміння щодо складових запобігання. Я. Кондратьєв [133, с. 17–18] розглядає профілактику, попередження, припинення та розкриття як стадії, що становлять зміст запобігання злочинам; В. Пчолкін [236], О. Кириченко [123, с. 91] не включають розкриття як окремий елемент запобігання; Ю. Нікітін [180, с. 97], Ю. Іванов й О. Джужа [109] поділяють запобігання на профілактику та припинення, а А. Закалюк між цими елементами запобігання ставить відвернення, аргументовуючи недоцільність вживання терміна «попередження» тим, що російське «предупреждать» доцільніше перекладати українською як попереджувати про що-небудь [102, с. 319–330].

Варто вказати, що у підходах 2–4 термінопоняття *«превенція» або ігнорується, або* вживається як *синонім* родового поняття.

5. *Родовою категорією є протидія злочинності / боротьба зі злочинністю, а всі превентивні категорії – її складовими*. Як приклад, можна навести думку С. Сафронова, який виокремлює одразу п’ять стадій передування (випередження) злочинам, вважаючи їх формами боротьби зі злочинністю: профілактика, превенція, попередження, запобігання та припинення (саме в такому порядку етапів) [250].

Профілактика спрямована на причини й умови до наявності умислу; превенція – на свідомість людини, від якої можна очікувати скоєння злочину, а наступні форми залежать від стадії злочинної поведінки (виявлення умислу, незавершене і завершене готування до злочину, незакінчений і закінчений замах на злочин).

Однак така класифікація не враховує ненавмисні (необережні) злочини, а аргументація щодо такого розрізнення багато в чому видається штучною й іноді непослідовною. Наприклад, профілактика, попередження, запобігання, припинення спочатку названі категоріями понять «випередження злочину», а потім вказано, що «попередження злочину» дослівно означає «перед злочином», і у образній уяві це можливо представити таким чином, коли правоохоронці випереджають дієві злочинні прояви особи, йдуть попереду злочинних діянь» [250]. Тобто спочатку випередження характеризується як спільна для превентивних термінопонять категорія, а потім через неї пояснюється одна зі складових – попередження.

Дослідивши підходи до співвідношення превентивної термінології, необхідно зауважити, що термінопоняття «попередження» має не лише загальномовне тлумачення («сповіщення про щось»), а і спеціальне (у правничій термінології його основним значенням є «вид стягнення за певне правопорушення»): за скоєння виборчих правопорушень виборча комісія може оголошувати попередження кандидатам у депутати; за скоєння адміністративних деліктів виноситься попередження як захід адміністративного стягнення. У такому контексті є можливими фрази на кшталт «попередження можна вважати ефективним (або неефективним) заходом (видом) попередження», де в першому випадку йдеться про стягнення, а у другому – про превенцію. Для запобігання такій *тавтології*, мовній омонімії та двозначностям у мовному потоці, *необхідно відмовитися від вживання слів «попередження», «попереджувальний», «попередити»* на позначення поняття, синонімічного до «запобігання».

Також варто погодитися з тезою С. П. Кравченка про те, що «формування правничої термінології як загальної, так і галузевої, в Україні більше сімдесяти років координувалося правилами російської мови» [137, с. 15]. Саме цим, передусім, і пояснюється властиве російськомовній термінології домінування слова

«попередження» не лише у значенні «сповіщення», а й у значенні «запобігання».

Стадійність є, безумовно, важливою у розмежуванні стадій превенції злочинності, з огляду на що переважно виокремлюють від трьох до п'яти стадій. Однак щодо правопорушуваності (делінквентності) та соціальної конфліктності загалом така стадійність є менш значущою.

Наприклад, згідно з одним із поглядів, потрібно розрізняти профілактику (виявлення й усунення причин та умов злочинів), попередження (встановлення осіб, які намагаються скоїти злочин, та вжиття до них певних заходів з метою недопущення реалізації їх замислів) і припинення злочинів (виявлення осіб, які готуються до скоєння злочинів, та вжиття до них заходів з метою недопущення переростання підготовки у замах та закінченого злочину) [236, с. 15–17]. Зі вказаним розмежуванням важко погодитися. Встановлення осіб, які намагаються скоїти злочин, та вжиття до них певних заходів з метою недопущення реалізації їхніх замислів (назване вище попередженням), так само як і виявлення осіб, які готуються до скоєння злочинів, та вжиття до них заходів з метою недопущення переростання підготовки у замах та закінченого злочину (назване вище припиненням), є виявленням й усуненням причин й умов злочинів (назване вище профілактикою).

Загальнотеоретичний підхід до превентивної термінології полягає в тому, що профілактику можна поділити на нормотворчу й ідейну, а окрема від них складова запобігання становить нормозастосування. *Нормотворчою профілактикою* є виявлення й усунення детермінант (причин й умов) порушення прав людини під час конструювання правових норм. Нормотворчу профілактику можна назвати реалізовуваним на нормотворчій стадії нормативним елементом ПМСП. *Ідейною профілактикою* є усунення детермінант порушень прав людини під час освітньо-виховних заходів. А правоприяльна та контрольно-наглядова діяльність, здійснювана на підставі норм і принципів права, не пов'язана з нормотворенням, але, зокрема, пов'язана зі вчиненням конкретного порушення прав людини (від виявлення такого порушення до притягнення до відповідальності), з метою виявлення причин й умов конкретного порушення та усунення детермінант подальших правопорушень, є *нормозастосуванням*.

Припинення як складова нормозастосування передбачає недопущення продовження конфлікту (правопорушення) й/або принаймні мінімізацію шкідливих або небезпечних наслідків. Припинення є складовою превенції не лише через недопущення більш негативних наслідків у конкретній правовій ситуації, а й із метою превенції таких порушень або інших конфліктів.

Припинення є складовою превентивної діяльності, виходячи з такого.

По-перше, у разі виявлення факту незакінченого правопорушення, необхідним є запобігання продовженню деліктної діяльності його суб'єктами.

По-друге, це може сприяти виявленню правопорушників і подальшому ефективному розслідуванню, що сприяє можливості:

а) компенсації збитків – з метою: 1) запобігання можливості правопорушника скористатися з результатів правопорушного діяння; 2) запобігання порушенню сталості суспільних відносин, що була наявною перед порушенням;

б) покарання – з метою запобігання подальшій злочинній діяльності як конкретною людиною, так і суспільством загалом, оскільки невідворотність покарання є чи не найдієвішим превентивним способом.

Можна припустити, що припинення та розслідування порушень прав людини не можуть бути уналежнені до превенції, оскільки цьому порушенню не запобігли. Однак будь-яка ідея превенції виникає під впливом порушення «А». Ефективне розслідування та припинення порушення прав людини «А» є превенцією порушень «Б», «В», «Г» тощо. Превенція майже ніколи не виникає без порушення «А», тобто без усталеної практики певного негативного явища. Усе запобігання є унеможливленням повторення минулих негативних ситуацій у майбутньому через певний страх.

Наприклад, А. Шайо слушно вказує, що «конституціоналізм – це відображення досвіду безуспішного або деспотичного врядування» [356, p. 12]. Так само й ідеї поділу влади, конституційних судів як інституції, парламентаризму, закріплення певних діянь як злочинів, запобіжних заходів тощо виникли після багаторазових випадків зловживання владою, повноваженнями та правами людини.

Слід також уточнити, що у цьому дисертаційному дослідженні вживаються

терміни «превентивний механізм», «превентивне призначення» замість «превенційний …», «запобіжний …». Це відбувається передусім через те, що у правничій літературі непоширеним є вживання останніх слів у цьому контексті. Натомість більш поширеним є вживання термінів «превентивна (профілактична) функція (підфункція) права».

Водночас, враховуючи відсутність слова-відповідника на позначення таких слів, як «запобігати», «запобіжник», «запобігаючи», автор дослідження не наполягає на відмові від слова «запобіжний» на позначення відповідних категорій. Слід підкреслити, що позиція автора зводиться до того, що термінопоняття «превенція», «превентивний» та похідні від них можна вживати лише у науковій літературі. У вітчизняному законодавстві усталеним є вживання категорії «запобігання» та похідних від неї, і жодних підстав для відмови від цієї тенденції не вбачається.

Зрештою, *запобігання (превенція)* – це виявлення, а також усунення (ліквідація), зменшення рівня (зниження) й/або масштабів (обмеження) або пом'якшення впливу детермінант (причин і умов) несприятливих явищ і процесів, у цій дисертації такими визнаються порушення прав людини.

Превентивна діяльність є механізмом, тобто багатоаспектним явищем. Дослідник теорії механізму правового впливу М. П. Орзіх подає такі властивості механізму: єдність усіх його складників, збірність і системність елементів, динамічність [201, с. 67]. Системи бувають, передусім, статичні та динамічні. Спрощено кажучи, механізм є динамічною системою, тобто передбачає не лише наявність узятої в єдності впорядкованої цілісної сукупності взаємопов'язаних складників, а і порядок їхнього функціонування.

ПМСП, як і кожен механізм, має певні елементи. Пропонується дослідити статичні (телеологічний, нормативний і суб'єктний) елементи ПМСП у розділі 2. Натомість, розділ 3 присвячено більш динамічним елементам ПМСП: ВП й іншим концепціям-запобіжникам порушень прав людини, а також проблемі ефективності реалізації превенції. Останнє належить до динамічних елементів, оскільки «поняття ефективності є своєрідною мірою динаміки двох протилежних процесів усередині будь-якої системи — зовнішніх і внутрішніх» [5, с. 245].

Також важливим є розуміння категорії «сучасне право». Мається на увазі не суб'єктивне право, а лише об'єктивне право. Одне з розумінь права – це «система формалізованих, підтримуваних публічною владою правил, що забезпечують буття, самовираження та розвиток людини як біосоціодуховної істоти», або «сформована система нормативного регулювання, яка підтримується публічним, як правило, державним примусом» [138, с. 48-51]. Хоча, на відміну від більшості визначень у науковій літературі, цей підхід позитивно відрізняється від позитивістського, однак не цілком задовольняє потреби цього дослідження, наприклад, за рахунок не включення м'якого права – важливого складника сучасного права. Ще обмеженішим (підтримування реалізації прав і обов'язків суб'єктів суспільних відносин лише державою) є соціологічне визначення права, надане у Великій українській юридичній енциклопедії [207, с. 441]. Венеційська комісія визначає право через перелік джерел, «усі з яких є зобов'язальної природи» (п. 46 ухваленого 2016 р. «Мірила правовладдя» (Rule of Law Checklist) у перекладі С. П. Головатого ([170, с. 17])). Вбачається за доцільне відмовитись від визначення права, водночас навести властивості сучасного права:

а) слово «сучасний» акцентує увагу не на темпоральному аспекті, тобто охоплює не наявні в конкретний історичний момент правові системи, а тільки згідні з панівними у сучасних умовах уявленнями та критеріями;

б) поступова відмова від етатизму права, значне поширення та зростання ефективності недержавного права, багатошаровість правового простору, плюралізм джерел права та суб'єктів нормотворення. Якщо у класичний період держава була основною і ледь не єдиною політико-територіальною організацією суспільства та водночас єдиним суб'єктом нормотворення, то наразі це не відповідає політико-правовій реальності. «прибічники недержавного права доволі часто відмовляються давати визначення права» [311, p. 55; 273, с. 28], що вище підтверджено й цим дослідженням. «Право […] може існувати на різних рівнях: глобальному (питання екології, гуманітарного права тощо), міжнародному (в класичному розумінні як право, що регулює відносини між суверенними державами, а в більш широкому контексті включає також питання прав людини та ін.), регіональному (ЄС, Рада

Європи тощо), транснаціональному (ісламське право, іудейське, право ромів, транснаціональний арбітраж, інтернет-право, lex mercatoria тощо), міжобщинному (при врегулюванні відносин між релігійними громадами або, наприклад, різними етнічними групами); державному (включаючи правову систему національної держави), субдержавному і недержавному (включаючи право корінних народів)» [273, с. 28].

Крім того, зростає роль договору, використання якого «становить найважливішу тенденцію сучасного правового розвитку, а широке використання договірних відносин становить визначальну сторону буття сучасного права» [187, с. 215] – у цьому контексті позначається і зростання ролі медіації, яка у разі успішного завершення призводить до договірних відносин. Договірні відносини проникають і в колись суто публічно-правові галузі (адміністративний договір, угода обвинуваченого з прокурором, угода обвинуваченого з потерпілим, арбітражне застереження);

в) прагнення до досягнення ВП, антропоцентризму, конституціоналізму, НВ, сталого розвитку. К. В. Горобець вказує, що «ідея верховенства права […] стала одним із основних принципів сучасного права» [324, p. 33]. Південноафриканський конституціоналіст Франсуа Вентер (Francois Venter) у 2013 р. вказав, що у 95 зі 125 текстів конституцій наявне поняття «верховенство права» [60, с. 79]. Так само ним оперують Міжамериканська демократична хартія, акти Африканського союзу та Ліги арабських держав. Генеральна асамблея ООН у 2012 р. ухвалила Декларацію наради на високому рівні Генеральної асамблеї з питань верховенства права на національному та міжнародному рівнях, яка закріпила, що «верховенство права належить рівною мірою до всіх держав та міждержавних організацій».

Антропоцентризм полягає в акценті на правах людини; «людиномірність» юридичної науки повинна бути покладена в основу формування… поваги до права як феномену і цінності» [77, с. 122]. Каїрська декларація прав людини в ісламі, Африканська хартія прав людини і народів, Американська конвенція з прав людини свідчать про універсальність концепту прав людини для сучасного права;

г) конвергенція національних правових систем;

ґ) превентивне призначення правових норм. Наприклад, норм про юридичну відповідальність: «у той час, як у доколоніальний період покарання виходило з міркувань відшкодування, в колоніальну епоху – превенції/відплати, а в постколоніальний період покарання ґрунтується на концепції превенції/реабілітації» [343, p. 237]. Г. Кельзен стверджував, що «тільки на порівняно пізній стадії еволюції ідея відплати була замінена на запобігання (превенцію)» [332, p. 22]. «Сьогодні концепція захисту прав людини перейшла від простого обов'язку утримуватись до зобов'язання держав запобігати порушенням прав людини» [334, p. 155].

Отже, ключове для дисертації поняття ПМСП розуміється як динамічна система взятої в єдності впорядкованої цілісної сукупності взаємопов'язаних юридичних засобів, способів і процедур, застосовуваних учасниками суспільних відносин, уповноваженими на це регуляторами, що втілюють прагнення до досягнення ВП, антропоцентризму, конституціоналізму, НВ, сталого розвитку тощо, і спрямованих на виявлення, усунення, зменшення рівня й масштабів або пом'якшення впливу детермінант порушень прав людини.

Не всі наведені складові концептуального та інструментального рівнів методології за значенням дорівнюють одна одній, однак їхнє застосування у різному співвідношенні зумовлює наукові розвідки в цій царині пізнання та цілісне бачення досліджуваного об'єкта.

1.3. Поділ превентивного механізму права

Будь-який механізм функціонує шляхом взаємозв'язку та взаємодії усіх елементів. Не є винятком і ПМСП. Превенція є саме механізмом, тобто багатоаспектним явищем. Поодинці окремі елементи ПМСП або навряд чи матимуть превентивний ефект узагалі, або цей ефект матиме неналежний вияв.

Логічна операція під назвою «поділ» у більшості досліджень, що її іманентно застосовують або прагнуть застосувати, звужується до класифікації або типології, групування, різновидів тощо, свідомо чи несвідомо не беручи до уваги те, що ці процеси є складовими поділу.

Спершу слід коротко довести *потребу поділу* (систематизації, класифікації, типології тощо): 1) поділ показує, які складові входять до певного термінопоняття, явища, процесу тощо; 2) поділ необхідний для короткої характеристики поняття через вказівку на елементи – як своєрідна альтернатива характеристики термінопоняття порівняно з наданням його визначення; 3) поділ потрібний для того, щоб, виокремивши складові певного термінопоняття, відділити такі складові одна від одної та показати відмінності між ними; 4) вбачається потреба поділу для того, щоб спростити подальшу характеристику термінопоняття, надавши їй системно-структурну оболонку.

Поділ зазвичай являє собою *системну* (поділ на одиниці залежно від певних ознак) та *структурну* (характеристика складу, або поділ на елементи – складники процесу, явища, за відсутності яких такий процес, явище є неможливим) складові.

Структурний складник ПМСП містить елементи: 1) *телеологічний* – превентивна мета, включно з конкретним об'єктом запобігання; 2) *нормативний* – норми, які встановлюють правові підстави, на яких засноване використання наступних елементів. Саме нормативний елемент встановлює суб'єктів і процедури реалізації ПМСП; 3) *суб'єктний* – суб'єкти, які мають реалізовувати норми, передбачені у нормативному елементі; 4) *ціннісно-динамічний* – засновані на правових цінностях процедури-запобіжники порушень прав людини, які змушують діяти ПМСП: ВП (основа ЗППЛ), а також «проєкції» ВП у відповідних правових просторах (системах, галузях, підгалузях тощо): конституціоналізм (основа конституційного права), «обов'язок захищати» (міжнародного права), НВ (адміністративного права), сталий розвиток (екологічного, господарського та цивільного права) й інші концепції-запобіжники порушень прав людини.

Пропонується шість основних *критеріїв поділу* поділу ПМСП: а) *за функціями*: багатосекторальний, ситуативний і антирецидивний; б) *за межами та масштабом впливу*: загальноправовий, міжнародно-правовий, наднаціональний, національно-правовий, неофіційно-правовий, змішаний; в) *за стадією*: нормотворчий, правоінтерпретаційний, правоосвітній, правозастосовний; г) *за об'єктом*: злочинності (криміногенним проявам), делінквентності (правопорушуваності),

соціальних конфліктів; г) *за предметом, правовим режимом*: виборчого права, права власності, зобов'язального права, трудового права, сімейного права, деліктного права тощо; д) *за суб'єктами*: міждержавного характеру, наднаціонального, національного, недержавного, змішаного характеру.

Доцільно охарактеризувати окремі одиниці поділу ПМСП. Враховуючи обсяг дисертації, увагу приділено окремим прикладам – складовим систематизації ПМСП.

(а) Характеризуючи напрями превенції, варто виходити зі, скажімо, поділу превентивних заходів у німецькій кримінології на первинне (протидіє злочинності у суспільстві загалом або перешкоджає злочинності великих верств населення: виховання ненасильницького розв'язання конфліктів молодих людей, дітей у школах та дошкільних закладах), вторинне (спрямоване на зміну можливостей діяти: встановлення сигналізації) та третинне (запобігає повторному скоєнню злочинів) запобігання [175, с. 131]. Схожий поділ (соціальне, на місцевому рівні, ситуативне, антирецидивне) – й у резолюції Економічної і соціальної ради ООН 2002/13 «Керівні принципи запобігання злочинності» [326, п. 6].

Такий поділ можливий не лише у кримінології, а і є корисним для права загалом. Враховуючи це, можна виокремити *багатосекторальний* (первинне запобігання – протидіє порушенням прав людини у суспільстві загалом й у його великих верствах через встановлення та реалізацію освітньо-виховних і заборонних правил), *ситуативний* (вторинне запобігання – полягає у зміні можливостей діяти шляхом встановлення порядку та меж реалізації прав й обов'язків суб'єктів, а також оптимальних контрольно-наглядових заходів, зокрема й електронно-технічного характеру) і *антирецидивний* (третинне запобігання – передбачає зменшення можливостей повторного вчинення порушень прав людини суб'єктами права шляхом розслідування правопорушень, притягнення до відповідальності, вживання примусових заходів виховного та медичного характеру, перевиховання, ізоляції від частини суспільства, ресоціалізації тощо) типи превенції.

Натомість, є два спрощення, застосовувані авторами поділу на первинну, вторинну та третинну профілактику: 1) вважати, що т. зв. вторинна та третинна профілактика не пов'язані з порушеннями В і С, а є запобіжниками винятково

порушенню А і тому є нібито вторинними та третинними; 2) вважати, що т. зв. первинна профілактика не пов'язана з порушенням А.

Окремі заходи кожного з типів ПМСП наведено у відповідних підрозділах дисертаційного дослідження, а також у цьому п/р під час характеристики, наприклад, ПМСП.

(б) За межами та масштабом впливу превенції можна виокремити такі класи: загальноправовий, міжнародно-правовий, наднаціональний, національно-правовий, неофіційно-правовий, змішаний. Беручи до уваги те, що в інших частинах дослідження найменше уваги з поданих класів приділено змішаному класу превенції, вбачається за доцільне зосередитися в цьому п/р на характеристиці саме цієї складової на прикладі спортивного права.

Під змішаним правовим впливом мається на увазі комбінування міжнародно-правового, наднаціонального, національно-правового й/або неофіційно-правового впливу. Яскравим прикладом такої сфери є спортивне право. Галузь «Фізична культура і спорт. Туризм» є однією з 38 галузей законодавства та налічує 8 підгалузей, згідно з Класифікатором галузей законодавства України. Натомість спортивне право є однією з найменш досліджених в Україні на рівні юридичної науки та найрідше викладених на рівні навчальної дисципліни.

Фізична культура та спорт самі собою є запобіжниками порушень прав людини, оскільки є альтернативним девіантному способом проведення дозвілля. Враховуючи це, спортивне право, зорієнтоване на реалізацію та захист свободи заняття фізичною культурою та спортом, природньо, має превентивне призначення. Крім того, спорт має це призначення не лише для спортсменів, а і для мільйонів глядачів спортивних змагань, які мають змогу саме таким чином проводити дозвілля як альтернативу потенційній девіації. Також спорт запобігає незайнятості значної кількості спортивних функціонерів: тренерський штаб, медичний персонал, сервісменів (наприклад, змащувачів лиж, бол-боїв – подавачів м’ячів), суддів, агентів й інших посередників, управлінців, організаторів змагань, медіаторів у сфері спортивних спорів.

Складовими механізму превентивного призначення спортивного права є[1]*:*

1) запобігання нечесній грі (*fair play*). Включає передусім запобігання (а) корупції; (б) допінгу. (а) Один із останніх законів у царині спортивного права України має навіть превентивну назву: ЗУ «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань». Конвенція Ради Європи (*далі – РЄ*) проти маніпулювання спортивними змаганнями (ратифікована у 2016 р.) закликає Уряди запровадити законодавчі й інші заходи для запобігання конфлікту інтересів серед операторів спортивних парі та спортивних організацій; заохочення протидії шахрайству органами, які регулюють проведення спортивних парі; боротьби проти нелегальних спортивних парі. Водночас спортивні організації й оператори мають ухвалити та забезпечити застосування правил боротьби з корупцією та співмірних санкцій за порушення правил. (б) 2017 р. ухвалено ЗУ «Про антидопінговий контроль у спорті». За проведення аналізу на використання допінг-речовин в Україні відповідає Національний антидопінговий центр. Україна ратифікувала Міжнародну конвенцію про боротьбу з допінгом у спорті (ЮНЕСКО) й Антидопінгову конвенцію РЄ. На прикладі допінгу варто навести санкції за порушення *fair play*: а) дискваліфікація спортсмена (часто заборона не лише брати участь у змаганнях протягом певного часу або довічно, а і заборона тренувань протягом певного часу); б) дискваліфікація інших осіб, що сприяли вживанню допінгу (напр., лікарський склад); в) анулювання (визнання недійсними) попередніх результатів за участю спортсмена; г) позбавлення спортивних нагород (медалей) або призів, виданих у натуральній або грошовій формі, з часу вживання допінгових препаратів; ґ) поширення цих санкцій на колективи (склади естафет, пар, квартетів тощо, клуби, збірні), які здобули відповідні результати й/або нагороди за участю спортсмена, що вживав допінг;

2) запобігання дискримінації, зокрема: запобігання расизму – значні покарання за расистські прояви; запобігання апартеїду (Міжнародна конвенція ООН проти апартеїду у спорті); паралімпійський спорт, дефлімпійський спорт; доступність для

[1] Перелік є орієнтовним і наочним і не претендує на вичерпність ролі спортивного права у ЗППЛ.

людей з інвалідністю транспортної та соціальної інфраструктури (приміщень, послуг, процедур, інформації та комунікацій). Варто згадати липневе антидискримінаційне рішення Міжнародного спортивного суду про анулювання дискваліфікації українського чемпіона світу з шашок Юрія Анікєєва, вчиненої російським правлінням Міжнародної федерації шашок (IDF) за появи Анікєєва на змаганнях у вишиванці;

3) запобігання узурпації влади. На це спрямовано процедури, норми й інституції, що забезпечують порядок проведення виборів до спортивних органів;

4) запобігання втручанню держави (*autonomy of sport principle* – принцип автономії спорту). «Статути, регламенти і правила федерацій, спортивних асоціацій і інших організацій суто корпоративної властивості. Ці норми регулюють відносини суб'єктів спортивного права деколи ефективніше, ніж норми, що випливають від держави у виді законів і підзаконних актів. У принципі в цій сфері переважання державно-правових норм не має бути». Таким шляхом розвитку спортивного права йде США та низка країн Європи [57, с. 36]. Статут Федерації футболу України зобов'язує учасників звертатися по захист порушених прав виключно до органів футбольного правосуддя: Контрольно-дисциплінарного й Апеляційного комітетів ФФУ, Палати з вирішення спорів ФФУ та Спортивного арбітражного суду (САС), а у разі звернення до судів суб'єкти позбавляються можливості участі у футбольних змаганнях. Рішення Верховного федерального суду Швейцарії (1995, 2003) та Верховного федерального суду ФРН (2016) підтвердили, що САС є арбітражним судом; не є зловживанням включення до актів спортивної федерації арбітражного застереження; воно є дійсним навіть у разі обмеження конституційного права на звернення до суду. Спортивні федерації, асоціації, спортсмени, організатори змагань виконують рішення САС й інших недержавних органів. Понад те – метою створення САС було запобігання зверненню суб'єктів олімпійського руху до державних судів і вирішення спортивних спорів через гнучку, швидку та недорогу процедуру [104, с. 81]. Крім того, антидопінгові розслідування проводяться не лише недержавним Всесвітнім антидопінговим агентством (ВАДА), а і за недержавним Кодексом ВАДА, стандарт доказування у якому м'який ніж у публічному (передусім

кримінальному процесуальному) національному праві.

Варто зауважити, що зазвичай держава піддає кримінальним покаранням за легкі та середні тілесні ушкодження – але ж як пояснити бокс й інші бойові види спорту (боротьба вільна, боротьба греко-римська, дзюдо, кікбоксинг, самбо, середньовічний бій тощо), так само як часті травмування на фігурному катанні на ковзанах, регбі, хокеї (в останньому навіть бійки дозволено)? Схожа ситуація з переважно відсутніми кримінальними переслідуваннями за тілесні ушкодження та навіть смерть у випадку зіткнень під час перегонів (мотоспорт, велосипедний спорт, автомобільний спорт: формула-1, картинг, драфтинг тощо);

5) запобігання повторенню порушень. На це спрямована відповідальність, особливо колективна відповідальність (клубів, федерацій, асоціацій). Наприклад, 09.09.2018 у матчі Ліги націй УЄФА збірна України грала зі збірною Словаччини без глядачів як покарання за поведінку українських уболівальників. Колективна відповідальність заохочує клуби й федерації до пропаганди політики терпимості, чесної гри, безпеки тощо;

6) запобігання правозастосовним помилкам, яке забезпечується правом на арбітражне оскарження, а також правом на апеляційне оскарження (аж до CAC);

7) запобігання невиконанню угод. На це спрямовано вже наведені арбітраж, спортивна відповідальність, примус (ефективне виконання);

8) запобігання насильницьким діям під час або в контексті (перед, після) спортивних змагань. Серед таких заходів – розведення клубів України та Росії під час жеребкування футбольних матчів, робота волонтерів і стюардів, вищезгадана колективна відповідальність, система технічних засобів обмеження порушень (стаціонарні загороджувальні бар'єри, системи відеоспостереження, комп'ютеризована система контролю доступу до спортивної споруди тощо). Серед джерел – Європейська конвенція про насильство та неналежну поведінку глядачів під час спортивних заходів і зокрема футбольних матчів (1985).

9) запобігання небезпеці у місцях проведення спортивних заходів – встановлення особливих (протипожежних, протиобвальних, антитерористичних) вимог до спортивних об'єктів, наявність шляхів швидкої евакуації тощо;

10) запобігання навмисному використанню писаного права у власних інтересах, які унеможливлюють ефективне запобігання спортивним правопорушенням. Як приклад варто навести дискваліфікацію у 2017 р. на ще один матч футболіста «Шахтаря» Тараса Степаненка за умисну спробу використати регламент змагань у своїх інтересах: він вийшов на заміні на 80-й хвилині матчу, був під загрозою дискваліфікації на наступний матч, який нічого не вирішував, у разі отримання жовтої картки й отримав її на 86-й хвилині.

(в) За стадією можна уналежнити нормотворення (*далі – НТ*), правоінтерпретацію, правоосвіту та правозастосування. Вбачається, що варто обрати як приклад для характеристики НТ, оскільки іншим стадіям приділено певну увагу в інших частинах дисертаційного дослідження.

ПМСП реалізується на стадії НТ – для запобігання включенню до джерел права норм, які ускладнюватимуть запобігання порушенням прав і свобод людини та соціальним конфліктам, а також для запобігання невключенню норм, які краще їм запобігатимуть. Стадія НТ *покликана* запобігти колізіям, прогалинам правового впливу, непослідовності норм, невдалій термінології, недотриманню принципів ЮВз й інших складових ВП, поділу публічної влади (підґрунтям є система стримувань і противаг).

Цю стадію ПМСП слушно називати саме нормотворчою, а не правотворчою, оскільки джерела права поділяються на нормативні (загальнообов'язкові) й індивідуальні (обов'язкові для учасників конкретної правової ситуації). Виходячи з цього, НТ є лише складником правотворення та складається з народного НТ, конституціїтворення, законотворення, міжнародного й інтегративного НТ, підзаконного НТ органів законодавчої та виконавчої влади та контрольно-наглядових органів, судового НТ, муніципального НТ, локального НТ, договірного НТ та звичаєвого НТ.

Договірне НТ виокремлено з огляду на те, що, наприклад, Конституційний Договір 1995 р. між Верховною Радою України та Президентом України до жодної з інших форм не належить. І якщо, наприклад, Угода від 21.02.2014 про врегулювання кризи в Україні між Президентом України та лідерами трьох опозиційних партій, як

і Універсал національної єдності, є радше політичними, ніж нормативно-правовими договорами, то «нормативно-правове значення» (*Д. С. Терлецький* [263, с. 95]) Конституційного Договору заперечувати важко. Так само нормативними є договори про розподіл повноважень між ОМС й органом виконавчої влади (*далі – ОВВ*), і їх теж важко теж віднести до інших наявних форм НТ.

У законотворенні суб'єктний елемент становлять, серед інших, Головне науково-експертне та Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України (*далі – ВРУ*), Міністерство юстиції України, Венеційська комісія, Бюро демократичних інститутів та прав людини й інші міжнародні органи й організації, політичні партії та громадські об'єднання, а також Президент України у підписанні законів та ВРУ, яка на підставі експертних висновків і поданих різними суб'єктами пропозицій має обрати найефективніший закон із огляду на превентивні можливості його норм. Особливу роль серед суб'єктів мають відігравати КСУ та суди. На місцевому рівні усі суб'єкти муніципального НТ так само є важливою складовою суб'єктного елемента ПМСП.

Основним ціннісно-динамічним елементом нормотворчої стадії ПМСП є *проведення експертизи*. «Експертна функція юридичної науки повинна стосовно практики зайняти провідне місце» (*М. П. Орзіх* [200, с. 58, 371]*)*. Як слушно вказує М. В. Афанасьєва, «за допомогою експертизи можна виявити комплекс різного роду деструкцій: колізії, прогалини, дублювання, асоціальні положення, непослідовні» [10, с. 108] та «неправильні граматичні та синтаксичні приписи» [11, с. 53]. Крім наукової, юридичної, антикорупційної, ґендерно-правової, екологічної, фінансової експертиз, науковці також пропонують «гуманітарну» (*М. П. Орзіх* [203, с. 139]*)*, «конфліктологічну» (*А. А. Єзеров* [93, с. 49–52]) й інші види експертиз.

У літературі навіть наголошується, що є «обов'язковою участь у розробці будь-якого законопроекту вчених-фахівців» [16, с. 156], хоча обґрунтованішою видається позиція, відповідно до якої «без учених, кваліфікованих фахівців неможливо обійтися, особливо на останньому етапі роботи, коли остаточно відпрацьовується текст проекту майбутнього закону» [10, с. 97].

Відповідно до ч. 5 ст. 103 Регламенту Верховної Ради України, висновки,

підготовлені за результатами експертизи, направляються головному комітету для врахування при розгляді законопроєкту та прийняття рішення щодо подальшої роботи над ним. В українських реаліях це «врахування» часто є досить формальним і залежить від наявності «політичної доцільності». Практика проведення наукових експертиз часто нагадує «*розмову глухого з німим*». Для покращення врахування висновків експертизи слід *зобов'язати суб'єктів подання законопроєкту відповісти на кожне* з висловлених відповідною експертною установою в експертному висновку зауважень і пропозицій *із обґрунтуванням їх врахування, часткового врахування або неврахування у вигляді порівняльної таблиці, яка має бути оприлюдненою* поряд із текстом проєкту на офіційному веб-сайті ВРУ.

Аналогічна пропозиція є доцільною і щодо експертизи інших, зокрема підзаконних НПА, муніципального та судового НТ, а також НТ КСУ. Крім того, якщо раніше КСУ перед мотивувальною частиною своїх рішень і висновків вказував позиції наукових установ, які надали висновки у справі (*див.* Рішення від 20.03.2002 № 5-рп/2002 у справі щодо пільг, компенсацій і гарантій; Рішення від 19.06.2001 № 9-рп/2001 у справі щодо стажу наукової роботи; Рішення від 08.07.2003 № 14-рп/2003 у справі про врахування тяжкості злочину при застосуванні запобіжного заходу), що сприяє гласності й обґрунтованості судового НТ, а також «особливо важливо не тільки як показник престижу науки, але і як індикатор визначення напрямів науково-прикладних досліджень» (*М. П. Орзіх* [202, с. 44]*)*, то останнім часом просто наводить перелік установ, які надіслали свої позиції (*див.* Рішення від 08.09.2016 № 6-рп/2016 у справі про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій; Рішення від 08.06.2016 № 4-рп/2016 у справі про щомісячне довічне грошове утримання суддів у відставці).

Крім того, наукова експертиза потребує значних інтелектуальних, часових, а іноді й матеріальних витрат суб'єктів її проведення. Через це необхідно відповідним чином оплачувати таку діяльність й/або заохочувати іншим чином (зменшувати вимоги щодо кількості наукових праць для апробування дисертації, здобуття вченого звання, посади тощо, шляхом зарахування замість них наукових висновків; надання певних пільг, додаткових соціальних виплат; передбачити першочерговість

переведення на більш оплачувану роботу або заміщення вакантної посади особами, які активно і результативно виступають науковими експертами законопроєктів, проєктів іншого НТ). У протилежному випадку науково-експертна діяльність перетворюється на хобі, яке може відбуватися (або не відбуватися) «за залишковим принципом», коли суб'єкт експертизи спочатку приділяє увагу основній оплачуваній діяльності.

Крім того, може бути слушною оплата науково-дослідних робіт юридичних досліджень співмірно їх внеску до законотворчого, судового й іншого нормотворчого процесів. Але щодо цього є можливість корупційних ризиків, тож пропозиція потребує подальшого опрацювання.

Підзаконне НТ «не встигає» за законотворенням, а останнє – за конституційним реформуванням. У зв'язку з цим є доцільною пропозиція «одночасної розробки комплексу документів від закону до інструкцій міністерств або інших центральних органів виконавчої влади» (щодо актів, які мають спільний предмет регулювання) [16, с. 153] із уточненням, що такий «комплекс документів» має бути підготовлений до ухвалення закону загалом.

Звертаючись до муніципального НТ, варто зауважити, що вимог нормопроєктувальної техніки щодо правових актів ОМС на рівні держави не передбачено, оскільки п. 2.1 Порядку подання нормативно-правових актів на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України та проведення їх державної реєстрації не поширюється на муніципальні органи.

Крім того, одними з джерел муніципального НТ мають бути місцеві референдуми, відомостей про проведення яких в Україні немає протягом понад восьми років. Цьому «сприяла», до речі, помилка проєктування ЗУ «Про всеукраїнський референдум» 2012 р.

НТ ЄСПЛ також не є бездоганним. У справі «Швидка проти України» (остаточне рішення від 30.01.2015) ЄСПЛ, досліджуючи національне законодавство, у п. 17 рішення цитує один із науково-практичних коментарів до ст. 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення, не враховуючи, що таких коментованих кодексів в Україні чимало, і вони можуть дуже відрізнятися у

тлумаченні окремих норм.

Важливими ціннісно-динамічними елементами нормотворчої стадії є і проведення правового експерименту («апробація законодавчих нововведень на обмеженій території та обмежений час із метою визначення їхньої ефективності» [10, с. 115]), громадських слухань, громадського обговорення, опрацювання проєкту у комітетах парламенту, проведення трьох парламентських читань, необхідність попереднього висновку КСУ тощо.

(г) За об'єктом може бути запобігання: злочинності (криміногенним проявам), делінквентності (правопорушуваності), соціальним конфліктам тощо. Коротку характеристику об'єкту превенції надано в п/р 2.1.

(ґ) Щодо предмету та правового режиму варто вказати, що, по-перше, традиційно превенція вважається складовою кримінальної юриспруденції, а також науковці у царині екологічного права визнають превентивне спрямування його норм, по-друге, більше наукових розвідок присвячено публічноправовій превенції ніж ролі запобігання у приватноправовій сфері. З огляду на це, варто надати відповіді на запитання: чи має приватне право превентивну (запобіжну) складову, а якщо так, то яким чином вона реалізовується? Г. Кельзен наголошує, що важко заперечувати запобіжну мету застосування цивільно-правових санкцій, але водночас вважає: «в той час як кримінальне право спрямоване на відплату або, згідно із сучасним уявленням, запобігання, тобто профілактику, цивільне право спрямоване на відшкодування збитку» [332, с. 50]. Натомість ще у Варварських правдах головною метою компенсації за завдану образу чи матеріальний збиток було «запобігання кровній помсті, розвитку міжусобиць й іншої ворожнечі» [63].

Особливу увагу нижче приділено правовому забезпеченню запобігання академічному плагіату та неоригінальності з огляду на брак наукових досліджень цієї проблематики в контексті ПМСП. Крім того, науковці не звертають уваги на неоригінальність як об'єкт превенції.

Вище було згадано структуру ПМСП. Нижче надано характеристику кожного з елементів ПМСП у контексті приватного права:

1) телеологічний. Кожна галузь, підгалузь, інститут, субінститут приватного

права має власне превентивне призначення. Наприклад, однією з цілей інституту авторського права є запобігання академічному плагіату та неоригінальності. Переважно вважається, що право інтелектуальної власності (й авторське право як його інститут) протидіє саме плагіату (зокрема, й академічному), тому варто обґрунтувати важливість запобігання неоригінальності в науковій сфері.

Для авторського права характерною є обов'язкова наявність творчості. У разі якщо робота не є творчою (є неоригінальною), вона не може вважатися науковою. Така робота штучно збільшує обсяг літератури, ускладнює пошук справді наукових досліджень і може вводити в оману подальших її читачів і спричиняти посилання на неї як на об'єкт авторського права, наукової творчості. Враховуючи, що нетворчий доробок таким об'єктом не є, необхідно запобігати оприлюдненню таких «псевдонаукових» робіт. Слід зауважити, що творча робота може бути ненауковою, однак навпаки бути аж ніяк не може.

Крім того, п. 4 ч. 2 ст. 5 ЗУ «Про наукову і науково-технічну діяльність» передбачає право вченого здобувати визнання авторства на наукові і науково-технічні результати своєї діяльності. Однак у разі відсутності таких результатів немає підстав для реалізації цього й інших прав вченого. Отже, нетворчий характер доробку, що претендує на оприлюднення як наукова робота (наукова доповідь, стаття, кваліфікаційна робота, монографія, підрозділ колективної монографії, дисертація), також є об'єктом запобігання порушенням авторського права.

Також слід зауважити, що об'єктом превенції плагіату та неоригінальності є не лише порушення суб'єктивних авторських прав, а і невідповідність інтересам наукової спільноти, держави та людства у якісних наукових дослідженнях.

Крім того, варто окреслити превентивну мету деяких приватноправових галузей права:

а) метою *цивільного права* є запобігання порушенням майнових і особистих немайнових прав людини у сферах власності, зобов'язань, інтелектуальної власності, спадкування;

б) метою *сімейного права* є запобігання порушенням особистих немайнових і майнових прав подружжя, батьків, дітей, усиновлювачів, усиновлених, інших членів

сім’ї та родичів;

в) метою *житлового права* є ЗППЛ у сфері житлових відносин;

г) метою *земельного права* є запобігання порушенням економічних, соціальних, культурних і екологічних прав людини, пов’язаних із володінням, користуванням і розпоряджанням земельними ресурсами, зокрема запобігання необґрунтованому вилученню земель, шкідливому антропогенному впливу, зменшенню родючості ґрунтів і продуктивності земель, засміченню, заболочуванню, ерозії, неврахуванню особливостей використання окремих категорій земель;

ґ) метою *господарського права* є запобігання порушенням економічних і соціальних прав і свобод людини, зокрема запобігання монопольному становищу та його зловживанню, неплатоспроможності підприємців, безгосподарному використанню власності тощо;

д) метою *трудового права* є запобігання соціальним конфліктам, дискримінації, невизначеності, наслідкам стихійних лих, нещасним випадкам на виробництві, розповсюдженню суспільно небезпечних захворювань, корупції, конфлікту інтересів й іншим порушенням прав людини у сфері трудових відносин;

2) нормативний. Саме він встановлює суб’єктів і процедуру реалізації ПМСП. Про превенцію згадано у ст. 27, ч. 2 ст. 386, п. 1 ч. 2 ст. 432, п. 4 ч. 1 ст. 988, п. 4 ч. 1 ст. 989, ст. 1158, ст. 1163 Цивільного кодексу України (частина з них становить субінститут превентивного захисту [див.: 55]); ст. 104, п. «б» ч. 3 ст. 152, статтях 162, 164, 183, 191, 192 Земельного кодексу України; ч. 1 ст. 41, ч. 2 ст. 150, ст. 211, ст. 226, ч. 1 ст. 235 Господарського кодексу України тощо. Попри те, що про превенцію згадано у незначній кількості статей, вважаємо, що превентивне призначення (тобто мету ЗППЛ) повинна мати *чи не кожна сучасна правова норма*.

Також у нормативному елементі може бути вказано телеологічну складову превенції. З цією метою пропонується розглянути можливість внесення змін до чинних приватноправових кодифікованих НПА й/або врахування таких норм під час конструювання майбутніх НПА.

У контексті запобігання академічному плагіату, слід вказати, що хоч предметом регулювання ЗУ «Про вищу освіту» не є наукова діяльність, на відміну від ЗУ «Про

наукову і науково-технічну діяльність», однак *із незрозумілих причин саме в першому містяться нормативні підстави щодо запобігання присудженню наукових ступенів плагіаторам* (ч. 6 ст. 6, ч. 3 ст. 32), *а в другому про плагіат узагалі не згадано*. Ч. 6 ст. 69 ЗУ «Про вищу освіту» визначає академічний плагіат як оприлюднення (частково або повністю) наукових результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження та/або відтворення опублікованих текстів інших авторів без відповідного посилання;

3) суб'єктний. На нормотворчій стадії є суб'єкти законотворення, уряд, Міністерство освіти і науки, експерти (наукова, юридична та громадська експертиза), заклади вищої освіти та наукові установи; на правозастосовній стадії – Міністерство освіти і науки, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, Державна служба якості освіти, спеціалізовані вчені ради, заклади вищої освіти та створені ними відповідні контрольно-наглядові суб'єкти (*далі – КНС*), наукові, науково-педагогічні та педагогічні працівники, редакції наукових видань, громадськість, автори, судові, правохоронні органи, правозахисники тощо;

4) ціннісно-динамічний. Серед способів, засобів, процедур запобігання, які змушують діяти превентивний механізм приватного права, є передусім правоосвіта, правове виховання, охорона земель, моніторинг, аудит, контроль, юридична відповідальність тощо. Для прикладу, у господарському праві реалізовується ситуативна превенція: з метою запобігання ухваленню актів, що не відповідають потребам економіки, застосовуються процедури державної регуляторної політики [198, с. 295]; з метою запобігання негативним наслідкам, що можуть настати у випадку порушення боржником зобов'язання, використовуються спеціальні заходи забезпечувального характеру [198, с. 181-182].

У науковій літературі вказано, що для превенції плагіату доцільними є викладання у вишах спецкурсу із захисту авторських прав від плагіату; спеціальні методичні семінари для здобувачів вищої освіти; розміщення на веб-сайтах повних версій наукових статей, електронних версій наукових журналів; належна увага виявленню плагіату редакціями наукових журналів; спеціальні програми, які дозволяють виявити плагіат у наукових роботах; юридична відповідальність

плагіатора за неналежне проведення фундаментальних, прикладних наукових досліджень [274, с. 423–426].

Доцільними для профілактики плагіату та неоригінальності також є проведення на першому курсі вишу кількох занять про пошук наукової та навчальної літератури науковою бібліотекою університету; у навчанні на першому курсі предмету «Вступ до спеціальності» («Юридична деонтологія») звертати увагу студентів на необхідність запобігання плагіату (з обґрунтуванням цієї необхідності для цього ж студента, для держави тощо), способи його уникнення, правила посилання на джерела, правила написання кожного виду навчальних і наукових робіт. *До навчальних зазвичай належать* реферат, доповідь на семінарі, контрольна робота, курсова робота; *науковими роботами є* кваліфікаційна (бакалаврська, дипломна, магістерська, кандидатська, докторська дисертації) робота, наукова робота (в участі в конкурсах таких робіт), наукова доповідь (тези), стаття тощо. З більшістю таких видів робіт здобувачі вищої освіти стикаються повсякденно, однак їх рідко навчають вказаному вище, провокуючи «ненавмисний», а потім і навмисний плагіат.

На старших курсах слід упроваджувати окремий невеличкий курс «Основи наукових досліджень», практика якого існує в більшості європейських вишів.

Окремим ціннісно-динамічним елементом запобігання академічному плагіату та неоригінальності є *організація та заохочення студентів до участі у наукових* (конкурси студентських наукових робіт, наукові конференції та круглі столи з присудженням призових місць для авторів найкращих робіт) *і навчальних* (олімпіади, брейн-ринги, конкурси есе, дебатні турніри) *змаганнях*.

Перспективним напрямом видається впровадження змішаного навчання (наприклад, із навчальними платформами Prometheus, Coursera тощо, участь в Освітній програмі Вікіпедії).

У науково-педагогічній спільноті трапляється скептичне ставлення до Вікіпедії, однак чимало викладачів не знають про існування Освітньої програми Вікіпедії – міжнародної програми поширення практики написання статей у вільній енциклопедії як форми самостійної роботи студентів у вишах. Понад 10 вишів України є її учасниками. Вона передбачає заміну написання рефератів, курсових

робіт й інших традиційних письмових робіт на написання та/або редагування статей на відповідну тематику у Вікіпедії. Серед іншого, користь полягає у меншій можливості видати плагіат за власну роботу, адже Вікіпедія пильно слідкує за дотриманням авторського права – у разі завантаження несумлінним студентом взятих із іншого сайту шматків тексту, статтю буде, найімовірніше, вилучено адміністраторами.

Попередні процедури та способи переважно стосувалися академічного плагіату, хоча запобігали і неоригінальним дослідженням. Через це варто присвятити окрему увагу поліпшенню запобігання неоригінальності.

По-перше, нормативно не вказано, який саме текст перевіряється на оригінальність, що призводить до можливості перевірки на оригінальність інформації про автора та наукового керівника та списку джерел, що може штучно збільшити (або іноді зменшити) неоригінальність дослідження.

По-друге, наявні програми перевірки оригінальності не перевіряють зображення й інші нетекстові елементи, що може спричинити більшу ймовірність використання нетекстових запозичень.

По-третє, встановлення єдиного мінімального рівня оригінальності навіть для робіт на правничу тематику є досить неоднозначним. Видається, що більший рівень оригінальності у юридичних дослідженнях *a priori* виявляється у роботах із теорії та філософії права, криміналістики, кримінології через природно меншу цитованість ними НПА. Водночас нижча оригінальність буде в галузевих (і матеріальних, і процесуальних) правничих публікаціях. Перспективним є статистичний аналіз і виявлення середнього арифметичного показника відсотка оригінальності окремих спеціалізацій юридичного дискурсу.

Значущим також є *встановлення співмірної юридичної відповідальності* за порушення авторського права та проведення неякісних «псевдодосліджень». Також необхідним є *встановлення співмірної юридичної відповідальності* за порушення авторського права та проведення неякісних «псевдодосліджень». Важливим є розрізнення покарань за виявлений академічний плагіат залежно від серйозності плагіату, наявності рецидиву (чи вперше виявлено плагіат), суб'єкта скоєння (1-

курсник, магістрант, аспірант) тощо. За приклад можна взяти *шкалу штрафів за плагіат в Університеті Преторії* [364, с. 30]: шкалу поділено на три рівня серйозності плагіату (незначний – до 10% тексту; середній – від 10% до 20%; серйозний – понад 20% тексту). Кожен рівень містить *6 стовпчиків* (залежно від суб'єкта та рецидиву: першокурсник, який скоїв уперше; першокурсник удруге; студент старшого курсу вперше; старшокурсник удруге; будь-який студент утретє; аспірант) і *4 рядки* (перший містить відомості про те, чи оголошується попередження, чи скасовується оцінка, чи ініціюється дисциплінарне провадження; другий – про можливість повторного подання роботи; третій – про запис «Зверніть увагу на студента»; нарешті, останній – про потребу відвідання бібліотечного тренінгу). Так, першокурснику, у роботі якого виявлено вперше незначний або середній рівень плагіату, оголошується *попередження*. В усіх інших випадках першого виявлення плагіату (крім аспірантів) оцінка скасовується, однак існує можливість повторного подання роботи, на відміну від виявлення серйозного плагіату вдруге. Нарешті, у разі третього виявлення або виявлення плагіату в аспіранта незалежно від рецидиву – ініціюється дисциплінарне провадження.

У виборчому праві, у контексті регулятивної та контрольно-наглядової діяльності, здійснюваної органами публічної влади (у тому числі судом, ООП, нотаріатом), підприємствами, організаціями й окремими фізичними особами, слід відзначити неабиякий превентивний ефект діяльності виборчих комісій усіх рівнів, офіційних спостерігачів, громадських організацій (в Україні найпрофесійнішими є громадська мережа «ОПОРА» та Комітет виборців України), адміністративного судочинства тощо. Також варто наголосити на запобіжному ефекті механізму оскарження рішень, дій чи бездіяльності учасників суспільних відносин і встановлення форм юридичної відповідальності за порушення правових норм: конституційно-правової (попередження та скасування рішення про реєстрацію кандидата; дострокове припинення повноважень виборчої комісії та її члена; відмова в реєстрації кандидата, офіційного спостерігача тощо; позбавлення кандидата, довіреної особи, офіційного спостерігача, представника ЗМІ права бути присутніми на засіданні виборчої комісії), матеріальної, дисциплінарної,

адміністративної, кримінальної.

(д) За суб'єктами можна поділити на види: ПМСП міждержавного характеру, наднаціонального, національного, недержавного, змішаного характеру. Про роль окремих суб'єктів права у ПМСП йдеться у відповідному п/р.

Перспективним видається подальше вдосконалення системно-структурної характеристики ПМСП, а також деталізація змісту систематизації та структурних елементів ПМСП.

Результати досліджень, викладені у першому розділі, оприлюднено у працях автора [17; 20; 21; 24; 25; 27; 29; 32; 33; 34; 37; 38; 39; 40; 41; 45; 50].

РОЗДІЛ 2
СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАТИКИ ПРЕВЕНТИВНОГО МЕХАНІЗМУ ПРАВА

2.1. Телеологічний елемент превентивного механізму. Превенція як мета (призначення) правового впливу

У загальній теорії права «не розповсюджене ототожнення функцій права з призначенням і роллю права», на чому слушно зауважує Ю. Амельченко [3, с. 248]. З метою визначення місця превенції у механізмі правового впливу та її співвідношення з функціями та підфункціями права, спершу слід визначитися з розумінням функції та цілі (призначення) права. Термін «функція» етимологічно походить від латинського *function* і буквально перекладається як «виконання», «здійснення» або «вчинення».

Т. Радько визначає функцію права як «зумовлюваний соціальним призначенням права основний напрям його впливу на суспільні відносини, – напрям, у якому виражені класова сутність, службова роль, цілі та завдання права» [240, с. 13]. Схожим чином визначає функцію права й А. Абрамов: «внутрішньо властиве праву явище, зумовлене роллю (призначенням) права в суспільстві, що являє собою основний (головний) напрям його впливу на об’єктивну реальність і виражає зв’язок права з іншими явищами соціальної дійсності» [1, с. 82]. Майже так само визначає функції права М. Байтін. Він вважає, що це «найсуттєвіші напрями і боки впливу права на суспільні відносини, в яких розкрито загальнолюдську і класову природу і соціальне призначення права» [13, с. 12].

Можна побачити, що призначення права є складовою розуміння функції права. Однак переважно визначення функції не ототожнюють її та призначення права. Функції права зумовлені, визначені соціальним призначенням права, розкривають (виражають) його. Функції відображають діяльнісний аспект права, а призначення (мета) – телеологічний. Останнє є умовою існування функції, визначає її зміст і форми реалізації. Детальніше це положення розвинене у цьому п/р у контексті

юридичної превенції.

Погляди щодо природи юридичної превенції досить неоднорідні. У науковій літературі наявні кілька основних розумінь щодо місця превенції та її співвідношення з функціями права. Думки вчених можна звести до таких варіантів цього співвідношення:

1. Превентивна (профілактична) підфункція є частиною охоронної функції права (Б. Базилєв [12, с. 110], Н. Бондар [55, с. 16], І. Казьмін [110, с. 69], Н. Крестовська та Л. Матвеєва [141, с. 171], І. Курцев [146, с. 15], Н. Макарова [160, с. 198], В. Похмелкін [217, с. 40–47]).

2. Превенція є метою або функцією існування юридичної відповідальності (С. Колотиркіна [131, с. 41; 132, с. 8–9], Д. Липинський [152, с. 55]).

3. Превенція є самостійною функцією кримінального права (кримінально-правові вчені Н. Бондаренко [56, с. 454], В. Туляков, Н. Мирошниченко, Д. Балобанова [269, с. 8] тощо).

4. Превенція є самостійною функцією права загалом (Ю. Амельченко [3, с. 252–254], О. Арапчор [6, с. 3], А. Данченко [79, с. 14], О. Медведєва [166, с. 328], О. Сорвачов [255, с. 7–11], О. Цикарішвілі [286, с. 40–43]).

Усі прибічники вказаних поглядів зробили внесок у дослідження та покращення ефективності ПМСП. Повністю поділяючи думку вчених, які висловлюються на підтримку особливого місця превенції у правовому впливі, варто наголосити на тому, що *більшість авторів вважають превенцію метою правового впливу, притаманною водночас усім (або принаймні кільком) функціям права*, хоча окремі з них і намагаються віднайти місце превенції «всередині» охоронної функції права або «між» охоронною та регулятивною функціями.

Наприклад, розглядаючи різницю між кримінальним та цивільним правом, австрійський юрист Г. Кельзен стверджує: «застосування цивільно-правових санкцій … слугує превентивній меті шляхом стримування» [332, с. 50], тобто уточнює превентивне призначення цивільного права.

М. Козюбра вважає, що «одна з головних функцій права полягає у запобіганні і вирішенні конфліктів через притаманні йому механізми», пізніше називаючи це

однією з «характеристик соціального призначення права» [130, с. 44, 45]. Отже, запобігання конфліктам названо функцією права, хоча і водночас – характеристикою його соціального призначення.

Також превентивне призначення (мету) права відзначають Н. Крестовська та Л. Матвеєва: «право створювалося людьми для задоволення потреби у … передбачуваності соціальних взаємодій» [141, с. 168], «призначення права полягає в тому, що воно є державно-владним нормативним регулятором суспільних відносин, … примирення конфліктів» [141, с. 169], «основне призначення охоронної функції права полягає в запобіганні порушенням норм права» [141, с. 171], підкреслюючи, що на стадії регламентації суспільних відносин «прогнозуються перешкоди цьому процесу, можливі правові засоби їх подолання» [141, с. 381], а прогнозування перешкод під час регламентації суспільних відносин сприяє виявленню умов і причин – детермінант правопорушень, усунення (повне) та мінімізація (часткове усунення) яких і є сутнісним змістом превентивного призначення.

Доводячи конфліктне призначення права, Ю. Оборотов вказує, що «право здатне впливати на причини конфлікту, його виникнення (конфліктну ситуацію), розвиток і вирішення, не кажучи вже про наслідки конфлікту» [194, с. 275], а метою права у його визначенні у контексті нормативно-ціннісного праворозуміння вважає «попередження та розв'язання конфліктів, збереження соціальної цілісності в суспільстві» [193, с. 9]. Конфліктне призначення права також передбачає превентивне призначення права, екстраполюючи його на конфлікт.

Сутність існування права вбачає «у запобіганні та вирішенні індивідуальних і соціальних конфліктів і спорів» й О. Лейст [147, с. 71].

А. Єзеров наголошує, що «розвиток конституційного законодавства з метою профілактики конституційної конфліктності має відбуватися шляхом удосконалення існуючих та вироблення нових норм, які регулюють питання взаємодії органів публічної влади між собою, зобов'язують їх до співпраці», «встановлюють відповідальність за порушення цих засад» [92, с. 161]. Створення й удосконалення норм і є проявом регулятивної функції. Натомість у нормах, які «встановлюють відповідальність», вбачається превентивне призначення права шляхом реалізації

охоронної функції.

Автор першого загальнотеоретичного дисертаційного дослідження юридичної превенції А. Данченко виносив на захист положення, за яким «превентивна функція права реалізується в регулятивних й охоронних правовідносинах», визначаючи вказану функцію як «відокремлений, прогресивний напрям гомогенного (однорідного) юридичного впливу на свідомість, волю та поведінку людей, який націлений на недопущення порушень наявних правовідносин, прав і законних інтересів громадян, їх колективів й організацій» [79, с. 18]. Не зрозуміло, чому превенція названа функцією права та в чому полягає «відокремлений» напрям «гомогенного (однорідного) юридичного впливу», хоча реалізація «превентивної функції», як декларує автор, відбувається «в регулятивних й охоронних правовідносинах», які є функціями права, що не тільки не заперечується, а й стверджується у тексті дисертаційного дослідження вказаного науковця.

Підтверджує превенцію як мету правового впливу й О. Арапчор, яка підкреслює, що «запобігання порушенням прав і законних інтересів конкретного працівника, роботодавця, суспільства та держави загалом є не просто правовою ідеєю законодавця, а метою правового впливу» [6, с. 3], а «превентивну функцію трудового права … «можна розглядати в контексті функцій соціальної спрямованості» та водночас «у підсистемі спеціально-юридичних функцій», що «зумовлено наявністю … регулятивних й охоронних засад у змісті вказаної функції» [6, с. 7–8]. Наголошено, що «мета функції – це основоположна категорія, що визначає вектор правового впливу. … Мета виникає раніше, ніж відбувається втілення чи реалізація функції, і тому має об’єктивний характер стосовно права» [6, с. 12], «глобальною метою законодавця є запобігання порушенню визначеної ним моделі суспільних відносин» [6, с. 14].

У кількох наведених цитатах простежено намір назвати превенцію призначенням трудового права та права загалом. Натомість мета вважається складовою функції, а т. зв. «превентивну функцію» знову розглянуто серед спеціально-юридичних функцій, попри декларовані й цією авторкою регулятивні й охоронні засади у її змісті.

Також поєднує охорону, регулювання та превенцію С. Колотиркіна: «інститут конституційної відповідальності виконує цю [охоронну] функцію за допомогою превентивного та регулятивного державно-правового примусу [132, с. 8].

Підтримує думку про схожість превенції на регулятивну функцію й Д. Липинський, вказуючи, що «способи здійснення превентивної функції конституційної відповідальності можуть перетинатися зі способами здійснення регулятивної функції» [152, с. 55], а «превенція конституційних правопорушень здійснюється в результаті сумарного впливу обов'яків і загрози застосування санкції конституційної відповідальності» [152, с. 57].

На противагу поглядам про належність превенції до охоронного або регулятивно-охоронного впливу, Н. Бондаренко уналежнює попереджальний напрям до складу регулятивної функції, поряд із організаційним, виховним і заохочувальним напрямами [56, с. 456].

Отже, ототожнювати функції права та призначення права не можна. Юридична доктрина тлумачить функції як напрями правового впливу, які реалізуються на виконання певного призначення (мети). Спостережено первинність призначення права щодо його функцій. Нижче доведено зв'язок цього висновку та місця превенції у правовому впливі.

Юридична енциклопедія визначає, що «ціль у праві полягає у його призначенні – для забезпечення порядку у відносинах між людьми та їх об'єднаннями, подолання виникаючих конфліктів у суспільстві, гарантування безпеки суб'єктів соціальних відносин, збереження цілісності соціальної спільноти та держави» [189, с. 1049].

Не піддаючи сумніву важливість цих завдань, ми дотримуємося дещо іншої, хоч і схожої позиції щодо мети (призначення) права. Вона має, як і медаль, два боки: з одного (позитивного) – сприяння, заохочення, спонукання до корисної поведінки; з другого (негативного) – запобігання шкідливим явищам і діянням. Перший бік медалі можна по-іншому назвати детермінуванням (спричиненням, обумовленням) корисної поведінки.

Варто вказати, що компоненти цілі права, вказані в юридичній енциклопедії,

також мають превентивних «побратимів». Серед таких можна назвати запобігання безладу, небезпеці та невизначеності та превенцію соціальних конфліктів. Та й саме подолання конфліктів не є самоціллю, а має за кінцеву мету запобігання майбутнім конфліктам і невизначеності у відносинах між людьми.

У дисертації про превентивний захист цивільних прав справедливо відзначено, що «мета застосування превентивного захисту полягає у попередженні порушення права, запобіганні негативним наслідкам протиправної поведінки «потенційного» правопорушника», а «превентивний захист … дозволяє запобігти порушенню цивільних прав» [55, с. 3]. Однак нижче стверджується, що «загально-охоронна функція права … поділяється на: … 2) превентивну, 3) захисну … функції» [55, с. 15–16]. Знову-таки, застосовуючи формально-логічний метод, відштовхуючись від того, що «… захист дозволяє запобігти …», захист варто вважати функцією (або ж підфункцією), а запобігання – метою (призначенням). Тобто не можна їх ставити в один ряд, вважаючи функціями, як зроблено і в цьому прикладі.

У висновках до докторської дисертації про превентивну функцію цивільного права, її визначено як таку, що «являє собою сукупність правових дозволів, заборон і зобов'язувань, правових норм, правових відносин й актів реалізації суб'єктивних прав та обов'язків, об'єднаних дозвільно-диспозитивним методом у структурно-функціональну єдність» [174, с. 363]. У цьому випадку визначається цивільне право, а не «превентивна функція».

Понад те, у наступному реченні висновків вказано: «Превентивні функції нотаріальних органів є одним із юридичних засобів здійснення регулятивної й охоронної функції цивільного права» [174, с. 363]. Речення є логічно некоректним («функції … є засобом здійснення … функції»), але підтверджує, що превенція пов'язана і з регулятивною, і з охоронною функціями.

Д. Липинський вважає, що «превентивна функція конституційної відповідальності здійснюється як за допомогою встановлення обов'язків відповідної поведінки, так і за допомогою загрози настання наступних несприятливих наслідків … Загроза настання зазначених наслідків … має на меті … запобігти можливому конституційному правопорушенню» [152, с. 57]. По-перше, якщо декларується

«мета запобігти», то нелогічно вживати поняття «превентивна функція». По-друге, початок наведеної цитати підтверджує нашу тезу про те, що превенція як мета (у вказаному випадку – мета конституційної відповідальності) «здійснюється як за допомогою встановлення обов'язків відповідної поведінки» (тобто реалізацією регулятивної функції), «так і за допомогою загрози настання … несприятливих наслідків» (реалізацією охоронної функції).

Ю. Амельченко вважає, що «превентивна функція права обіймає важливу нішу в регулятивному напрямі правового впливу» і водночас «превенція забезпечує найбільш ефективний спосіб реалізації охоронної функції права» [3, с. 254]. Дослідниця доходить висновку, що «превентивну функцію права необхідно вважати загальноправовою функцією, яка об'єднує регулятивну й охоронну засади права» [3, с. 254]. Отже, висновок, якого переважно доходять апологети «превентивної функції» (не лише Ю. Амельченко, а і процитовані вище А. Данченко й О. Арапчор), полягає в тому, що вона об'єднує обидві спеціально-юридичні функції права – регулятивну й охоронну.

Необхідно наголосити, що *превентивне спрямування має не лише охоронна, а і регулятивна, і виховна, і будь-яка інша інша* виокремлена окремим автором (як наведена вище, так й інша висловлена у вітчизняній або зарубіжній літературі – а злічити кількість думок щодо окремих функцій права не видається за можливе) *функція права. Регулятивна функція не може бути самоціллю*, вона реалізовується на виконання певних цілей, які являють собою призначення права. *Призначення права не може виявлятися у регулюванні заради регулювання* (хоча й трапляються такі випадки в нашій правовій системі, однак варто це не заохочувати). Навпаки – *призначення права полягає*, наприклад, *у запобіганні* соціальним конфліктам, а вже його *шляхами (функціями*, напрямами) є встановлення прав й обов'язків (регулятивна функція), оголошення певної поведінки неправомірною та встановлення певних санкцій за неї (охоронна функція) тощо.

Необхідно зауважити, що непорозуміння серед вчених щодо понять «функція права» та «мета (призначення) права» пов'язане, передусім, із тим, що у неюридичній лінгвістиці ці терміни (функція, мета (ціль), завдання) є синонімами

(див. тлумачення «функції» й інших вказаних слів у тлумачних словниках української, російської, англійської мови тощо), однак у праві функціями є напрями (не цілі) правого впливу.

Співвідношення функцій і цілей є *схожим на співвідношення норм і принципів*. Як принципи важливіші за норми, так і *цілі важливіші за функції*, як норми спрямовані на виконання принципів і не мають ним суперечити, так і *функції спрямовані на досягнення цілей і повинні їм відповідати*.

Отже, більшість дослідників превентивного впливу права іменують його «превентивною функцією (підфункцією) права», ставлячи в один ряд із регулятивною й охоронною функціями. Натомість не враховується, що *право впливає* певним чином (зокрема, *регулятивною й охоронною функціями) задля досягнення цілей*, зокрема *превенції як мети правового впливу сучасності*.

Передусім, ця плутанина відбувається через те, що більшість вчених (та й громадян) вважає, що запобіжний ефект досягається виключно через інститут юридичної відповідальності. Не применшуючи роль відповідальності (тобто охоронної функції) у ЗППЛ, слід відзначити і важливість оптимального регулювання суспільних відносин (регулятивної функції). Мається на увазі однозначне, стабільне (але водночас таке, що відповідає потребам часу), співмірне, справедливе визначення прав й обов'язків людини, колективів, органів публічної влади. Також варто наголосити на важливості процедур, спрямованих на їх реалізацію, у тому числі шляхом впровадження концепцій ВП у праві загалом, конституціоналізму у конституційному праві, НВ в адміністративному праві, сталого розвитку в екологічному та господарському праві тощо. Про ці процедури йдеться у п/р 3.1 дисертації.

Наприклад, якщо школяра або студента навчити чітким правилам написання й оформлення реферативних і наукових робіт, роботі з джерелами (від їх пошуку до оформлення посилання), надати розумно необхідну кількість часу на написання роботи, то кількість порушень авторського права в роботах, імовірно, скоротиться. Або якщо перед голосуванням доступно пояснити членам виборчих комісій тонкощі процедур проведення голосування та підрахунку голосів, обґрунтувавши потребу

більшості цих правил, то кількість порушень виборчого законодавства (й умов для порушень виборчого права) також скоротиться. Тим більше, створивши найменш колізійне законодавство, яке мінімально обмежує права людини та жодним чином їх не порушує, законодавець також досягне бажаного превентивного результату.

Іншими словами, перш ніж не поводити неправильно (у нашому контексті – не порушувати права людини), людина як адресат права повинна знати, як поводити правильно. Для цього і необхідне закріплення певних процедур і правил (норм). Під однозначними маються на увазі такі норми, які не містять колізії з іншими нормами та водночас не можуть тлумачитися двозначно. Це і сприятиме ЮВз – обов'язковій складовій ВП. І водночас доводиться превентивність регулятивної функції права.

Понад те, К. Карманова вважає, що «регулятивна функція цивільно-правової відповідальності спрямована на недопущення протиправної поведінки» [116, с. 25]. Наводячи приклад однієї зі статей Цивільного кодексу Російської Федерації, вчена доходить висновку, що «небезпека заподіяння шкоди в майбутньому може стати підставою до позову про заборону діяльності, що створює таку небезпеку». Тобто «регулятивна функція переплітається з превентивною, не допускаючи виникнення протиправних наслідків» [116, с. 25–26]. Ідеться не про превентивну функцію, а про превентивне призначення регулятивної функції. Поданий приклад і демонструє це.

На підтвердження тези про превентивне призначення права варто розглянути функції, або ж напрями реалізації правом свого превентивного призначення.

Серед *загальносоціальних функцій права* виокремлюють:

1) *гуманістичну*, яка передбачає, що право стверджує людину як основоположну цінність, запобігаючи зневазі до її потреб;

2) *аксіологічну*, що передбачає затвердження правом переліку та ієрархії цінностей, адже кожна норма права містить певні цінності, виконуючи превентивне призначення права;

3) *інформаційну* – повідомляє людину та колективи людей про їхні права (зокрема, і право на оскарження), умови та механізм реалізації прав, а також про права інших людей і їх колективів. Тим самим ця функція запобігає порушенням ЮВз та прозорості як складових ПМСП. У літературі вказано, що «інформаційна

функція права … отримує перспективу збагачення новим інструментарієм для … запобігання та профілактики правопорушень» [135, с. 5], а «дія інформаційної та регулятивної функцій права виражена в … запобіганні можливому відхиленню учасників соціальної системи від установленого порядку» [4, с. 82]. Інформування про небажану поведінку також є складовою превентивного призначення інформаційної функції права;

4) *виховну*, що полягає: по-перше, у вихованні шанобливого ставлення людини до права та до прав людини серед усіх людей із метою недопущення ними порушень прав людини (загальна превенція); по-друге, у вихованні (або навіть перевихованні) порушників прав людини з метою запобігання вчиненню таких порушень ними в подальшому (спеціальна превенція). Доказом тісного зв'язку превенції та виховання є і те, що багато авторів ототожнюють превенцію та виховання, виокремлюючи попереджувально-виховну функцію права [напр.: 281, с. 28, 37] або пояснюючи виховну функцію права через превенцію [напр.: 100, с. 387];

5) *політичну*, *економічну*, *екологічну* та *культурну*, які виокремлено за видами суспільних відносин, регульованих правом, і запобігають порушенням відповідного виду прав людини.

Крім загальносоціальних, виокремлюють *спеціально-юридичні функції*. До них переважно уналежнюють регулятивну та охоронну функції права. Більш суперечливу превентивність регулятивної функції показано вище.

Охоронна ж функція права здійснює превентивне призначення шляхом встановлення заборон, а також передбачення та реалізації юридичної відповідальності. Деякі приклади надали можливість упевнитися в превентивному призначенні охоронної функції права. Страйк полісменів 1919 р. в Ліверпулі супроводжувався кардинальним зростанням кількості грабежів і погромів. Арешт окупаційною німецькою владою данської поліції у 1943 р. також збільшив рівень злочинності. Нью-йоркське «затемнення» 1977 р. залишило місто на 25 годин без електрики, викликало хвилю насильства та грабежів [177, с. 9]. Крім того, під час дослідження респондентам було поставлено питання, чи стримує від скоєння злочинів кримінальне покарання. Результат показав, що страх покарання у 15-20%

опитаних є панівним фактором превенції злочинів [262, с. 213–214].

Крім цих функцій, Ю. Оборотов уналежнює до спеціально-юридичних координаційну, обмежувальну та відновну функції права [197, с. 185–186]. Слід показати превентивність і кожної з них:

1) *координаційна* – націлена на угоду учасників відносин шляхом «договору як засобу подолання конфліктів, досягнення компромісу, збереження толерантності між людьми» [197, с. 185]. Координаційна функція запобігає ухваленню рішень іншими особами замість учасників правовідносин, тобто неучасті (непартиципативності) людини. Також здійснюється превенція імперативності рішень і дій суб'єктів владних повноважень і превенція зловживання такими діями та рішеннями (і тим самим порушення прав людини). Крім того, здійснюється превенція майбутніх конфліктів між людьми-учасниками договору порівняно з тим, якби не була застосована координаційна функція;

2) *обмежувальна* – спрямована на встановлення «обмежень поведінки людей у здійсненні своїх прав (принцип незловживання правом), недопущення вседозволеності», досягнення стабільного правопорядку та реалізації принципу справедливості [197, с. 185]. Як можна побачити з такої характеристики, метою обмежувальної функції є превенція зловживання, нестабільності і несправедливості;

3) *відновна*. Її змістом є відновлення учасниками правовідносин колишнього правового становища або порушеного правопорядку «шляхом скасування прийнятих правових актів або вчиненої юридично значущої дії» [197, с. 186]. Метою цієї функції є превенція подальшої несправедливості, нестабільності та невизначеності.

Відшкодування, компенсація, реституція теж мають кінцеву превентивну мету. Потенційний порушник прав людини розуміє, що у разі порушення його мають зобов'язати компенсувати (відшкодувати) або повернути в початкове становище.

Отже, багато нормативно-правових і літературних джерел, називаючи превенцію (профілактику, запобігання) діяльністю, напрямом діяльності, функцією (підфункцією), мають на увазі призначення права. Загальносоціальні та спеціально-юридичні функції права реалізують його превентивне призначення.

Об’єктом превенції є те, чому варто запобігати, тобто превенція чого (або запобігання чому) є метою відповідного явища, процесу. У юриспруденції (навіть серед тих учених, які приділяють значну увагу дослідженню превенції) відсутній єдиний погляд на об’єкт превенції. Визначення об’єкта превенції передусім залежить від типу праворозуміння автора. Можна виокремити кілька основних поглядів щодо об’єкта превенції.

1. Позитивістський, або нормативістський. Більшість кримінологів й інших представників кримінальної юриспруденції (кримінального права, криміналістики, кримінального процесу, кримінально-виконавчого права) об’єктом запобігання, природно, вважають злочини (злочинність). Іноді вживається термін «криміногенні прояви», який включає не лише злочин (прояв, що «провокує подальше відтворення криміногенного потенціалу певної сфери суспільних відносин»), а й «некриміналізовані діяння, а також безпідставно декриміналізовані, але суспільно небезпечні діяння, які відображають криміногенну поведінку» [80, с. 215].

Окремі представники інших галузевих правничих наук об’єктом превенції називають правопорушення. Цивіліст Г. Мошак у монографії про використання засобів приватного права у запобіганні злочинності кількадесят разів вживає словосполучення «запобігання правопорушенням і (та) злочинам» [175, с. 30, 35, 36, 38, 41, 42, 54, 107, 109, 111 тощо], іноді звертаючи увагу на інші мовні позначення: «… упереджає шкоду, правопорушення, злочин» [175, с. 41], «протиправних і злочинних дій» [175, с. 52]. Натомість іноді підтримується й антропоцентричний підхід (про нього йдеться нижче): «захист людини та її прав від злочинів і правопорушень»; «досвід Німеччини показує: чим краще держава забезпечує використання приватноправових засобів запобігання правопорушенням і злочинам, тим якісніше реалізуються права людини» [175, с. 42]; «необхідності забезпечення загального блага (людини та природи) проти … прагнень окремо взятих суб’єктів господарювання» [175, с. 43], «зміна соціальних орієнтирів щодо захисту прав і свобод людини і громадянина, надання їм більшого значення стимулювала розробку низки пропозицій стосовно різнопланового поліпшення становища потерпілого» [175, с. 116], «кіберзлочинності та іншим порушенням прав людини» [175, с. 82].

Останній вислів є показовим щодо нездатності позитивістського погляду методологічно правильно окреслити об’єкт превенції. Об’єктом превенції є не правопорушення і тим паче не лише злочин, як вважає більшість авторів, оскільки якщо визнати, що метою права є запобігання порушенням права, то це буде істотною логічною помилкою. Крім того, не метою права є запобігати тим діянням, які визнані як правопорушення, а саме визнання того чи іншого діяння правопорушенням якраз і має на меті досягнення превентивності.

2. Антропоцентричний, або природно-правовий. Право потрібне не для права, а для людини та колективів людей. Враховуючи, що основою права є права людини, які виводяться зі свобод, потреб та інтересів людини, то саме вони мають бути об’єктом превенції. А. Данченко визначав «превентивну функцію права» як «напрям … впливу, який націлений на недопущення порушень наявних правовідносин, прав і законних інтересів громадян, їх колективів й організацій» [79]. О. Арапчор підкреслює, що «запобігання порушенням прав і законних інтересів конкретного працівника, роботодавця, суспільства та держави загалом є не просто правовою ідеєю законодавця, а метою правового впливу» [6, с. 3].

Кримінолог В. Дацюк вказує, що протиправним є «діяння, яке насамперед спрямоване проти прав людини, проти наявного у суспільстві правопорядку» [80, с. 215].

Безпека є необхідною передумовою процвітання людини та здійснення всіх інших прав [359; 370, p. 11], захистом від фізичної чи матеріальної шкоди та суб’єктивною цінністю життя без страху [320; 370, p. 11]. Тож і гарантування безпеки (військової, інформаційної, економічної, правової тощо) має на меті ЗППЛ. Так само цю мету мають забезпечення правопорядку, соціальної стабільності, свободи, утвердження справедливості, стабільне функціонування правової системи тощо.

Детермінанти порушень прав людини є немовби юридичними фактами, які запускають дію ПМСП та превентивних правовідносин. До таких детермінант належать зловживання правом з боку простої людини, зловживання повноваженнями з боку органів публічної влади, неправомірна бездіяльність,

несприятливі події (страхові випадки, екологічні лиха), діяння, що спричинюють негативні наслідки (зокрема, і з необережності).

3. Соціально-конфліктологічний. Об'єктом є соціальні конфлікти, оскільки, по-перше, запобігання соціальним конфліктам і мінімізація їхніх негативних наслідків є важливою метою сучасного права, по-друге, соціальні конфлікти самі собою не є порушенням прав людини, тому їхня превенція становить окрему категорію в об'єкті ПМСП.

Так, М. Козюбра вважає, що «одна з головних функцій права полягає у запобіганні і вирішенні конфліктів через притаманні йому механізми», пізніше називаючи це одним із «характеристик соціального призначення права» [130, с. 44, 45]. Доводячи конфліктне призначення права, Ю. Оборотов вказує, що «право здатне впливати на причини конфлікту, його виникнення (конфліктну ситуацію), розвиток і вирішення, не кажучи вже про наслідки конфлікту» [194, с. 275], а метою права у його визначенні у контексті нормативно-ціннісного праворозуміння вважає «попередження та розв'язання конфліктів, збереження соціальної цілісності в суспільстві» [193, с. 9]. Сутність існування права вбачає «у запобіганні та вирішенні індивідуальних і соціальних конфліктів і спорів» О. Лейст [147, с. 71]. А. Єзеров наголошує, що «профілактика конституційної конфліктності … має стати одним із пріоритетів державної політики» [92, с. 161].

Водночас, більшість дослідників конфліктності підтверджують корисність соціальних конфліктів. Саме завдяки ним діалектично розвивається суспільство, і без них неможливо не лише прогресувати, а і взагалі існувати. Через це запобігання соціальній конфліктності також вважаємо недоцільним.

Крім того, у міжнародному праві «права людини завжди піддаються небезпеці в міждержавних війнах та внутрішніх конфліктах. Тому запобігання конфліктам – це також запобігання порушенню прав людини» [334, p. 160].

Проаналізувавши три типові погляди на об'єкт превенції, слід віддати перевагу антропоцентричному підходу і вважати, що *ЗППЛ є метою сучасного правового впливу*.

Кожна правова система, кожна наявна в ній галузь, як і всі підгалузі, інститути,

субінститути й навіть окремі правові норми мають власну, здебільшого більш вузьку й однорідну, превентивну мету, яка зазвичай визначається предметом правового впливу відповідної галузі права та цілями (призначенням) її існування.

Пояснімо це на прикладі однієї з норм конституційного права. Метою норми про заборону секретарю дільничної виборчої комісії супроводжувати транспортування виборчої документації є запобігання підробці першого примірника протоколу дільничної виборчої комісії, який заповнено почерком секретаря цієї комісії. Метою субінституту транспортування виборчої документації й інституту встановлення результатів виборів загалом є запобігання спотворенню результатів виборів. Метою підгалузі виборчого права є запобігання порушенням виборчих й інших споріднених прав і свобод громадянина. Метою галузі конституційного права є запобігання узурпації публічної влади, незмінності еліт, сваволі органів публічної влади, порушенням насамперед громадянських і політичних прав і законних інтересів людини. І, нарешті, метою національних правових систем є запобігання порушенням прав і свобод людини та соціальним конфліктам усередині держави.

Метою права соціального забезпечення (соціального захисту) є запобігання зубожінню та незахищеності доходу внаслідок часткової або повної втрати спроможності отримання заробітку або внаслідок несприятливої події. Мета екологічного права – запобігання порушенням екологічних і культурних прав людини, а також у довгостроковій перспективі – порушенням особистих прав.

Щодо адміністративного та кримінального права, необхідно відзначити, що у зв’язку з їх особливим правовим режимом (кримінальне право визначає злочини у будь-якій сфері суспільних відносин, так само адміністративне право впливає на всі галузі публічного адміністрування) їх загальна превентивна мета водночас збігається з метою національного права загалом.

Превентивну мету деяких приватноправових галузей національного права окреслено у п/р 1.3.

2.2. Нормативний елемент превентивного механізму

Нормативним елементом ПМСП є норми, на яких засноване використання наступних елементів. Саме нормативний елемент встановлює суб'єктів реалізації ПМСП, порядок провадження відповідних ціннісно-динамічних елементів.

Як вказано у п/р 1.3, слід виокремити нормотворчу та правозастосовну стадії ПМСП.

Нормативний елемент НТ міститься в НПА, які визначають:

1) загальні питання нормотворчої стадії (Конституція України; ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України», ЗУ «Про засади регуляторної діяльності», ЗУ «Про Кабінет Міністрів України», ЗУ «Про центральні органи виконавчої влади», ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні»);

2) планування нормотворчої діяльності (План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2021 рік, затверджений постановою Верховної Ради України від 02.02.2021 № 1165-IX; програма діяльності Кабінету Міністрів України);

3) проведення правових експертиз (накази Міністерства юстиції України «Деякі питання проведення ґендерно-правової експертизи» від 12.05.2006 № 42/5, «Деякі питання проведення антикорупційної експертизи» від 18.03.2015 № 383/5);

4) проведення правових експериментів (ЗУ «Про державно-правовий експеримент розвитку місцевого самоврядування в місті Ірпені, селищах Буча, Ворзель, Гостомель, Коцюбинське Київської області» (не чинний із 2006 р.); постанова Кабінету Міністрів України (*далі – КМУ*) «Про реалізацію експериментального проекту із запровадження та реалізації в Україні електронного резидентства» від 25.06.2020 № 648);

5) участь громадськості (постанови КМУ «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03.10.2010 № 996; «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» від 05.11.2008 № 976).

У назві джерела права може прямо вказуватися, що воно спрямоване на

запобігання певному негативному явищу, поведінці тощо. Наприклад, у міжнародному праві такими джерелами є Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р., Конвенція про запобігання забрудненню моря викидами відходів та інших матеріалів 1972 р., Європейська конвенція про запобігання катуванням (тортурам) чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 р., Конвенція РЄ про запобігання тероризму 2005 р. тощо.

У національному праві такими НПА є ЗУ «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» та ЗУ «Про запобігання корупції», постанова КМУ «Про єдину державну систему запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру» тощо. У локальних НПА також виокремлюють превентивну мету в назві – наприклад, у Національному університеті «Одеська юридична академія» затверджене Положення про забезпечення оригінальності наукових робіт і запобігання та виявлення академічного плагіату.

Іноді про спрямованість НПА на запобігання негативним явищам вказується у його преамбулі або в окремих статтях, зазвичай у тих, де визначаються цілі, завдання НПА. Наприклад, розпорядження Одеського міського голови «Про затвердження Правил пропускного режиму до адміністративної будівлі Одеської міської ради» закріплює, що «пропускний режим до адміністративної будівлі Одеської міської ради … встановлюється з метою запобігання: - проникненню … сторонніх осіб; - порушенню громадського порядку» [224].

Найчастіше ж превентивна мета не усвідомлюється нормотворцем або з інших причин ним не вказується, однак це не означає відсутності в окремих нормах (навіть більшості норм) права її проявів.

Наприклад, виборче право пронизане т. зв. «нормами-запобіжниками», хоча й переважно не вживає превентивної термінології. Скажімо, принцип публічності та відкритості виборчого процесу, обов’язок виборчих комісій інформувати громадян України про основні права виборців, про порядок заповнення виборчих бюлетенів, надати можливість ознайомитися зі списками виборців тощо має превентивний ефект щодо можливості перешкоджання реалізації активного виборчого права

громадянина. Прикладом може бути й норма про те, що при транспортуванні виборчої документації печатка дільничної виборчої комісії залишається у сейфі, а ключ від сейфа голова комісії бере із собою (для запобігання заповненню протоколів і проставляння на них штампів поза межами комісії). Такі приклади свідчать про реалізацію регулятивної функції права з превентивною метою.

У науковій і професійній (юридично-практичній) літературі обговорюється питання ухвалення ЗПП або про запобігання злочинності. Враховуючи важливість висновків щодо цієї проблематики для всебічного висвітлення нормативного елемента превенції, пропонується детальніше обговорити вказану проблематику для виявлення доцільності регулювання питань профілактики правопорушень (злочинів) окремим НПА з урахуванням зарубіжного досвіду.

У 1857 р. указом Олександра II видано Статут про запобігання злочинам, що містив не лише норми щодо заборони певної поведінки, але і обов'язок влади не допускати та припиняти таку поведінку [251].

Ідея ухвалення спеціалізованого НПА щодо профілактики злочинів (правопорушень) мала вияв у проєкті Основ законодавства СРСР і союзних республік з профілактики злочинів ще 48 років тому [148, с. 71].

Пізніше, 1991 р., розроблено проєкт Закону УРСР «Про профілактику злочинів» [231].

Згодом у відповідь на поданий КМУ проєкт ЗУ про профілактику злочинів постійна Комісія ВРУ з питань законності і правопорядку висловила потребу істотного доопрацювання цього законопроєкту, тому у жовтні 1994 р. президія ВРУ повернула його до КМУ [230].

У квітні 1995 р. КМУ подав проєкт ЗУ «Про профілактику злочинності», який – єдиний у вітчизняній історії зі схожих законопроєктів про профілактику – 31.01.1996 ухвалено в першому читанні. У лютому 1997 р. його назву змінено на таку: «Про соціальну профілактику злочинів», натомість народний депутат України С. В. Ківалов разом із поправками подав загальну позицію: «оскільки законопроект за своєю суттю суперечить Конституції України і міжнародним стандартам прав людини, його прийняття призведе до численних зловживань – цей проект відхилити

як неприйнятний».

12.05.1998 проєкт ЗУ «Про профілактику злочинності» було подано у новій редакції та визначено Президентом України як невідкладний. У листопаді 1999 р. назву проєкту було змінено на таку: «Про соціальну профілактику правопорушень в Україні» [118].

Перед другим читанням «від юридичного управління Секретаріату Верховної Ради України надійшов негативний відгук, яким проєкт визнано таким, що суперечить Конституції та законам України, Загальній декларації прав людини та Конвенції про захист прав і основних свобод людини» [216, с. 146-147], а 20.03.2000 народним депутатом України Р. Зваричем було подано проєкт постанови (н/п 326) «Про неприйнятність проекту Закону України «Про профілактику злочинів» «у зв'язку з неконституційністю (невідповідністю статті 8 та частині третій статті 22 Конституції України)» [119].

23.03.2000 поставлено на голосування вказану постанову («за» 203, «проти» 2, «утрималось» 5), а одразу після цього – сам законопроєкт у цілому («за» 146, «проти» 90, «утрималось» 3). За підсумками голосування проєкт було знято з обговорення [284]. Це єдиний проєкт ЗПП, злочинів й/або злочинності, процедура розгляду якого дійшла в Україні до другого читання.

Згодом Міністерство внутрішніх справ України у червні 2006 р. розробило проєкт ЗУ «Про профілактику правопорушень» [235], а у березні 2010 р. – проєкт ЗУ «Про основи державної політики щодо протидії злочинності» [234], однак процедуру першого читання вони не пройшли.

Попри неодноразові спроби ухвалити ЗПП (злочинів), які виявилися невдалими через, зокрема, і суперечність засадам прав людини, дослідники юридичної превенції й надалі вимагають ухвалення такого закону, вважаючи це гострою потребою. Так, О. М. Бандурка стверджує, що «на першому місці у порядку денному має стати ухвалення більш узагальнюючого Закону України «Про профілактику злочинності» (або «Про профілактику правопорушень»)» [15, с. 123]. А. Р. Лещух підкреслює, що «прийняття проекту Закону України «Про соціальну профілактику правопорушень» … це суспільна необхідність» [150, с. 29-30]. С. В. Миловидова

стверджує, що «доцільно викласти систему адміністративно-запобіжних заходів та суб'єктів їх застосування в перспективному Законі України «Про профілактику правопорушень» … Такий комплексний нормативно-правовий акт сприятиме однозначному розумінню системи суб'єктів запобігання адміністративним правопорушенням, чіткому розподілу прав та обов'язків названих суб'єктів та налагодженню ефективного механізму взаємодії між ними» [168, с. 99]. Нарешті, Н. А. Потомська вважає, що розробка й ухвалення ЗУ «Про профілактику правопорушень в Україні» вирішить питання стимулювання та зобов'язання контрольних органів та ООП здійснювати профілактику злочинів [216, с. 149].

Існує і протилежна думка – російський науковець М. В. Щедрін іще 20 років тому доводив, що через те, що запобігання злочинам здійснюють чимало суб'єктів, а регламентація їхньої діяльності важка з погляду і законодавчої техніки, і правозастосування, ухвалення закону «Про профілактику правопорушень» має більше мінусів, аніж плюсів. Вчений пропонував «посилити запобіжні засади у галузевому законодавстві й у законах, що регулюють компетенцію суб'єктів профілактики» [300, с. 34-35]. Переважно дослідження зорієнтовані на вивчення вітчизняного законопроєктного досвіду.

Методологічним орієнтиром цього п/р, на відміну від споріднених досліджень, є переконаність у тому, що, по-перше, профілактика є, як і превенція, не напрямом діяльності, а призначенням (ціллю) багатьох напрямів діяльності; по-друге, профілактика являє собою виявлення та подолання умов та причин порушень прав людини.

Розглянувши історію вітчизняного «профілактичного» законотворення, слід порівняти ЗПП у державах-членах СНД.

З дев'яти членів СНД лише у п'яти державах [182–186] є ЗПП. Перший із-поміж них з'явився 2005 р. в Киргизії, 2008 р. такий закон ухвалено у Білорусі, а на початку 2014 р. там же ухвалили новий закон, перед цим ухвалили ЗПП 2010 р. Казахстан і 2013 р. Узбекистан.

Ухвалений останнім із-поміж них Російською Федерацією 2016 р. закон місцеві науковці [7] й особливо журналісти [173; 293] встигли розкритикувати за значне

втручання у царину прав людини та їх порушення ще до набрання законом чинності, а ще більше – після цього. Також вказували «головним недоліком … те, що багато норм у ньому закріплено в загальному вигляді, не конкретизовано, не зовсім зрозумілий механізм їх реалізації. Між тим така діяльність, як профілактика правопорушень, потребує чіткого, конкретного та детального правового регулювання, інакше профілактична робота буде неефективною» [7, с. 50].

І це попри те, що за обсягом (кількістю слів і друкованих знаків) російський ЗПП випереджає аналогічні закони Казахстану та Киргизстану, який у півтора рази менший.

Через три роки після ухвалення казахського ЗПП тамтешній учений вказував, що «фактично, усю профілактику зведено до розкриття злочинів і покарання винних» [9, с. 79].

Слід наголосити: ЗПП є лише на теренах СНД. Аналоги таким законам серед членів ЄС підібрати важко. Там теж є конституції як акти загальнопревентивного значення (про це йдеться нижче) та вузькоспеціалізовані закони про запобігання певним негативним явищам, наприклад у слов'янській державі-члені ЄС Словенії наявні: Закон про запобігання сімейному насильству (Zakon o preprečevanju nasilja v družini), Закон про доброчесність та запобігання корупції (Zakon o integriteti in preprečevanju korupcije), Закон про запобігання обмеженню конкуренції (Zakon o preprečevanju omejevanja konkurence), Закон про запобігання відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (Zakon o preprečevanju pranja denarja in financiranja terorizma), Закон про запобігання незаконній роботі та зайнятості (Zakon o preprečevanju dela in zaposlovanja na črno), Закон про запобігання затримкам платежів (Zakon o preprečevanju zamud pri plačilih), Закон про запобігання наслідкам гірничого видобутку на ртутній шахті Ідріа (Zakon o preprečevanju posledic rudarjenja v Rudniku živega srebra Idrija), Закон про запобігання використанню незаконних наркотичних засобів та поводження з їх незаконними користувачами (Zakon o preprečevanju uporabe prepovedanih drog in o obravnavi uživalcev prepovedanih drog).

Схожа тенденція наявна й у вітчизняному законотворенні. 2006 р. ухвалено ЗУ «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і

їх шкідливого впливу на здоров'я населення», 2009 р. – ЗУ «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва», за останні 9 років таких законів стало більше: «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012), «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» (2014), «Про запобігання корупції» (2014), «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (2014, втратив чинність), «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» (2015), «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017), «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (2019). Наразі діє принаймні вісім таких законів про запобігання окремим негативним явищам.

Від чого ж «відмовляється», якщо вірити авторам пропозицій ухвалення окремого закону, український законодавець? Для того, щоб це з'ясувати, необхідно розглянути зміст наявних у державах ЗПП.

Структура усіх п'яти ЗПП є схожою. Спершу окреслюються загальні засади (визначення основних понять, правова основа законодавства про профілактику, сфера дії, мета та завдання закону та принципи профілактики). Винятком є киргизький ЗПП, який лише у передостанній статті передбачає обов'язковість міжнародних договорів, принципів і норм міжнародного права (в інших ЗПП переважно в одній із перших статей), а у ст. 1 визначає лише один термін – «профілактика правопорушень».

Другий розділ (глава) у чотирьох із п'яти ЗПП присвячено повноваженням, правам й обов'язкам суб'єктів профілактики. У білоруському ЗПП немає поділу на розділи (глави), але умовна друга частина закону (статті 5–9) також присвячена повноваженням суб'єкта профілактики.

Треті розділи ЗПП стосуються заходів загальної, спеціальної, індивідуальної та віктимологічної профілактики (остання прямо передбачена лише в узбекському

ЗПП, однак про постраждалих від правопорушень і ризик ними стати йдеться й у російському та білоруському ЗПП).

В останніх статтях ЗПП ідеться про порядок оскарження діянь і відповідальність за порушення законодавства у сфері профілактики правопорушень, фінансування заходів, порядок набрання чинності та внесення змін до ЗПП. Серед особливостей наявні такі: у білоруському ЗПП передбачене внесення змін до кількох законів; в узбекському – у розділі «Прикінцеві положення» чомусь розміщено статтю «Гарантії прав, свобод і законних інтересів осіб у здійсненні профілактики правопорушень»; у російському ЗПП після розділу про види профілактики розташовано розділ про організаційні засади функціонування системи такої профілактики, більшість положень якого було б доцільно розташувати у другому розділі.

Для того, щоб визнати (не)доцільним існування загального законодавчого акта, який би регулював профілактику правопорушень, варто з'ясувати можливість: 1) існування акта з такою чи аналогічною назвою взагалі; 2) закріплення окремих його потенційних положень у вже чинних НПА. Це пропонується зробити згідно зі вказаною структурою зарубіжних ЗПП.

Дивно, що об'ємніші ЗПП Білорусі та Росії містять у своїй назві слова «засади» («основы»), на відміну від інших трьох менших за обсягом ЗПП, які мають назву «Про профілактику правопорушень», начебто можуть врегулювати її цілком.

Пояснювальна записка до згодом ухваленого проєкту ЗПП Росії стверджувала: «Призначенням законопроєкту є врегулювання в рамковому форматі правових засад, що регламентують питання формування та функціонування системи профілактики правопорушень у Російській Федерації» [120]. Як бачимо, не лише «правових засад», але й «у рамковому форматі».

Чимало кримінологів й адміністративістів, які є апологетами ідеї окремого ЗПП, також наголошують на тому, що такий закон повинен мати рамковий, узагальнений характер, із можливим статусом основ законодавства.

Не можна погодитися з необхідністю ухвалення окремого ЗПП, адже кожен закон або інший НПА повинен враховувати ЗППЛ як мету (призначення) будь-якого

положення такого НПА. А основний акт щодо профілактики правопорушень і так відомий – іменується Конституцією України.

Звучить дивно? Але ледь не єдиним «недоліком» цього акта у досліджуваному контексті є відсутність слів «профілактика (запобігання, протидія) правопорушень (-ням)» у нормах і назві. Недоліком є нерозуміння науковцями та громадянами профілактичної ролі норм Конституції України.

Наведімо кілька прикладів.

Рішення КСУ № 1-р/2017 від 23.11.2017 вказує: «метою статті 29 Конституції України є недопущення свавільного обмеження (позбавлення) свободи чи особистої недоторканності особи». Також у цьому рішенні вказано про мету «статті 5 Конвенції, що полягає у запобіганні свавільному чи невиправданому позбавленню свободи (пункт 30 рішення Європейського суду з прав людини від 3 жовтня 2006 року у справі «МакКей проти Сполученого Королівства»)» [244, п. 2].

Превентивна мета норми Конституції України про поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову виявляється у запобіганні узурпації влади та її надмірній концентрації в окремих структурних частинах держави.

Конституційний принцип пропорційності є інструментом, який запобігає свавіллю та зловживанню правом з боку суб'єктів владних повноважень.

Отже, Конституція України і є «рамковим», «засадничим» законом, що створює фундамент для профілактики правопорушень. І це один із аргументів на користь недоцільності ухвалення ЗПП.

Водночас, хоча не вбачається за доцільне ухвалення ЗПП, можливою до виконання є пропозиція кримінологів про те, що «програма, в якій втілена довгострокова кримінологічна політика, повинна бути законодавчим документом, тобто Законом України про державну програму запобігання злочинності без указання строків її дії» [70, с. 157]. Такий акт би водночас і мав рамковий характер, і не робив «профілактику правопорушень» предметом регулювання.

Характеристику власне ЗПП слід почати з відповідності назви закону його змісту. Майже всі ЗПП намагаються врегулювати засади не профілактики правопорушень загалом, а профілактики злочинів й адміністративних

правопорушень, оскільки навіть не ставлять завдання запобігання конституційним, фінансовим, цивільним, господарським, трудовим (дисциплінарним) правопорушенням тощо, які не визнані адміністративними та кримінальними правопорушеннями. Про це прямо йдеться у визначеннях правопорушень, наданих у трьох із п'яти ЗЗП [185, ст. 1; 186, п. 1 ч. 1 ст. 2; 184, ст. 3].

Щодо ж поняття «профілактика», слід підкреслити, що будь-яке закріплення та застосування заходів контролю, нагляду й аудиту, експертизи, інших елементів системи стримувань і противаг, позитивної та негативної юридичної відповідальності має на меті профілактику правопорушень.

Вже принаймні через це неможливо уявити закон, який би не містив положень, спрямованих на профілактику правопорушень. Як слушно стверджує О. О. Уварова, «роль нормативного акту є переважно інформативно-регулятивною, превентивною» [271, с. 86].

Метою, скажімо, законодавства у сфері адміністративних послуг є профілактика: 1) корупції; 2) порушення права людини бути почутою (вислуханою), права на оскарження (зокрема, адміністративне); 3) дискримінації тощо.

Законодавство про судовий збір має на меті профілактику зловживань правом на звернення до суду – легковажних і безпідставних позовів. Виборче законодавство спрямоване на профілактику викривлення результатів волевиявлення та порушень виборчих прав. Трудове законодавство має на меті усунення причин й умов порушень трудових прав, процесуальне законодавство націлене на запобігання порушенням права на оскарження.

Сімейне законодавство спрямоване на профілактику перебування дітей поза сімейним оточенням і профілактику соціального сирітства, а мета ювенального – профілактика правопорушень, вчинених особами, що не досягли 18-річного віку, та проти таких осіб. Н. М. Крестовська розглядає профілактику та запобігання правопорушенням дітей і проти дітей як форму ювенальної юстиції [198, с. 385], однак є сенс розширити статус ювенальної профілактики до мети ювенального законодавства загалом.

Ухвалення ЗПП може бути антипрофілактичним, оскільки збільшує ризик

наявності положень, які містять суперечності (колізії) з нормами з наявних чинних НПА. Іншими словами, ухвалення окремих законів про запобігання порушенням може стати їхньою причиною.

Необхідно правовий вплив розрізнити за його предметом (або ж правовим режимом) і суб'єктами здійснення, не збільшуючи штучно кількість НПА і водночас запобігаючи їх колізійності.

Інакше, крім наявності суб'єктного (ЗУ «Про Кабінет Міністрів України», ЗУ «Про Національну поліцію» тощо) та предметного (напр., кодекси) «шарів» законодавства, пропонується ввести окремий ЗУ «Про профілактику правопорушень», певні норми якого суперечитимуть чинним НПА і який створить недоцільне збільшення законодавчого масиву.

Наприклад, ЗУ «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» (про те, що державна регуляторна політика має запобіжне призначення, вказано у ст. 1) міг за такою логікою іменуватися ЗУ «Про запобігання перешкодам розвитку господарської діяльності й економічно недоцільним і неефективним нормативним актам». Натомість поряд із процесуальними кодексами міг існувати ЗУ «Про запобігання суддівському свавіллю», враховуючи, що передусім для запобігання свавіллю й видаються процедурні та процесуальні НПА. Крім того, можна розробити ЗУ «Про запобігання безкарності», норми якого б конкурували з усім законодавчим масивом, що передбачає санкції. Сподіваймося, що вітчизняний законодавець не дійде до такого абсурду.

Отже, у разі потреби вдосконалення регулювання правовідносин з метою ефективнішого запобігання негативному явищу, слід проаналізувати законодавство та вносити послідовні зміни до нього, не «плодячи» закони з превентивними назвами.

Кількісний контент-аналіз (*результати викладено в додатку Б*) свідчить: дві третини основного тексту ЗПП Білорусі присвячено порядку проведення заходів, водночас кожна така послідовність починається зі вказівки суб'єкта, що має відповідну компетенцію. Такі положення бажано органічно розмістити у законах, що регулюють компетенцію відповідних суб'єктів, і не збільшувати штучно

законодавчий простір, знецінюючи його та водночас створюючи причини для розбіжностей.

На першому місці за обсягом у ЗПП інших чотирьох держав – переліки повноважень кожного суб'єкта, які ще більш органічними були б у відповідних спеціальних законах.

У профільних законах обов’язок здійснювати профілактику правопорушень вже покладено на Національну поліцію [226, ст. 23], Службу безпеки [232, п. 8 ч. 1 ст. 24], Державну прикордонну службу [221, п. 5 ч. 1 ст. 19] тощо. Нарешті, першим основним завданням громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону є «допомога органам Національної поліції у … запобіганні адміністративним проступкам і злочинам» [233, п. 1 ч. 1 ст. 9].

Координаційні повноваження (особливо враховуючи їх незначний обсяг на тлі інших положень ЗПП) варто передбачити у законі про відповідний суб’єкт («Про Кабінет Міністрів України», «Про прокуратуру» або «Про Національну поліцію»), який координує або при якому створюється координаційний орган, і ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні».

Враховуючи дуже незначний обсяг тексту з переліком повноважень кількох суб’єктів і права й обов’язки громадян, їх також можна без шкоди для НТ та правозастосування розмістити у спеціальних законах, що регулюють статус суб’єктів.

Порядок проведення заходів, який у ЗПП закріплений без вказівки на конкретні органи (тобто передбачається здійснення усіма вказаними у ЗПП суб’єктами), можна розмістити у ЗУ «Про Національну поліцію», що регулює статус органу, який сприймається авторами ЗПП як такий, що має найбільше повноважень у цій сфері. В інших законах можна передбачити бланкетні норми з посиланням на норми ЗУ «Про Національну поліцію», що регулюють проведення відповідних заходів. Таке вже практикується у вітчизняному законодавстві.

Так, ст. 31 ЗУ «Про Національну поліцію» передбачає перелік, статті 32–41 – порядок проведення превентивних поліцейських заходів [226], а військовослужбовці Національної гвардії України, згідно з профільним законом, також мають право

здійснювати превентивні поліцейські заходи відповідно до ЗУ «Про Національну поліцію» [225, п. 1 ч. 1 ст. 13].

Якщо ж включення норм до закону про певний суб'єкт є недоречним, варто включати відповідні норми до кодексів (про адміністративні правопорушення, Митний, Кримінально-виконавчий) і законів про певну діяльність. Так, ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність» першим обов'язком підрозділів, які здійснюють таку діяльність, передбачає вжиття «необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинів та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень», а п'ятим обов'язком – здійснення взаємодії «між собою та іншими правоохоронними органами … з метою швидкого і повного попередження, виявлення та припинення злочинів» [228, ст. 7].

ЗУ «Про охоронну діяльність» спрямований на охорону майна з метою профілактики протиправних дій щодо нього й охорону фізичної особи з метою профілактики негативного безпосереднього впливу факторів (діяльності або бездіяльності) протиправного характеру [229], а ЗУ «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» – на профілактику правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку.

Також чимало норм, аналогічних зарубіжним ЗПП, вже містяться або ще підлягають включенню до ЗУ «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк». Кодекс України про адміністративні правопорушення своїм завданням визначає (ст. 1) та передбачає порядок (ст. 6, ст. 282) запобігання правопорушенням. ЗУ «Про Національну поліцію» першими двома основними повноваженнями поліції у ст. 23 називає превентивні. Запобіжне призначення кримінально-виконавчого законодавства закріплює Кримінально-виконавчий кодекс України (ст. 1). Розділ XVII Митного кодексу України присвячено запобіганню контрабанді. ЗУ «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» визначає адміністративний нагляд як систему «тимчасових примусових профілактичних заходів спостереження і контролю» (ст. 1) тощо.

Нарешті, частину загальних і прикінцевих положень можна адаптувати та включити до вказаних законів у разі потреби.

Насамкінець, прикметним і яскравим підтвердженням сумнівної доцільності ЗПП є перший абзац фінансово-економічного обґрунтування проєкту ЗПП Росії: «Повноваження та права федеральних органів виконавчої влади й органів державної влади суб'єктів Російської Федерації, закріплювані за ними цим законом, *фактично вже реалізуються ними в межах чинного законодавства*» [120]. Вочевидь, бажаючи пояснити відсутність потреби пошуку додаткового фінансування, автори проєкту слушно надали зайву підставу сумніватися в доцільності окремого ЗПП.

Продовжуючи характеристику нормативного елемента ПМСП, слід сказати, що в НПА може бути вказано телеологічну складову превенції. Пропонується розглянути можливість внесення змін до приватноправових кодифікованих НПА й/або врахування таких норм під час конструювання майбутніх НПА:

а) додати до ст. 4 *Цивільного кодексу України* ч. 7: «Метою актів цивільного законодавства є запобігання порушенням майнових і особистих немайнових прав людини у сферах власності, зобов'язань, інтелектуальної власності, спадкування»;

б) додати до ч. 2 ст. 1 *Сімейного кодексу України* абзац «запобігання порушенням особистих немайнових і майнових прав подружжя, батьків, дітей, усиновлювачів, усиновлених, інших членів сім'ї та родичів»;

в) у ст. 2 *Житлового кодексу України* після слова «метою» додати слова «запобігання порушенням прав людини у сфері житлових відносин;»

г) у ст. 4 *Земельного кодексу України* додати ч. 2: «Метою земельного законодавства є запобігання порушенням економічних, соціальних, культурних і екологічних прав людини, пов'язаних із володінням, користуванням і розпоряджанням земельними ресурсами, зокрема запобігання необґрунтованому вилученню земель, шкідливому антропогенному впливу, зменшенню родючості ґрунтів і продуктивності земель, засміченню, заболочуванню, ерозії, неврахуванню особливостей використання окремих категорій земель», а ч. 2 вважати ч. 3;

ґ) у преамбулі до *Господарського кодексу України* після слова «меті» додати словосполучення «запобігти порушенням економічних і соціальних прав і свобод

людини», а також врахувати більш конкретний зміст: запобігання монопольному становищу та його зловживанню, неплатоспроможності, безгосподарному використанню власності тощо;

д) до першого абзацу ст. 1 *Кодексу законів про працю України* додати словосполучення «з метою запобігання соціальним конфліктам, дискримінації, невизначеності, наслідкам стихійних лих, нещасним випадкам на виробництві, розповсюдженню суспільно небезпечних захворювань, корупції, конфлікту інтересів й іншим порушенням прав людини у сфері трудових відносин»;

Традиційно під час характеристики правових норм (і їх структури, й у системному взаємозв'язку з іншими явищами правової реальності – у нашому випадку ПМСП) увагу зосереджено на нормах-приписах, тобто правилах поведінки, які безпосередньо встановлюють права й обов'язки людини.

Це відбувається з огляду на, по-перше, класичні (передусім позитивістські) визначення правових норм (правила поведінки, встановлювані або санкціоновані державою), по-друге, більшу кількість таких норм порівняно з нормами-строками, нормами-принципами, нормами-дефініціями тощо, разом узятими.

Не є винятком і наукові розвідки ПМСП. Однак несправедливим є ігнорування взаємовпливу т. зв. *«нетипових»* (інших, крім приписів) *норм права* на юридичну превенцію. У науковій літературі такі норми називають по-різному: «спеціалізовані», «нетипові» (С. П. Погребняк [211, с. 135]), «первинні», «вихідні», «відправні», «установчі» (В. В. Дудченко [84, с. 105]) або навпаки – «похідні», «допоміжні», «забезпечувальні» (О. Ф. Скакун [254, с. 404]).

Доцільно охарактеризувати нетипові правові норми у порядку, у якому ці норми згруповано С. П. Погребняком [211, с. 135-136]:

1) норми, що спрямовують систему права. До них належать загальнозакріпні (норми-засади), установчі (норми-принципи) та прогностичні (норми-цілі) норми права. Норми, що спрямовують систему права, через потребу їх застосування, наприклад, у ситуаціях юридичних колізій або прогалин запобігають невизначеності та нерозмірності та породженій ними можливості порушення прав людини. Крім того, такі норми сприяють системності правової нормативності.

Таку норма-засаду, як встановлене у ст. 8 Конституції України закріплення ВП («В Україні визнається і діє принцип верховенства права»), описано як запобіжник у п/р 3.1. Це стосується і галузевих норм-принципів. Наприклад, Г. Г. Мошак прогнозує, що «принцип вини є і залишиться критерієм, спрямованим проти розпливчатих норм запобіжного кримінального права, і є у ФРН конституційно непорушним» [175, с. 9], водночас вказує, що «відкритість відомостей про акціонерні та інші господарські товариства у реєстрах юридичних осіб має спільні риси із запобіжною дією принципу гласності у кримінальному процесі» [175, с. 79]. За допомогою реалізовуваного кримінальним правом принципу невідворотності відповідальності, як вказує Н. О. Бондаренко, «функція загального попередження реалізується» [56, с. 454]. Л. Ю. Тімофєєва стверджує: «запобігання вчиненню нових злочинів передбачає прояв реалізації принципу гуманізму щодо потерпілого та третіх осіб» [266, с. 72]. Цивіліст О. В. Медведєва вважає: «Правові приписи, що стосуються деліктної відповідальності, також виконують […] превентивно-виховну функцію. Остання, безумовно, пов’язана із загальним принципом обов’язку відшкодування шкоди» [166, с. 330];

2) норми, що сприяють збереженню узгодженості системи права:

а) колізійні, що, насамперед, застосовуються у міжнародному приватному праві, метою якого і є запобігання конфліктам норм різних національних правових систем, а також ЗППЛ у приватноправовій сфері у відносинах із іноземним елементом (суб’єктом, об’єктом, змістом);

б) оперативні, які запобігають невизначеності (у випадку вказівки на час набрання чинності та втрату чинності норм-приписів), а також виникненню колізій (у випадку вказівки на час втрати чинності норм-приписів, які змінено новоухваленим НПА);

3) норми, що спрощують правозастосування, допомагають у тлумаченні та застосуванні типових норм права:

а) дефінітивні (норми-визначення). Як слушно вказує Г. Г. Мошак, «невизначені юридичні поняття лише при певному тлумаченні приводять до бажаних наслідків, в інших випадках вони створюють можливість для зловживань»

[175, с. 134]. Для запобігання ним і правовій невизначеності існують норми-дефініції. У контексті превенції варто згадати критику російського ЗПП С. Литвиненком, який стверджує, що через відсутність у законі дефініції поняття «порушення загальноприйнятих норм поведінки та моралі… кожен може трактувати це по-своєму. Тому сюди можуть належати як занадто галаслива поведінка, прослуховування гучної музики, так і глибоке декольте, коротка спідниця, фотографування біля пам'ятників тощо» [145, с. 2];

б) темпоральні (норми-строки). Яскравим прикладом є строки давності. У справі «Волков проти України» ЄСПЛ підкреслив: «Суд вважає, що строки давності слугують кільком важливим цілям, а саме: забезпеченню юридичної визначеності та остаточності, захисту потенційних відповідачів від не заявлених вчасно вимог, яким може бути важко протистояти, та запобігти будь-якій несправедливості, яка могла б виникнути, якби від судів вимагалося виносити рішення щодо подій, що мали місце у віддаленому минулому, на підставі доказів, які через сплив часу стали ненадійними та неповними» [256, п. 137]. Тобто строки давності, як й інші норми-строки, покликані запобігати несправедливості, правовій невизначеності та нерозмірності.

Отже, «спеціалізовані» норми права, як і «типові» норми-приписи, мають превентивний потенціал, вивчення та використання якого не слід ігнорувати у науковій і практичній (нормотворчій і нормозастосовній) діяльності.

2.3. Суб'єктний елемент превентивного механізму

Механізм як динамічна система не може відбутися без учасників, які б вчиняли певні дії, у випадку ПМСП – без суб'єктів, які б здійснювали передбачені у розглянутому в п/р 2.2 нормативному елементі права й обов'язки.

У науковій літературі обділено увагою превентивне значення адвокатури, юридичних клінік, інших суб'єктів надання правової допомоги, медіаторів. Понад те, більшість досліджень превентивності інших інституцій зосереджено на запобіганні злочинності, але бракує розвідок ЗППЛ.

Звернімо увагу на наукову літературу. Розглядаючи суб'єктів превентивної функції російського права, А. Данченко виокремлює три основні групи [79]:

1) громадяни (іноземці, особи без громадянства), їх колективи, об'єднання й організації, діяльність яких спрямована на недопущення порушення прав і законних інтересів їх самих і інших громадян, колективів і організацій, але не мають встановлених правом владних повноважень щодо здійснення безпосередніх превентивних заходів;

2) суб'єкти (окремі особи, соціальні групи, організації тощо), які потенційно здатні або безпосередньо порушують відповідні правові відносини, правопорядок, права і законні інтереси громадян, їх колективів та організацій;

3) органи, покликані в силу закону здійснювати заходи, спрямовані на недопущення порушення правовідносин, правопорядку, прав і законних інтересів громадян: судова влада (включно з конституційним судом), ООП.

Кримінолог В. Голіна вважає: суб'єктами запобігання злочинності є «законодавчі органи, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, судової влади, державного і господарського управління, культурно-виховні, навчальні заклади, адміністрації установ, підприємств, організацій, трудові колективи, громадські організації, охоронні установи та приватні розшукові агентства, сім'я, громадяни. Образно кажучи, всі гілки влади повинні брати активну участь у попередженні злочинності, оскільки ця справа є загальнонародною» [69, с. 136].

Різні фізичні та юридичні особи задіяні під час ПМСП. *Суб'єктний елемент ПМСП* – це сукупність учасників (юридичних осіб публічного та приватного права, міжнародних організацій та органів, їх складових, соціальних груп, фізичних осіб), які об'єднані призначенням ЗППЛ та діють на виконання цього призначення.

Слід пам'ятати, що метою будь-якого покарання є превенція правопорушень. Необхідно прагнути, щоб негативні наслідки застосування покарання не виходили за межі позначених цілей і не були зайвими. Отже, усі інституції, які передбачають, виявляють і розслідують дії, що є правопорушеннями, призначають і застосовують покарання (парламент, суд, прокуратура, поліція, органи безпеки, органи пробації, міжнародні організації, навіть роботодавець), виконують превентивну мету. Однак

не лише в цьому полягає їх превентивна функціональність і не лише органи, що застосовують покарання, є суб'єктами превенції.

Зважаючи на наявність багатьох поділів суб'єктів ЗППЛ (переважно – суб'єктів запобігання злочинності) у літературі, варто прокоментувати принаймні один із найпоширеніших. Г. В. Форос поділяє суб'єктів протидії злочинності за функціональною ознакою на три види:

«а) органи та організації, які керують цією діяльністю, організують її, створюють систему управління нею (органи державної влади та управління, органи місцевого самоврядування);

б) органи та організації, стосовно яких протидії злочинності та попередження злочинів віднесено або має бути віднесено до основних завдань і функцій (МВС, СБУ, прокуратура, суд, спеціалізовані громадські організації);

в) органи, установи, організації, функції та повноваження яких не мають цільового спрямування на протидію злочинності та попередження злочинів, але їхня діяльність посередньо впливає на запобіжні процеси щодо детермінантів злочинності та окремих злочинів (заклади освіти, культури, охорони здоров'я, соціальної допомоги, адміністрація підприємств, установ, організацій тощо)» [277, с. 180].

По-перше, не можна погодитися з критерієм, оскільки це поділ не зовсім за функціональною, а за різними ознаками: між першим й іншими видами є функціональна ознака, а між другим і третім – цільова. По-друге, у першому запропонованому виді даремно вжито слово «організації», оскільки важко уявити організації, які керують запобіжною діяльністю та створюють систему управління нею, а не лише контролюють її проведення або вживають інші неуправлінські заходи. По-третє, у другому виді у прикладах наведено кілька центральних ОВВ та суд, тому вказівка у першому виді на приклад «органи державної влади та управління» порушує формально-логічний підхід до поділу, оскільки в останньому маються на увазі, напевно, лише парламент, глава держави й уряд. По-четверте, уналежнення ОМС (навіть не міських рад) до органів, які керують діяльністю із запобігання та протидії злочинності, організують її та створюють систему

управління нею, є принаймні гіперболізацією їх ролі. По-п’яте, під запобіганням передусім розуміється виявлення й усунення детермінант, а відсутність словосполучення «запобігання (протидія) злочинності» серед декларованих цілей діяльності закладів освіти, культури тощо не означає відсутність реальної реалізації вказаної цілі (у цьому п/р наявна спроба продемонструвати превентивність цих суб’єктів), тому важко погодитися з відокремленням другого виду від третього. По-шосте, у третьому виді характеристика починається зі слів «органи, установи, організації», а у прикладах наведено «заклади» й адміністрацію підприємств, установ, організацій, що вказує на брак послідовності й потребу внесення певних корективів до формулювання і цього виду.

Виявімо превентивну мету діяльності окремих установ, організацій, підприємств, їх підрозділів, соціальних груп, а також фізичних осіб детальніше. Для цього поділімо суб’єктний елемент, за функціональністю – основною запобіжною діяльністю, на такі категорії: (1) ідейні; (2) нормотворчі; (3) правосприяльні; (4) КНС.

(1) Розпочати варто з окреслення ідейних суб’єктів ЗППЛ. Саме суб’єкти, які надають освіту, а також інформують про різноманітні явища та процеси, закладають ідеологічний фундамент, на якому базуються НТ, правореалізація та правозастосування. Їх роль є вирішальною, вони здійснюють перманентний вплив на усіх суб’єктів превенції та закладають, уточнюють або змінюють як правосвідомість, моральні та правові цінності, життєві пріоритети, так і більш конкретні погляди та думки людини або ж становлять базу (як раціональну – соціологічну, історичну, політологічну, економічну тощо, так і ірраціональну – наприклад, мистецьку, релігійну) для аргументації та поглядів людини щодо тих або інших правових проблем.

Саме їх вдалий вплив може спричинити високий рівень ефективності ЗППЛ, а внаслідок недостатньо позитивного або ж навпаки – руйнівного впливу зростає можливість вчинення порушень прав людини та, відповідно, зменшується превентивний потенціал сучасного права.

Важливий вплив не лише на потенційних порушників прав людини, а і на можливих жертв порушень, оскільки вчасне та вичерпне інформування про способи

порушень і захисту від них, а також готовність потенційної жертви до порядку дій під час спроб порушень його/її прав здатні запобігти таким порушенням.

Лімська декларація про академічну свободу й автономію закладів вищої освіти передбачає, що усі заклади вищої освіти повинні слідкувати за дотриманням економічних, соціальних, культурних, громадянських і політичних прав людини та намагатися запобігти використанню науки і техніки на шкоду цим правам (п. 14). Крім того, усі заклади вищої освіти повинні намагатися запобігти науковій і технологічній залежності та сприяти рівноправному партнерству усіх академічних спільнот світу у здобутті та використанні знань (п. 17). Держави зобов'язані не втручатися в автономію закладів вищої освіти та запобігати втручанню інших сил суспільства (п. 18). Також Лімська декларація стверджує про запобіжну мету закладів освіти в контексті запобігання дискримінації: «кожна держава повинна гарантувати право на освіту без дискримінації залежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження, економічного становища, народження або іншого статусу» (п. 3 преамбули); «усі члени академічної спільноти мають право виконувати свої функції без будь-якої дискримінації та без страху втручання або придушення з боку держави або будь-якого іншого джерела» (п. 3) [362].

Крім питань запобігання академічній несвободі, несамостійності та дискримінації, важливою ціллю для закладів освіти є первинне ЗППЛ. Указом Президента України від 25.06.2013 № 344/2013 було схвалено Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., у якій одним із завдань визначено «розроблення програми превентивного виховання дітей та молоді в системі освіти; формування ефективної і дієвої системи профілактики правопорушень, дитячої бездоглядності та безпритульності» [227]. Також серед значущих цілей закладів освіти – вторинне (ситуативне) запобігання через унеможливлення простору для порушень під час надання освітніх і супутніх послуг.

Особливу роль у ПМСП відіграють юридичні заклади вищої освіти. У літературі відзначено окремі напрями їх превентивного впливу [напр., 126, с. 259–260]. Серед окремих напрямів можна відзначити такі:

а) формування у здобувачів освіти професійної правосвідомості та нетерпимості до порушень прав людини;

б) здобуття знань, умінь і навичок складових ПМСП здобувачами освіти;

в) участь у нормотворчій (підготовка проєктів і пропозицій до проєктів законів, підзаконних актів тощо, підготовка наукових висновків щодо проєктів НПА), правоінтерпретаційній (підготовка наукових висновків щодо справ, що перебувають у провадженні КСУ та найвищих судових органів) і правозастосовній (підготовка наукових висновків для органів судової влади та ОВВ) діяльності;

г) розроблення та розповсюдження інформаційних листів, проведення тренінгів щодо запобігання корупції, сімейному насильству й іншим негативним явищам;

ґ) організація роботи онлайн-центрів запобігання правопорушенням дітей і молоді;

д) навчання та підвищення кваліфікації педагогічних працівників у царині методик ЗППЛ;

е) підвищення кваліфікації працівників ООП;

є) проведення регіональних і всеукраїнських наукових, науково-практичних заходів (круглих столів, майстер-класів, конференцій) щодо ЗППЛ;

ж) прогнозування злочинності та правопорушуваності й участь у розробці програм ЗППЛ;

з) участь у науково-консультативних, наглядових, громадських радах при органах державної влади та ОМС.

У сучасному світі діяльність закладів освіти є важливою не лише для учнів, курсантів, студентів закладів освіти, а і для будь-яких охочих. Це досягається шляхом проведення відкритих лекцій, записів і викладення у вільному просторі відеолекцій і відеокурсів тощо.

Окремими суб’єктами освітнього процесу та ЗППЛ є проєкти масових безкоштовних і платних онлайн-відеокурсів на кшталт Coursera, EdEra та Prometheus.

Вже згадана вище Вікіпедія також може бути уналежнена до суб’єктів ЗППЛ. В інформаційному суспільстві елементи суспільства виробляють інформацію.

Відповідно, одним із переважних методів інформаційного суспільства є краудсорсинг – механізм передання окремих функцій (повноважень) для вирішення значущих завдань невизначеному колу осіб, які співпрацюють із використанням інформаційних технологій. Яскравим прикладом краудсорсингу є діяльність Вікіпедії – безкоштовної он-лайн-енциклопедії, що регулярно перебуває в десятці найпопулярніших веб-сайтів світу та налічує понад 38 мільйонів статей більш ніж чвертю тисяч мов світу.

Вікіпедія все більше розширює свій вплив на суспільні відносини. Ще нещодавно неможливо було уявити, що Вікіпедія використовуватиметься у наукових працях (усе частішими стають посилання в тезах доповідей, наукових статтях і монографіях на статті з цієї енциклопедії) або в судових рішеннях. Наразі ж Вікіпедію згадано у понад двадцяти судових рішеннях апеляційних судів (зокрема, Дніпропетровський апеляційний адміністративний суд у кількох судових рішеннях використовує статтю Вікіпедії «Застосування», тлумачачи ст. 250 Господарського кодексу України; Київський та Львівський апеляційний адміністративний суди використали інформацію щодо операції «Дунай» тощо) та понад двохстах рішеннях судів першої інстанції.

Крім суб'єктів у сфері освіти, неоціненний ідейний вплив мають суб'єкти сфери культури та мистецтв. Їх запобіжний потенціал полягає в тому, що вони формують позитивний соціально-психологічний клімат, підвищують активність людей, їх громадянський обов'язок і відповідальність [143, с. 74]. Діяльність суб'єктів сфери культури та мистецтв здійснює безпосередній вплив на детермінанти порушень прав людини й таким чином виконує превентивну мету.

Натомість у науковій літературі справедливо відзначається, що «кримінальна проблематика, що стала однією з найбільш поширених тем у різних сферах творчої діяльності, є культурологічною основою інституалізації злочинності» [83, с. 352], а відеопродукція (кінематограф) та ЗМІ, «з одного боку, висвітлюють кримінальні сторони життя, тим самим мають певний превентивний ефект щодо віктимологічної профілактики», а з другого боку – мають негативний вплив у вигляді романтизації злочинного способу життя, героїзації та канонізації кримінальних авторитетів [289,

с. 130]. Ці властивості притаманні й іншим видам мистецтв (літературі, театру, музиці, живопису).

Понад те – підхід (стиль теорії права) під назвою «Право і…» не лише вже виокремлено у юридичній науці, а й домінував у другій половині минулого століття, принаймні у західній правовій доктрині [367, p. 792]. Цей підхід поєднує право із зовнішніми дисциплінами, серед яких естетика, деконструкція, музика, література, постмодерністика, етика, політика, антропологія, раса, економіка, психологія, розвиток тощо [367, p. 792–793]. «Вивчення взаємозв'язку права та літератури може бути ковтком свіжого повітря для студентів-юристів» [367, p. 800], загальнотеоретична юриспруденція повинна звернути увагу на те, чим право та соціогуманітарні науки, право та мистецтво відрізняються одне від одного та по-різному перетинаються з юридичною практикою [367, p. 816].

У сучасній юридичній науці приділяється все більше уваги взаємозв'язкам права та мистецтва. Для прикладу можна навести оприлюднену у 2016 році іспанську дисертацію, спрямовану на виявлення деяких можливих уявлень про право у рок-музиці Рауля Сейкса. З погляду культурології продемонстровано, як і чому рок-музику можна вважати цінним джерелом досліджень. Також показано, як юристи працювали з міждисциплінарними питаннями, такими як «право та музика», «право та рок-музика» [344, p. 10]

Художню літературу й у вітчизняній науці пропонується розглядати як засіб осягнення правової культури. У дисертаційному дослідженні Ю. Хижняк розглянуто взаємозв'язок права та літератури як важливий дослідницький напрям юриспруденції та доведено існування взаємозв'язку художньої літератури та правової культури. Зроблено висновок про те, що у творах художньої літератури можуть відображатися й інтерпретуватися явища правової культури, а тексти таких творів художньої літератури можна розглядати як джерело вивчення права та держави та водночас як засіб формування правової культури [282].

Підсумовуючи розгляд суб'єктів сфери культури та мистецтва (володільців авторських і суміжних прав на твори літератури, кінематографу, театру, музики, живопису, архітектури, творчих спілок, інших громадських організацій) у ПМСП,

можна виокремити кілька шляхів їх превентивності:

а) запобігання порушенням культурних прав людини через підвищення культурного, духовного рівнів життя суспільства;

б) викорінення суспільних вад, негативних традицій;

в) запобігання порушенням економічних прав людини через підвищення матеріального рівня життя суспільства – шляхом зайнятості та можливості самореалізації та самовираження творчих людей.

Вже згадані *періодичні засоби масової інформації* також є суб'єктами ЗППЛ. До них належать інтернет-ЗМІ, телебачення, радіомовлення, друкована продукція (часописи, газети, журнали). Засоби масової інформації мають неабиякий превентивний ефект, передусім, із огляду на те, що потенційні порушники здебільшого в острасі від публічності їх діянь, а потенційні жертви мають змогу бути готовими до порушень їх прав і поінформованими про порядок дій для запобігання таким порушенням.

Періодичні ЗМІ мають право збирати, аналізувати та поширювати відомості, на підставі яких органи публічної влади та громадськість звертають увагу на порушення прав людини, а також їх детермінанти, зокрема на «наявність замаскованих злочинних дій, корупції, зухвалої поведінки та способу життя представників так званих елітних груп суспільства» [69, с. 147]. На підставі ст. 25 Кримінального процесуального кодексу України, «прокурор, слідчий зобов'язані … розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого)», зокрема на підставі повідомлення засобів масової інформації, «а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила».

З огляду на те, що органи, уповноважені розслідувати правопорушення (наприклад, слідче управління Національної поліції – згідно з підпунктом 12 п. 8 розділу ІІІ «Організація роботи слідчого управління» Інструкції з організації діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України,

затвердженої наказом МВС України від 06.07.2017 № 570), зобов'язані реагувати на правопорушення, за якими мали місце критичні виступи та повідомлення у ЗМІ, останні сприяють запобіганню конкретним правопорушенням, запобіганню їх продовженню, а також повторенню.

Також до напрямів превентивності періодичних ЗМІ можна уналежнити:

а) формування думки громадськості щодо прав людини та превентивності;

б) покращення правової інформованості населення загалом;

в) покращення інформованості про діяльність суб'єктів ЗППЛ;

г) інформування про вчинені порушення;

г) запобігання чуткам і спростування дезінформації;

д) інформування про стан розслідування правопорушень;

е) допомога у пошуку порушників;

є) інформування про прийоми та способи дій (потенційних) порушників і рекомендовані прийоми та способи дій можливих жертв (віктимологічна превенція);

ж) дезінформація порушників щодо планів і потенційних дій суб'єктів ЗППЛ та внесення розладу й непевності серед (потенційних) порушників.

(2) До нормотворчих суб'єктів ЗППЛ можна уналежнити ті, які беруть участь у створенні нормативної основи діяльності усіх суб'єктів ПМСП.

Нормотворчі суб'єкти проголошують і закріплюють права людини, процедури їх реалізації та захисту, процедури запобігання перепонам на шляху реалізації прав людини, а також процедури уникнення можливостей діяти неправомірно.

Серед нормотворчих суб'єктів ЗППЛ слід відзначити міжнародні організації, мета існування та діяльності яких полягає у запобіганні війнам, голоду, тероризму, геноциду, епідеміям і епізоотіям глобальних хвороб, екологічним, продовольчим, сировинним, енергетичним катастрофам і глобальним кризам, а також несприятливим наслідкам вказаних явищ і процесів.

Найголовнішою міжнародною організацією у світі вважається ООН.

У статті про співвідношення міжнародного ВП та Статуту ООН Б. Фассбендер (*B. Fassbender*) стверджує, що «головною метою Статуту ООН є запобігання міждержавним війнам» [322, para 20], а також що Статут ООН «поєднує мету

запобігання війні із захистом прав людини та вказує на кілька відносин двох цілей: запобігти війні означає захищати індивідуальні права, оскільки під час війни завжди загрожують таким правам і гідності та цінності людини» [322, para 25].

Другий Генеральний секретар ООН Даг Хаммаршельд (*Dag Hammarskjöld*) промовисто наголошував: «ООН була створена не для того, щоб привести нас до небес (до раю), а щоб урятувати нас від пекла» [346, p. 7]. Іншими словами – метою діяльності ООН передусім є запобігання найстрашнішому, а не спричинення найідеальнішого майбутнього.

У той час, як глобальною метою ООН, а також регіональних міжнародних організацій (РЄ, ОБСЄ) можна назвати запобігання порушенням усіх категорій прав людини, більшість інших (зокрема, і тих, які є спеціалізованими установами ООН) міжнародних організацій зосереджуються на окремих категоріях, наприклад:

1) запобігання порушенням економічних прав є метою діяльності Світової організації торгівлі, Міжнародного валютного фонду, Світового банку;

2) призначенням діяльності ЮНЕСКО є запобігання порушенням культурно-освітніх прав;

3) діяльність Всесвітньої організації охорони здоров'я спрямована на запобігання порушенням медичних прав;

4) метою діяльності Міжнародної організації праці є ЗППЛ у сфері праці, а метою діяльності Міжнародної морської організації – у сфері мореплавства, в обох випадках передусім (але не лише) економічних і соціальних прав;

5) Всесвітня організація з питань інтелектуальної власності діє з метою запобігання порушенням авторських, суміжних і патентних прав.

Нормотворчими суб'єктами ЗППЛ є не лише універсальні міжнародні організації, а і *регіональні органи* (наприклад, Венеційська комісія РЄ, яка видає кодекси належної практики та рекомендації щодо запобігання порушенням передусім політичних прав, а також Європейський парламент і Рада ЄС, які ухвалюють директиви та регламенти, що стосуються запобігання порушенням передусім економічних прав людини).

Чимала нормотворча превентивна роль належить *найвищим органам державної*

влади: главі держави, парламенту й уряду. Деякі думки щодо їх превентивних повноважень висловлено у п/р 1.3.

Разом із тим, наявна доцільність короткого переліку превентивних нормотворчих повноважень *Президента України*. Він натепер має передусім повноваження у галузях національної безпеки й оборони, а також зовнішньої політики, що передбачає можливість неабиякого превентивного ефекту, оскільки за умов недосягнення воєнної, інформаційної, економічної тощо безпеки неможливо досягти значних успіхів у запобіганні порушенням прав людини. Зокрема, Президент України: веде переговори та укладає міжнародні договори України (п. 3 ч. 1 ст. 106 Конституції України); зупиняє дію актів КМУ з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до КСУ щодо їх конституційності (п. 15); скасовує акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим (п. 16); створює консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби (п. 28); підписує (п. 29) та має право вето (п. 30 ч. 1 ст. 106 Конституції України) ухвалені закони.

Варто приділити окрему увагу *ОМС* як суб'єктам ЗППЛ. Серед нормотворчих функцій муніципалітетів можна виокремити дві основні:

а) установчо-номінативну. Вона полягає в ухваленні рішень про створення (ліквідацію, реорганізацію), визначення повноважень та формування (призначення, затвердження, обрання, звільнення посадових і службових осіб) органів і установ, що мають на меті ЗППЛ (наприклад, див. п. 8, п. 32, п. 39-1 ч. 1 ст. 26, пп. 1, пп. 6 п. «а» ч. 1 ст. 38 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні»);

б) програмно-нормативну. Ця функція являє собою затвердження програм й ухвалення правил щодо заходів ЗППЛ. Щодо програм, то на пленарних засіданнях місцевих рад затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, цільові програми з інших питань місцевого самоврядування (п. 22 ч. 1 ст. 26 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні»), зокрема регіональні та місцеві програми профілактики правопорушень. Що стосується нормативної складової, то місцеві ради, їх виконавчі комітети ухвалюють різноманітні правила – НПА з питань благоустрою, утримання тварин, торгівлі, містобудування та архітектури, землеустрою, призначенням яких є

запобігання порушенням передусім соціально-економічних і культурних прав людини.

Те, що ОМС мають, перш за все, нормотворчу природу, не може заперечувати наявність контрольно-наглядових функцій (приміром, місцеві ради заслуховують звіти місцевого голови, інформацію керівників ООП тощо), які, так само як і такі функції інших згаданих нормотворчих суб'єктів, не домінують з-поміж інших функцій.

(3) Правосприяльними є суб'єкти, завданням яких є ЗППЛ шляхами передусім правового консультування й іншого сприяння реалізації прав перед, замість або поряд зі зверненням до КНС.

Варто відзначити превентивну роль такої процедури, як медіація, та, відповідно, *медіатора* як суб'єкта. Медіація є альтернативною суду (позасудовою) процедурою вирішення конфлікту за участю незалежного посередника, який не пропонує шляхів вирішення такого конфлікту. Зазвичай потреба у медіації виникає у випадку безсилля офіційного правосуддя (наприклад, сплив строку позовної давності) [139] або бажання сторін зменшити фінансові, психологічні та часові витрати.

Можна констатувати медіативізацію українського законотворення: 2016 р. в першому читанні ухвалено проєкт ЗУ «Про медіацію», а 2017 р. набрали чинності зміни до процесуальних кодексів, якими, зокрема, запроваджено врегулювання спорів за участі судді, що хоча і, безперечно, не можна прирівняти до медіації, однак психологічно наближує її за певними ознаками до неї. Також слід відзначити проєкт Трудового кодексу України, у якому, серед іншого, змінено статус комісії з трудових спорів. Ця комісія наразі є органом трудового колективу. Проєкт визначає комісію як примирний орган, який може утворюватися в юридичній особі з метою врегулювання спорів шляхом пошуку взаємоприйнятних рішень і примирення сторін.

Дослідницький звіт з вивчення ролі медіації старійшин (*Elder Mediation*) у запобіганні зловживанням щодо літніх осіб (*Elder Abuse*) від 30.11.2010 підкреслює: «якщо медіатори не розуміють потреби та цінності превентивного аспекту медіації,

то може бути завдано шкоду, навіть якщо й ненавмисну» [351, p. 7]. Крім того, «медіація має сильний оздоровчий і превентивний компонент, який часто може залишатися непоміченим» [351, p. 91].

У чому ж полягає призначення медіатора як запобіжника порушень прав людини?

Понад 100 років тому – 1917 р. – Нью-Йоркська асоціація адвокатів разом із Торгово-промисловою палатою штату Нью-Йорк підготували «Правила запобігання непотрібним судовим процесам». Цей документ стосується, зокрема, арбітражу, але його найважливіша частина полягає у прагненні закласти принципи уникнення суперечностей. У доповіді, що супроводжує ці правила, вказано, що з-поміж зареєстрованих справ у штаті Нью-Йорк, розміщених у стандартному збірнику (дайджесті), 82 % мають превентивну природу [318, p. 153]. Тобто чотирьом з п'яти справ, які доходили до судового розгляду, могли запобігти.

У докторській дисертації фінської вченої П. Хієтанен-Кунвальд (*P. Hietanen-Kunwald*) вказано, що широке розуміння медіації включає превентивну медіацію (*preventive mediation*), наглядову медіацію (*supervisory mediation*), сприяльну медіацію (*facilitative mediation*), перетворювальну (трансформативну) медіацію (*transformative mediation*) та човникову медіацію (*shuttle mediation*) [329, p. 13]. Попри це, можна виокремити превентивну роль медіації загалом, а не лише превентивної медіації як її виду (згідно з наведеним поділом).

Говорячи про медіацію, можна виокремити деякі аспекти, які дозволяють сказати, що медіація є частиною ПМСП. Серед таких превентивних аспектів наявні:

а) уникнення публічності про конфлікт загалом і про деякі деталі конфлікту;

б) запобігання розширенню (ескалації) конфлікту й / або його більш динамічній стадії. Медіатор «запобігає подальшій поляризації, яка могла б зірвати зусилля зі врегулювання, шляхом спокійного встановлення свого контролю над процесом і спрямування сторін на конструктив» [354, p. 20];

в) можливість знайти прийнятне для сторін розв'язання проблеми замість того, щоб суд вирішував за сторони;

г) запобігання можливим порушенням судами прав і свобод людини;

ґ) уникнення винесення рішення на користь лише однієї сторони або навіть проти обох сторін;

д) запобігання порушенню інтересів сторін судами;

е) запобігання корупції;

є) запобігання перевантаженню судової системи;

ж) запобігання витрачанню значної кількості коштів (витрати на правничу допомогу, судовий збір, витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів, проведенням експертизи, витребуванням доказів, проведенням огляду доказів, забезпеченням доказів тощо);

з) уникнення значних витрат часу;

и) запобігання невиконанню рішення;

і) запобігання можливості виникнення майбутнього конфлікту в разі невирішення наявного.

Адвокатура, юридичні клініки, недержавні правозахисні інституції є правосприяльними, оскільки консультують, як вчинити правомірно або не вчиняти неправомірно, а також представляють інтереси людини у взаєминах із КНС.

Практика якісного надання правової допомоги громадянам спричинить зменшення спокуси для майбутніх потенційних порушників прав людини вчиняти такі порушення та виходити за межі правомірної поведінки. Усвідомлення можливості настання несприятливих наслідків матиме превентивний ефект. Отже, наявність інституцій, які надають правову допомогу, та якість її надання є «*превентивними лакмусами*».

У науковій літературі обділено увагою превентивне значення адвокатури (її переважно досліджують як суб'єкта запобігання лише злочинності та лише у кримінальному процесі), юридичних клінік, інших суб'єктів надання правової допомоги.

Іще 1920 р. В. Ф. Додд (W. F. Dodd) стверджував, що «функцією правника є настільки ж уникнення спорів, як їх врегулювання після їх виникнення. Найвища функція юридичної професії полягає в наданні допомоги у запобіганні судовим процесам шляхом запобігання суперечкам, які призводять до судових процесів. За

аналогією з превентивною медициною, суди як юридичні лікарні ніколи не можуть піклуватися про справи, що надходять до них, якщо кожен можливий спір буде розглянуто в суді» [318, p. 153].

Наявність адвокатури переслідує превентивну мету – ЗППЛ через незнання людиною прав й/або нерозуміння порядку їх захисту.

Як наголошує адвокат і теоретик Н. М. Бакаянова, «перспективна роль адвокатури полягатиме … у запобіганні свавіллю і усуненні бездіяльності державної влади» [14, с. 75].

Серед напрямів превентивності адвокатури слід відзначити такі:

а) правове інформування (проведення семінарів, освітніх, науково-консультативних та методичних заходів, а також опублікування наукових праць із акцентом на детермінантах порушення прав людини і способах їх усунення або мінімізації);

б) правове консультування (роз'яснення правомірних способів усунення детермінант правопорушень);

в) пропонування позасудових правомірних способів вирішення спорів;

г) запобігання притягненню до кримінальної відповідальності невинуватих осіб (п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 8 «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві»);

г) запобігання порушенню права на справедливий суд – у частині сприяння судам і ООП у з'ясуванні обставин справи, встановлення прав та обов'язків сторін

д) запобігання особистій небезпеці учасників судового (передусім кримінального) процесу шляхом подання відповідних клопотань щодо гарантування особистої безпеки;

е) запобігання порушенню позасудових процесуальних прав особи;

є) виявлення детермінант конкретного порушення прав людини;

ж) сприяння ООП і судам у виявленні таких детермінант;

з) виявлення пом'якшувальних обставин;

и) запобігання віктимізації шляхом встановлення ролі жертви порушення у

його вчиненні;

і) запобігання полегшенню порушень прав людини клієнтом, а також іншими адвокатами (неетичній поведінці запобігають Правила адвокатської етики);

ї) нормотворча діяльність шляхом ініціювання через органи адвокатського самоврядування змін до НПА з метою більш ефективної реалізації превентивного призначення.

Окремо слід відзначити, що вітчизняна адвокатура усе активніше здійснює превентивне призначення не лише у кримінальному, цивільному, господарському й адміністративному процесах, а і в ЄСПЛ [268] та КСУ (особливо в контексті запровадження інституту конституційної скарги).

Можна назвати такі напрями превентивності юридичних клінік і недержавних правозахисних організацій (переважно такі ж, як у адвокатури, але дещо менша кількість): правове інформування; правове консультування; пропонування позасудових правомірних способів вирішення спорів; запобігання порушенню позасудових процесуальних прав особи; виявлення детермінант конкретного порушення прав людини; сприяння ООП і судам у виявленні таких детермінант; нормотворча діяльність шляхом ініціювання змін до НПА з метою більш ефективної реалізації превентивного призначення.

Як слушно вказує М. Лоджук, завданням складання юридичними клініками правових документів є «надати у розпорядження (самостійне використання) суб'єкту отримання правової допомоги для запобігання та (або) подолання конкретної проблемної правової ситуації особливого засобу здійснення його правової діяльності – правового (юридичного) документа» [154, с. 142]. Саме для запобігання конкретній проблемній ситуації, а також подолання наявної ситуації з метою запобігання її посиленню, подальшого уникнення подібних проблемних ситуацій і запобігання можливості порушника скористатися з переваг, отриманих у результаті порушення прав людини.

Також правосприяльними суб'єктами ЗППЛ є *недержавні правозахисні організації*. Серед напрямів превентивності їх діяльності можна виокремити, перш за все, правове інформування; аналітично-статистична діяльність щодо дослідження

стану захисту прав людини; правове консультування; виявлення детермінант конкретного порушення прав людини; сприяння ООП і судам у виявленні таких детермінант; нормотворча діяльність шляхом ініціювання змін до НПА з метою більш ефективної реалізації превентивного призначення.

Як приклад, одна з найбільших благодійних фундацій в Україні – Міжнародний фонд «Відродження» – декларує метою своєї програмної ініціативи «Права людини та правосуддя» «запобігати порушенням прав людини, сприяти впровадженню в Україні ефективного антидискримінаційного законодавства та практики, сприяти доступу малозабезпечених і вразливих груп до правосуддя та правової допомоги» [219], тобто ЗППЛ, зокрема запобігання дискримінації та порушенню права на справедливий суд.

Серед правозахисних організацій наявні організації як загального характеру, тобто які мають на меті запобігання порушенням усіх прав людини (в Україні – це Харківська правозахисна група, Українська Гельсінська спілка захисту прав людини, Союз юристів України, Міжнародна ліга захисту прав громадян України, Вінницька правозахисна група, Комітет захисту прав людини тощо), так і спеціального характеру, що мають на меті запобігання виборчим (Комітет виборців України), виборчим і освітнім (Громадянська мережа «ОПОРА»), споживчим (організації із захисту прав споживачів), трудовим (професійні спілки), екологічним («зелені» й інші екологічні громадські організації) тощо порушенням прав людини.

Кожна людина також є суб'єктом ЗППЛ. У цьому контексті В. Голіна відзначає три форми соціальної активності у сфері запобігання злочинності: а) участь у діяльності громадських організацій; б) участь у діяльності трудових колективів; в) неформальна реалізація громадянського обов'язку (патрулювання, необхідна оборона, затримання злочинців) [69, с. 148].

Вбачається за можливе уналежнити й *органи державного та господарського управління (крім нормотворчих і КНС), органи та служби у справах дітей, адміністрації установ, підприємств, організацій, трудові колективи* до правосприяльних суб'єктів у ПМСП.

(4) КНС ЗППЛ становлять найбільшу категорію. До них належать учасники

ПМСП, які мають узгоджувальні (візування, експертиза), засвідчувальні, реєстраційні, апеляційні (розгляд скарг, можливість зміни та скасування рішень), розслідувально-санкційні (можливість розслідування правопорушень і притягнення до юридичної відповідальності), моніторингові (облік, збір, аналіз даних, огляд, обстеження та відвідування відповідних закладів), інспекційні (проведення перевірок, ревізій), рекомендаційні (можливість надання висновків, рекомендацій) й інші контрольно-наглядові повноваження щодо діяльності інших суб'єктів.

До КНС на міжнародному рівні можна уналежнити Комітет ООН з прав людини й інші *міжнародні договірні органи з прав людини*. Попри те, що Комітет не ухвалює рішення щодо держав, «сам факт скарги, сама процедура розслідування та розгляду має компрометуючий характер, тому держави прагнуть не лише не доводити до розгляду, врегулювавши усі проблеми такої скарги, але нерідко усувають причини, які призвели до скарги» [287, с. 108]. Система міжнародних трибуналів з прав людини або подібних до трибуналу установ «має значний вплив на запобігання порушенням прав людини, оскільки державі не потрібно чекати «осуду», щоб знати, що її правова система суперечить зобов'язанням з прав людини» [334, p. 181]. Інакше кажучи, діяльність Комітету покликана через компрометуючий характер розгляду запобігти подальшим розглядам скарг з боку держав, а також усунути причини, які призводять до вже поданих скарг.

На превентивності тимчасових заходів, застосовуваних договірними органами з прав людини, наголошує М. Ю. Гремза, відзначаючи їх схожість із забезпечувальними заходами, застосуваними національними судами, зокрема, наявністю спільної мети – запобігання непоправній шкоді [74, с. 81]. «Можливість обов'язкових тимчасових заходів має вирішальне значення для превенції, бо однією з вимог для запиту на них є те, що відповідні акти завдадуть непоправної шкоди дуже серйозного характеру індивіду» [334, p. 177].

Одним із КНС ЗППЛ є *ЄСПЛ*.

Професор У. Кріебаум (*U. Kriebaum*) у 1997 році відзначала, що «строго кажучи, Європейська конвенція про запобігання катуванням і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню є єдиним суто

превентивним правозахисним інструментом» [334, p. 159]; «створено лише один міжнародний інструмент з прав людини, який здебільшого присвячений превенції, а саме Європейська конвенція про запобігання катуванням і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню» [334, p. 188].

Тобто висновок про превентивну мету джерела права робиться, виходячи з наявності слова «запобігання» в його назві або серед цілей у його тексті. Наявність або відсутність слова «запобігання» в назві або тексті конвенції не може свідчити про, відповідно, наявність або відсутність її превентивного призначення.

Діяльність ЄСПЛ, призначення заходів індивідуального та загального характеру, тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (*далі – ЄКПЛ*) як головного запобіжника порушенням прав людини на континенті тощо свідчать про превентивну мету ЄСПЛ незалежно від кількості випадків вживання слова «превенція» у джерелах права.

(1) Мета створення. Практика масових порушень прав людини нацистським режимом у Німеччині та на окупованих Третім рейхом територіях зумовили створення європейської системи захисту основних прав і свобод. Основою такої системи стало забезпечення гарантій прав людини у випадку їх порушення з боку держави за допомогою діяльності наднаціональних інститутів [247, с. 65]. Тобто саму появу ЄСПЛ як інституції було спричинено потребою запобігання повторенню масових порушень прав людини державою. Понад те, німецька держава у той час рідко порушувала власні закони, але самІ закони порушували права людини. Для запобігання таким порушенням у майбутньому й постала потреба існування додаткової наддержавної інституції, яка могла б розглядати спори передусім між індивідом і державою щодо порушення останньою прав людини.

(2) Рівновіддаленість від сторін. Попри концепцію поділу влади, вплив на судову владу в інших представників органів державної влади залишається. Натомість ЄСПЛ через рівновіддаленість від заявників і держави запобігає можливостям скористатися з наслідків такого впливу з боку публічної влади.

(3) Застосування заходів загального й індивідуального характеру. У разі якщо ЄСПЛ визнає порушення гарантованого ЄКПЛ права людини у своєму рішенні,

держава повинна не лише сплатити присуджене ЄСПЛ матеріальне й іноді моральне відшкодування, а також усунути порушення прав кожної особи, на користь якої постановлено рішення ЄСПЛ, а й також вжити заходи для запобігання аналогічним порушенням. Сам факт можливості ЄСПЛ присуджувати відшкодування, відновити становище, у якому перебував заявник до порушення, тощо є превентивним механізмом з огляду на те, що держава більше зацікавлена в усуненні причин і умов порушень тих або інших прав людини, не доводячи до вирішення справи в ЄСПЛ.

(4) Зважання на діяльність і практику ЄСПЛ під час нормотворення та правозастосування. Крім того, ЄСПЛ здійснює превентивне призначення з огляду на те, що депутати під час ухвалення НПА, а також правозастосовні органи зважають на можливість звернення до ЄСПЛ. Також превентивний потенціал ЄСПЛ розкривається в тому, що згодом діяльність судді може бути оцінена крізь призму рішень, які порушують ЄКПЛ, так само як діяльність законотворців – крізь призму законів, норми яких порушують ЄКПЛ, що встановлено практикою ЄСПЛ.

Обов'язок судді, винного у протиправному рішенні суду, обов'язок публічного службовця, дія чи бездіяльність якого призвела до завдання суттєвих збитків громадянину, відшкодувати збиток, може стати додатковим запобіжником порушенням прав людини.

(5) Застосування "punitive damages" (штрафних санкцій). Суддя Пауло Пінто де Албукерке (*Paulo Pinto de Albuquerque*) та Анна ван Аакен (*Anne van Aaken*) доводять, що ЄСПЛ «застосовує штрафні санкції імпліцитно». На їхню думку, ЄСПЛ має цього дотримуватися частіше у майбутньому з метою превенції повторення порушень з боку держав [345, p. 230].

Штрафними вважаються санкції, «яких було вжито з метою … запобігання повторенню неправомірних дій з боку порушників або третіх осіб і які не зводяться суто до відшкодування матеріальних й/або нематеріальних збитків, включаючи упущену вигоду, завданих неправомірними діями правопорушника [345, p. 230].

(6) Тлумачення ЄКПЛ. Шляхом тлумачення норм ЄКПЛ щодо конвенційних прав, а також їх реалізації, так само як щодо тлумачення розмірності (закріплення трискладового тесту) обмежень прав людини, ЄСПЛ запобігає неоднозначності,

правовій невизначеності, дискримінації, зрештою – порушенням відповідних конвенційних прав.

Наприклад, у рішенні від 06.11.2018 у справі «Бурля та інші проти України» ЄСПЛ вказав щодо ефективності заходів запобігання ризику жорстокого поводження (ст. 3): «не кожен ризик жорстокого поводження може породжувати конвенційну вимогу щодо вжиття державними органами заходів з метою запобігання цьому ризику. Проте необхідні заходи повинні принаймні забезпечувати ефективний захист, зокрема, для дітей та інших вразливих осіб, і включати розумні кроки щодо запобігання жорстокому поводженню, про яке державні органи знали або повинні були знати» [314, para 124].

З другого боку, ЄСПЛ у рішенні від 01.09.2016 у справі «Міхно проти України» вказав: «на думку заявників, відповідальність держави полягала … в нездатності створити адекватну загальну правову та регуляторну основу для організації авіашоу, а також недостатньому плануванні та підготовці повітряного шоу» [338, para 126]. «Після аварії на національному рівні було ухвалено низку нових нормативних актів з метою поліпшення відповідних стандартів безпеки. […] [Т]ам, де держава зобов'язана вживати позитивних заходів, вибір засобів у принципі є питанням, що підпадає під межі розсуду Договірної держави» [338, para 127]. Такий підхід не сприяє майбутньому ЗППЛ: це рішення не визнало державу винною у порушенні позитивних матеріальних обов’язків держави, а саме – відсутності адекватних нормативно-правових засад організації, планування та підготовки авіашоу. Отже, держава не зобов’язана встановлювати жорсткі правила підготовки та проведення авіашоу, запобігаючи порушенню права на життя (ст. 2 ЄКПЛ). У цьому випадку ЄСПЛ недостатньо використав свій превентивний потенціал.

(7) Субсидіарність. ЄСПЛ реалізовує усю притаманну національним судам превентивну роль як субсидіарний орган, тобто якщо національні суди не спромоглися належним чином запобігти порушенням прав людини.

Отже, однією з ключових цілей існування та діяльності ЄСПЛ як квазісудової інституції регіональної системи захисту прав людини є ЗППЛ. Від ефективності реалізації саме цієї мети залежить подальший прогрес людства у поступовому

зменшенні порушень прав людини.

Яскравими міжнародними КНС превенції є і Рада ООН з прав людини (раніше Комітет), Комітет з прав людини, утворений Пактами 1966 р., Європейський комітет проти катувань, Верховний комісар ООН з прав людини, Верховний комісар ООН з прав біженців, Верховний комісар ОБСЄ зі справ національних меншин.

Інституцією, однією з явних і неоспорюваних цілей якої є ЗППЛ, є *омбудсперсона*. В українській літературі такий термін не поширений, на відміну від термінів «омбудсма(е)н» (термін шведського походження, приблизно перекладається як «громадянський захисник» або «представник народу»), «омбудсвумен», однак у зарубіжній літературі відбувається поступовий перехід до гендерно нейтрального “ombudsperson”. Варто згадати твердження А. Хіль-Роблеса про помітний перехід у правах омбудсперсони та сутності її обов’язків «від репресивної чи квазікаральної функції до превентивної, переконувально-корегувальної, що по можливості виключає порушення справи про санкції» [283, с. 86]. У ЗУ «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» прямо вказано превентивне призначення цієї інституції (п. 3, п. 6, п. 7 ст. 3).

Омбудсперсона в Україні виконує функції *національного превентивного механізму* (НМП) – запобіжника катуванням й іншим нелюдським або таким, що принижують гідність, видів поводження та покарання (НПГВПП). Превентивність полягає, передусім, у моніторинговому відвідуванні місць несвободи без попереднього сповіщення та залученні до таких відвідувань представників громадянського суспільства; опитуванні осіб, які перебувають у цих місцях, й інших осіб щодо НПГВПП.

НМП діє в майже 50 державах світу відповідно до Факультативного протоколу до конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, згідно зі ст. 3 якого для цілей недопущення НПГВПП «кожна держава-учасниця створює, призначає чи підтримує на національному рівні один або кілька органів».

Попри запроваджену в Україні модель «омбудсперсона +» (моніторингові візити до місць несвободи працівниками офісу омбудсперсони спільно з активістами

громадянського суспільства), представники громадськості (наприклад, Харківський інститут соціальних досліджень) вказують на фактичну дію моделі «омбудсперсона» [290, с. 6], тобто майже без залучення громадськості. Також у світі наявні моделі НМП «окремий орган» і «мультиорган». Остання, поширена в окремих державах англійської правової підсім'ї англо-американської правової сім'ї, полягає у виконанні функцій НПМ і державними, і громадськими інституціями, що поділять сфери відповідальності для різних типів місць несвободи. У Сполученому Королівстві діє понад 20 НМП, у Новій Зеландії – 7.

В Україні активізувалося створення спеціалізованих офісів омудсперсони: 2011 р. засновано посаду Уповноваженого Президента України з прав дитини, за 3 роки – Раду бізнес-омбудсмена, Уповноваженого Президента України у справах кримськотатарського народу й Уповноваженого Президента України з прав людей з інвалідністю, у 2018 р. – Уповноваженого Президента України з питань реабілітації учасників бойових дій, у 2019 р. – Уповноваженого із захисту державної мови. У червні 2018 р. КМУ ухвалив Положення про освітнього омбудсмена (його превентивні складники відзначено у додатку Г).

Інституції омбудсперсони можуть бути створено не лише органами державної влади, а і громадськими організаціями. Одним із яскравих прикладів є становлення Мережі громадських омбудсменів із захисту виборчих прав, яка повинна діяти в усіх регіонах України і напрями превентивного призначення якої вказано у додатку Г.

Юридичні відділи підприємств, установ, організацій уналежнено до КНС, а не до правосприяльних суб'єктів, оскільки переважно проєкти договорів, а також НПА й індивідуальних актів (наказів, розпоряджень тощо) усіх підприємств (і державних, і комунальних, і приватних), установ (від органів публічної влади до закладів освіти, медичних, релігійних установ), організацій підлягають обов'язковому узгодженню (візуванню) начальником або іншою посадовою особою юридичного відділу або іншого структурного підрозділу, уповноваженого на виконання відповідних функцій з метою запобігання порушенням як прав юридичної особи та її працівників, так і порушенням ними прав інших суб'єктів.

Як вказав століття тому В. Ф. Додд (*W. F. Dodd*), «великі корпорації, звичайно,

давно визнали мудрість уникнення судових процесів і мають юридичні відділи, завдання яких набагато більше полягає в уникненні, ніж обробці судових процесів», тому що «наскільки багато хвороб можна уникнути, консультуючись із компетентним лікарем, настільки й багато судових процесів можна уникнути, консультуючись із компетентним юристом, перш ніж укласти важливі правочини» [318, p. 153].

Немовби юридичним відділом для органів державної влади є *Міністерство юстиції України*, оскільки має чимало контрольно-наглядових повноважень на нормотворчій стадії (див. додаток Ґ).

Крім експертизи, важливою складовою має бути *моніторинг* – комплексна планова діяльність, передусім здійснювана Міністерством юстиції України, яка включала б збір, узагальнення, аналіз й оцінку інформації про стан НПА України та практики їх застосування.

Для здійснення моніторингу Конституції України, законів, НПА ВРУ, Президента України, КМУ, центральних ОВВ, рішень КСУ та ЄСПЛ щодо України, Міністерством юстиції України (як найбільш компетентним у такому питанні центральним ОВВ) у його структурі *необхідно або створити окрему структурну одиницю (управління, департамент або відділ), або доручити таку роботу наявному відділу систематизації законодавства департаменту реєстрації та систематизації правових актів*.

Для здійснення моніторингу НПА місцевих ОВВ, ОМС *у міжрегіональних управліннях юстиції* Міністерства юстиції України так само має бути *або створено окрему структурну одиницю, або покласти таке завдання на наявні* одиниці – наприклад, на відділ державної реєстрації нормативно-правових актів Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції.

Слід погодитися з М. В. Афанасьєвою, яка пропонує у здійсненні моніторингу використовувати: практику судів і ОВВ, інформацію про практику застосування НПА України, яка надійшла від підприємств, установ, організацій, засобів масової інформації, громадян, статистичну, соціологічну інформацію тощо [10, с. 378–379].

Крім вказаних превентивних аспектів діяльності, Міністерство юстиції також

реалізовує й інші контрольно-наглядові функції (див. додаток Ґ, про превентивне призначення реєстраційної діяльності – див. додаток Д).

Враховуючи те, що Міністерство юстиції забезпечує формування та реалізує державну політику, зокрема, у сферах нотаріату, виконання рішень і пробації, варто охарактеризувати нотаріусів та органи пробації як КНС ПМСП.

Нотаріат часто називають «превентивним правосуддям». Наприклад, Резолюція Європейського Парламенту від 18.01.1994 про стан і організацію професії нотаріуса в дванадцяти державах-членах Співтовариства A3-0422/93 вказує, що «особливістю нотаріальної роботи є часткове делегування державного суверенітету здійснювати, зокрема, державну службу … надання превентивних і неупереджених консультацій зацікавленим сторонам для того, щоб полегшити навантаження на суди». Крім того, Резолюція підкреслює, що «професія нотаріуса має низку основних, практично загальних характеристик, найважливішою з яких є … превентивна роль стосовно судових процесів, шляхом усунення або зменшення ризику судових процесів» [353].

Як гарант ЮВз нотаріус є одним із найважливіших суб'єктів превентивного правосуддя, який включає всі засоби зменшення звернень до суду для вирішення суперечностей [305, p. 412].

Термін «превентивне правосуддя», як вважає В. Ф. Додд (*W. F. Dodd*), «повинен охоплювати такі складові: (a) спрощення представленої в суді проблеми після початку судового позову, або отримання від суду висновку щодо спірного юридичного питання без офіційного позову; (b) юридичне вирішення питань факту через позасудові інституції, що залишає право звернення до судів з питань права; c) запобігання судовим спорам шляхом вирішення спорів поза судом; та (d) запобігання спорам шляхом нагляду за уникненням підстав для спорів під час укладання угод, що породжують юридичні права» [318, p. 151].

Правосуддя часто недоступне через різноманітні чинники: перевантаженість судів, тривалість судових процедур, високі розміри судових витрат, гонорарів за надання юридичної допомоги адвокатів тощо [117, с. 43]. Через це доцільно запобігати судовим спорам.

Нотаріат є важливою складовою превентивного правосуддя. Саме тому повинні бути виявлені використовувані нотаріусами засоби, спрямовані на превенцію. С. Бакшич (*Š. Bakšić*) й Е. Оруч (*E. Oruč*) вважають, що нотаріат як інститут превентивного правосуддя може розвинути правову систему загалом «через зміцнення правової визначеності, захист суспільних інтересів й уникнення суперечок» [305, p. 414]. Крім того, превентивний правовий контроль, використовуваний нотаріусами, полягає в інформуванні та консультуванні «клієнтів щодо юридичних та фінансових наслідків їхніх операцій» [305, p. 417].

Нотаріат загалом і кожен нотаріус зокрема запобігає спорам за допомогою відповідних розумних порад, шляхом укладання угод відповідно до закону та, відповідно, гарантування безпеки суспільних відносин. Інші шляхи превентивної ролі нотаріусів вказано в додатку Е.

«Наразі існує потреба надати нотаріусам можливість посередницької функції в Україні», - вважає С. Фурса [323, p. 742]. Понад те, вона вказує, що «нотаріуси вже здійснюють посередництво, але відповідні дії ще офіційно не іменуються посередництвом» [323, p. 743].

Іншим КНС є органи й установи виконання покарань. Одним із завдань *Державної кримінально-виконавчої служби* є виявлення причин та умов, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень, і вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення [222]. *Органи пробації*, як і *колонії*, виконують передусім превентивне призначення в контексті запобігання рецидивізму – усунення можливостей для повторного порушення прав людини в осіб, правопорушення яких було виявлено та доведено.

З огляду на повноваження розгляду скарг, можливість зміни та скасування актів і договорів, зобов’язання іншому суб’єкту ухвалити рішення, притягнення до юридичної відповідальності, *суд* також є КНС у ПМСП.

Кримінолог В. Голіна відзначає три основних напрями запобіжної роботи суду: а) виявлення й усунення причин та умов, які сприяли скоєнню злочинів; б) виховно-профілактична діяльність; в) підвищення запобіжної активності громадян [69, с. 144]. Крім того, слушно наголошено на відсутності у новому кримінальному

процесуальному законодавстві інституту окремої ухвали суду щодо потреби вжиття заходів для усунення встановлених під час розгляду кримінальної справи детермінант скоєння злочину [69, с. 145].

Кримінально-процесуальний кодекс України було 1984 р. доповнено ст. 23-2, згідно з ч. 1 якої «суд при наявності на те підстав виносить окрему ухвалу (постанову), якою звертає увагу державних органів, громадських організацій або службових осіб на встановлені по справі факти порушення закону, причини і умови, що сприяли вчиненню злочину і вимагають вжиття відповідних заходів». 2012 р. ухвалено Кримінальний процесуальний кодекс України, яким не передбачено можливість винесення окремої ухвали (постанови) суду в такому випадку.

Загалом підтримуючи ідею повернення норми про окрему ухвалу суду в разі потреби вжиття заходів для усунення встановлених під час розгляду кримінальної справи детермінант скоєння злочину, слід відзначити, що відсутність цієї норми не позбавляє превентивного призначення судів (наприклад, у тій же публікації В. Голіни йдеться про таке: «У новому КПК України 2012 р. цю функцію суду не передбачено, що викликає заперечення, оскільки усі гілки влади повинні брати участь у запобіжній діяльності»; «Запобігання злочинності судом … позитивно зарекомендувало себе на практиці минулими роками. […] [С]учасний суд відсторонився від цього позитивного досвіду» [69, с. 144–145]).

Про превентивність завдань кримінального провадження вказано у додатку Є.

ЗППЛ, зокрема і превенція можливості скористатися з наслідків порушення, є метою як кримінального, так і цивільного, господарського та адміністративного судочинства та призначення діяльності суду як інституції.

Політологічний енциклопедичний словник слушно наголошує на тому, що судова влада «покликана запобігати можливості змови чи протистояння двох інших гілок влади (законодавчої та виконавчої), створювати перепони на шляху виникнення диктатури» [209, с. 644].

Адміністративним судам належить особлива роль у запобіганні порушень прав людини, передусім з боку органів публічної влади. За словами професора з Косова Ф. Беріша (*F. Berisha*), «серед важливих функцій адміністративної юстиції дві є

важливими: профілактична та репресивна. Адміністративні суди захищають, превентивно, права фізичних осіб. Такий вид захисту запобігає перевищенню повноважень виконавчої влади на шкоду громадянам. Ця функція адміністративного правосуддя одночасно виражається впливом в адміністративній процедурі. Репресивна функція адміністративної юстиції виражається у застосуванні санкцій, коли з'являється конкретне порушення правового порядку» [310, с. 152]. Застосування санкцій, як підкреслювалось вище, так само реалізується із запобіжною метою.

Апеляційні суди та *суд касаційної інстанції* (в Україні наразі – Верховний Суд) мають на меті запобігання реалізації помилкових рішень або бездіяльності, здійснених нижчими судами, а також запобігання невизначеності (зокрема, неоднаковості судової практики) у правовій системі.

КСУ має на меті запобігання масовому порушенню прав людини найвищими органами державної влади, зокрема й узурпації та надмірної концентрації державної влади та зловживанню владними повноваженнями. Детальніше про конституційну юстицію йдеться у п/р 3.1 під час характеристики превентивного призначення конституціоналізму.

Арбітражі також відіграють превентивну роль. Як вказує С. Балбір (*S. Balbir*), «арбітражна практика також має неабияку цінність для сприяння загально-превентивній функції права» [306, p. 5]. Напрями превентивного призначення арбітражів відзначено у додатку Ж.

Найчастіше суб'єктами превенції вважають *ООП*. Їм приділено найбільше уваги в дослідженнях, які стосуються запобіганню злочинності та делінквентності.

Одним із головних завдань ООП є забезпечення оперативності та повноти виявлення та розкриття складу правопорушення та викриття винних із загально-превентивною та спеціально-превентивною цілями.

Як слушно вказує О. П. Грибунов, «діяльність як оперативного працівника, так і слідчого превентивна. […] [Н]айкраща профілактика – це розкриття злочинів» [75, с. 18]. Напрями превентивності ООП вказано в додатку З.

Серед ООП-запобіжників порушень прав людини варто відзначити такі:

а) *поліція*. Начальник поліції міста Сускуханна у штаті Пенсильванія (США) Роб Мартін сказав в інтерв'ю: «Превенція (запобігання) повинна бути основною функцією правоохоронних органів. … Превентивні заходи будують взаємини з громадськістю, якій ми служимо, і це набагато більш рентабельно, ніж реактивна поліція» [331]. Під реактивною у цьому висловлюванні мається на увазі реагування на вже вчинені порушення, порівняно з їх недопущенням (проактивною діяльністю).

Враховуючи висловлені вище погляди, реактивна діяльність поліції також є складовою проактивної з огляду на успішність (ефективність) запобігання подальшим правопорушенням.

Відповідно до Європейського кодексу поліцейської етики, запобігання та подолання злочинності є однією з основних цілей поліції в демократичному суспільстві, заснованому на ВП (п. 1 розділу I). Пояснювальний меморандум до п. 1 Європейського кодексу поліцейської етики слушно наголошує: «Ефективне виявлення злочинів також має запобіжне значення саме по собі» [349].

Доречно відзначити, що цей Кодекс стосується не лише поліції, а й «інших владно уповноважених й / або контрольних органів з основними завданнями забезпечення правопорядку в громадянському суспільстві, і уповноважених державою застосовувати силу й / або спеціальні повноваження для цих цілей» (визначення сфери Кодексу) [349].

ЗУ «Про Національну поліцію» першим повноваженням поліції називає здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень [226, ст. 23, ч. 1, п. 1]. Усі інші двадцять дев'ять основних повноважень, встановлених у ст. 23 вказаного Закону, є поясненням або деталізацією, яким чином реалізується превентивна діяльність поліції (див. додаток И).

Після набрання чинності у 2015 р. вищеназваним Законом з'явились підрозділи превентивної діяльності поліції, які замінили підрозділи громадського порядку міліції: в Головному управлінні Національної поліції є Департамент превентивної дяльності, в апараті головних управлінь в областях існує управління (відділ) превентивної діяльності (у складі патрульної поліції), у кожному відділі є відділ

(сектор) превенції, у кожному відділенні – сектор превенції. Приклади превентивного призначення департаментів Національної поліції вказано у додатку І. Також у складі Національної поліції на центральному і місцевому (область, район, місто) рівнях є відділи (сектори) ювенальної превенції. Їх метою є запобігання публічним правопорушенням проти дітей, а також вчиненим дітьми;

б) *органи національної безпеки*, які мають на меті ЗППЛ, пов'язаним із життєво важливими інтересами держави (тероризмом, державним суверенітетом, державною таємницею, територіальною цілісністю, економічною, інформаційною та воєнною сферами безпеки тощо) – детальніше у додатку Ї;

в) *антикорупційні органи*, які мають на меті запобігання корупції на найвищому рівні (т. зв. «топ-корупції») – детальніше у додатку Й;

г) *фіскальні органи*, які мають на меті ЗППЛ, пов'язаним із фінансовими ресурсами – детальніше у додатку К;

ґ) *природоохоронні, сільськогосподарські й інші органи захисту прав споживачів*, які мають на меті запобігання порушенням екологічних й особистих прав людини. До таких можна уналежнити Державну екологічну інспекцію, органи рибоохорони Державного агентства рибного господарства, органи державної лісової охорони Державного агентства лісових ресурсів, Державну інспекцію ядерного регулювання, Державну архітектурно-будівельну інспекцію, Державну службу з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів;

д) *прокуратура*. «Попри відсутність прямого закріплення функції запобігання злочинності в законодавстві щодо органів прокуратури, ця функція характерна для всіх сфер їх діяльності» [313, p. 11932]. До її функцій належать нагляд за іншими ООП під час їхньої розшуково-оперативної, слідчої діяльності та виконання судових рішень щодо застосування заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян з метою запобігання безконтрольності. Крім того, прокуратура підтримує публічне обвинувачення в суді та представляє інтереси громадянина або держави з превентивною метою, яка переважно збігається з превентивною метою адвокатури.

Усвідомлення службовцями вищевказаних установ превентивного призначення

їх діяльності та вдосконалення діяльності, спрямованої на запобігання – усунення детермінант – порушенням прав людини, стає чималим неоціненним внеском у реалізацію ПМСП. Водночас важливим є дослідження превентивних аспектів міжнародних організацій, зокрема і європейських, як і окремих національних інституцій (прокуратури, органів правосуддя, юридичних клінік, медіаторів тощо).

Результати досліджень, викладені у другому розділі, оприлюднено у працях автора [20; 21; 23; 42; 44; 28; 35; 308; 309].

РОЗДІЛ 3
КОНЦЕПТУАЛЬНО-ДИНАМІЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРЕВЕНТИВНОГО МЕХАНІЗМУ ПРАВА

3.1. Концепція верховенства права як основа превенції порушень прав людини

Метою механізму правового впливу в сучасному демократичному суспільстві є підпорядкування діяльності держави принципу ВП [142, с. 548].

Правлячий Князь Ліхтенштейну Ганс-Адам II слушно писав, що «єдиною сферою, за винятком міжнародних відносин, у якій держава … має конкурентну перевагу перед приватними компаніями, місцевими громадами і союзами громад, є верховенство права. … Те, що верховенство права дотепер існує у багатьох демократичних державах, варто назвати маленьким дивом… Яка користь від демократичної правової держави, що розбудувала найскладнішу суспільну систему чи проводить витончену культурну політику, тоді як головний стовп конституційної держави – верховенство права – зруйновано і держава не має змоги надати своїм громадянам гідний правовий захист?» [280, с. 141–143].

«Якби в сфері юриспруденції за прикладом музичного світу існували аналогічні рейтинги популярності, поняття верховенства права за кількістю згадок в різноманітних юридичних текстах сміливо могло б розраховувати на статус діамантової платівки», – влучно вказують О. Уварова та Д. Вовк [272]. К. Горобець наголошує, що «ідея верховенства права є одним із основоположних надбань європейської цивілізації, яка стала фундаментальним началом функціонування багатьох національних правових систем сучасності» [324, с. 33].

ВП є частиною ПМСП як на нормотворчій, так і на нормозастосовній стадіях. Кожна складова ВП є запобіжником порушень прав людини. Навіть сама концепція (ідея, принцип, феномен) ВП з’явилася передусім на протидію зловживанню верховенством закону, ставши запобіжником порушень прав людини позитивними законами.

Зокрема, ВП є засобом запобігання: 1) свавільному й антидемократичному врядуванню; 2) аморальності та несправедливості позитивного права; 3) дезорганізації правової системи (завдяки правовій невизначеності); 4) нехтуванню державою прав людини й основних свобод як у НТ, так і у правозастосуванні; 5) неможливості людини бути почутою; 6) дискримінації, тобто нерівного ставлення до рівного та рівного ставлення до нерівного; 7) нерозмірності; 8) ненаданню реальної можливості оскаржити будь-які дії чи бездіяльність держави.

Слід зауважити, що ВП визнається значущим не лише на національно-правовому рівні, а і в рішеннях (резолюціях) і деклараціях Генеральної асамблеї ООН та Ради безпеки ООН [див.: 324, с. 31–34], доповіді Генерального Секретаря ООН щодо верховенства права та перехідної юстиції у конфліктних та пост-конфліктних суспільствах.

До розуміння феномену (принципу) ВП зазвичай застосовуються два основні підходи: інтегральний (розкриття змісту через встановлення значення поняття) та поелементний (через вказівку на складники) [157, с. 3, 9], які М. Козюбра, А. Заєць називають «відповідно, індуктивним і дедуктивним методами розкриття сутності верховенства права» [129, с. 215].

Різними джерелами називається близько десяти основних елементів ВП. Так, Венеційська комісія та Дж. Раз передбачають вісім відмінних від одне одного складових, М. Козюбра розкриває десять вимог ВП, Академія Фольке Бернадотта (шведське урядове агентство, яке здійснювало проєкт «Місцеве самоврядування і верховенство права в Україні» у 2014–2017 рр.) послуговується шістьма складовими, Кофі Аннан – дев’ятьма.

В одному з авторитетних підручників із теорії держави і права спочатку вказано, що «у сучасній державі визнається владою і діє принцип верховенства права, згідно з яким: державні органи мають діяти відповідно до конституції та законів країни; кожна людина є рівною перед законом та судом; основним джерелом права виступають природні права людини. Кожен, чиї права порушені, має право на належний судовий захист» [142, с. 90]. Згодом вказано, що «верховенство права … проявляється, по-перше, у верховенстві правового закону в системі нормативно-

правових актів. … По-друге, у відповідності національного законодавства загальновизнаним нормам і принципам міжнародного права. По-третє, це означає зв'язаність державної влади правом. Влада правової держави діє за принципом «дозволено лише те, що безпосередньо передбачено законом» [142, с. 191]. І, нарешті, в окремому п/р підручника «Верховенство права: концепція та принцип сучасної держави» перелічено інші поелементні характеристики ВП [142, с. 533-536].

Жодним чином не заперечуючи належність вказаних вимог до ВП, слід констатувати невизначеність послідовного переліку структурних елементів ВП. Така невизначеність є властивою більшості підручників і наукових досліджень, пов'язаних із тематикою ВП. Спробу з урахуванням нормативних і доктринальних джерел поєднати органічно схожі елементи та сформувати перелік елементів ВП містить п. 3.1.2 дисертації.

Перш ніж перейти до демонстрування превентивності окремих складників ВП, слід означити превентивність окремих похідних від ВП концепцій-запобіжників порушень прав людини.

(1) Превентивне призначення має *конституціоналізм*. А. Шайо вказує: «Наше ставлення до конституціоналізму схоже на ставлення св. Августина до Бога. Святий сказав, що він не може надати визначення Бога, але знає, що таке безбожництво. Не існує задовільного визначення конституціоналізму, але не лише відчутно його порушення, а й можливо це довести» [356, p. 12]. Можна точно визначити, коли тлумачення вийшло за межі канви, хоча про те, що слід на ній вишити, канва нам нічого не каже [357, p. 797, 828].

Також А. Шайо наголошує: «Конституціоналізм – це відображення досвіду безуспішного або деспотичного правління, а не набір рецептів. Він не здатний наповнити конкретними приписами конституцію і складену навколо неї державну практику, зате здатний викликати ненависть» [356, p. 12]. Превенцію повторення цього досвіду як вираз цієї ненависті й закріплюють конституції. «Конституції, які служать конституціоналізму … не передбачають, яким має бути суспільство майбутнього. Натомість, вони відображають страхи, що виникли за попереднього

політичного режиму та пов’язані з ним. Якщо конституція має своє бачення, вона повинна стосуватися інших повноважень влади, ніж попередні, яких слід уникати» [356, p. 2]. Іншими словами, такі конституції та конституціоналізм загалом є в такому випадку запобіжником (превентивним механізмом) втілення таких страхів.

Окремо слід підкреслити превентивне походження основних складових сутності конституціоналізму:

1. *Права і свободи людини*. Саме необхідність запобігання їх порушенням зумовила боротьбу за їх якнайширше гарантування у приписах конституції.

2. *Поділ влади*. Поява ідеї поділу влади є реакцією на зосередження влади в одних руках із метою запобігання йому в подальшій практиці функціонування публічної влади. Як наголошував Ш. Л. Монтеск’є: «Досвід показує, що будь-яка людина, наділена владою, схильна до зловживання нею. Вона продовжуватиме ці зловживання, якщо перед нею не поставити бар’єр … З метою запобігти зловживанням владою необхідно таким чином організувати управління державою, щоб одна влада протидіяла іншій» [341, p. 128].

3. *Парламентаризм*. Ця ідея також з’явилася для запобігання одноосібній, переважно непредставницькій владі.

4. *Незалежне судочинство та конституційна юстиція*. Потреба як запобігання залежності від законодавчої та виконавчої влади, а також політичного монополізму загалом, так і запобігання можливості скористатися з наслідків порушення парламентом та ОВВ прав людини зумовили вимогу незалежного судочинства та конституційної юстиції. Метою реалізації права на оскарження є превенція можливості правопорушника скористатися з переваг у результаті порушення.

Конституційна юстиція є превентивним засобом через імовірне усвідомлення перед ухваленням закону законодавцем можливості звернення до суду. М. Савчин вказує щодо Федерального конституційного суду Німеччини: «Свої завдання ФКС Німеччини вбачає в такому: попередження небезпеки порушення загальних принципів міжнародного права судами ФРН, забезпечення взаємодії міжнародного і національного права шляхом конформного тлумачення, тобто забезпечення правила сприятливого ставлення до міжнародного права органами держави та тлумачення

законів таким чином, щоб уникнути колізій із міжнародним правом» [247, с. 255]. Інакше кажучи, завдання ФКС полягає у запобіганні небезпеці порушення принципів міжнародного права судами, а також запобігання колізійному тлумаченню законів.

Превентивне призначення має й діяльність Асоціації європейських конституційних судів. Наприклад, як вказав суддя КСУ С.В. Шевчук, головна ідея засудження Конституційного суду Російської Федерації Асоціацією полягає «в тому, щоб це ніколи більше не повторилося – використання конституційної юстиції в політичних цілях, зокрема для виправдання анексії території суверенної держави» [257].

5. *Місцеве самоврядування (муніципалізм)*. Потреба запобігти зловживанням державної влади та координації повноважень «далеко від людини як творця й адресата права» зумовила думку про можливість невеликих частин держави вирішувати питання неглобального (не загальнодержавного) значення самостійно.

6. *Конституційна держава*. Ідея спершу конституційних монархій, а згодом і конституційних держав як таких з'явилася з метою запобігання монолітності державних органів і порушенням інститутами держави прав людини.

Чимало українських і зарубіжних науковців приділяють увагу конституціоналізму та надають різноманітні визначення цій концепції.

Узагальнюючи, можна сказати, що концепція конституціоналізму розуміється як ідеологія, теорія, позитивне право та практика обмеження публічної влади конституцією, яка заснована на правах людини. Оце обмеження і виникає через необхідність превенції необмеженого, недемократичного, неправового врядування.

Саме через це у конституціях як основних суспільних договорах держав містяться наголошення на необхідності визнавати права людини, а також низка запобіжників (обмежувачів) їх основним порушенням.

(2) Проєкцією ВП в адміністративному праві є *концепція НВ*. Процеси демократизації, децентралізації публічної влади, адаптації українського законодавства до європейського права, інтеграції до європейського правового простору, а також мета підвищення рівня довіри громадян до суб'єктів владних

повноважень сприяють запровадженню цієї концепції.

Найрозповсюдженішими концепціями публічного управління є: класична, або бюрократична (*Old Public Management*), новий публічний менеджмент (*New Public Management*) та НВ (*Good Governance*). Ці три концепції поступово змінювали одна одну у ІІ половині ХХ – початку ХХІ століть. Єдиним джерелом політичних рішень у класичній концепції є політичне керівництво, а в умовах нового публічного менеджменту кожен учасник намагається максимізувати прибуток. Остання з цих та водночас найпрогресивніша концепція – НВ – виникла в міжнародному порядку денному після повалення Берлінської стіни.

Першою міжнародною інституцією, яка згадала про НВ, став Світовий банк, який унаслідок недостатньо ефективної системи управління запропонував концепцію, спрямовану на оцінювання позитивності соціально-економічних показників діяльності держави. Закріпилася ця концепція після ухвалення у 1997 р. Програми розвитку ООН «Врядування для сталого розвитку людства» [325], яка визначає врядування як «здійснення економічної, політичної й адміністративної влади з метою управління життям країни на всіх рівнях».

Звіт «Про розвиток людства» 2002 р., підготовлений Програмою розвитку ООН [330], визначив, що з погляду розвитку людства НВ є абсолютним синонімом до демократичного врядування й означає повагу до прав та основних свобод людини; визнання того, що громадяни можуть ухвалювати обов'язкові для врахування рішення; визнання існування приватної та публічної сфер життя й ухвалення рішень; врахування в сучасній політиці потреб майбутніх поколінь; визнання метою економічної та соціальної політики подолання бідності та врахування людського вибору. Тодішній Генеральний секретар ООН Кофі Аннан підкреслив, що належне урядування є єдиним найважливішим чинником подолання бідності й упровадження розвитку. Основними рисами НВ, відповідно до Програми розвитку ООН, є: участь; ВП; прозорість; відповідальність; орієнтація на консенсус; справедливість; ефективність і результативність; підзвітність; стратегічне бачення.

Також вважає НВ одним із пріоритетів власної діяльності ЄС, прагнення до асоціації та майбутньої інтеграції з правовою системою якого неодноразово

висловлювали найвищі органи публічної влади України. У 2001 р. Європейська комісія ухвалила Білу книгу європейського врядування, яка визначала: врядуванням є «правила, процеси і поведінка, які впливають на те, яким чином застосовується влада на європейському рівні, особливо у питаннях відкритості, активної участі, підзвітності, ефективності (результативності) й узгодженості» [321]. Саме ці п'ять базових принципів НВ пропонувала Єврокомісія станом на той час.

Слід коротко охарактеризувати зв'язок складників НВ, названих Світовим банком і Європейською комісією, із концепцією ВП. *Активна участь* є проєкцією принципів поваги до прав людини (в частині політичних прав) і права бути почутим. *Справедливість* є проєкцією принципів поваги до прав людини, розмірності, права на оскарження та недискримінації. *Відповідальність* є частковою проєкцією принципу підзвітності в його широкому розумінні. *Відкритість* є проєкцією недискримінації, а *прозорість*, *стратегічне бачення* й *узгодженість* – ЮВз. *Ефективність (результативність)* є наслідком злагодженого впливу усіх складників ВП.

У преамбулі Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами цієї Угоди, цінності «поваги до демократичних принципів, верховенства права, доброго врядування, прав людини і основоположних свобод, недискримінації» перелічені поруч. Щоправда, щодо третього з них слід вказати на некоректний переклад із англійської концепції good governance, який переважно українська правнича наука і практика перекладають не як «добре», а як «належне врядування». НВ в юридичному розумінні є не окремою від ВП цінністю, а втіленням складових ВП у діяльність посадових осіб і органів публічної влади, хоча і з більшим ухилом на соціально-економічну складову управління.

На думку М. Козюбри, «на територіальному рівні такі основні складові верховенства права, як принципи визначеності, пропорційності, недискримінації, право на справедливе і неупереджене правосуддя тощо, трансформуються у більш наближені до повсякденної діяльності органів публічного адміністрування (місцевого самоврядування) вимоги – принципи доступності, прозорості,

підзвітності, право бути почутим, право на оскарження рішень органів публічного адміністрування та їхніх посадових осіб» [128, с. 67].

Загалом підтримуючи тезу в частині, що НВ, вимоги-принципи якого названо наприкінці цитованої тези, є однією з проєкцій ВП (передусім, у царині адміністративного права), слід сказати, що останні три названі вимоги-принципи дисертант уналежнює до ВП, а не до НВ, наголошуючи, наприклад, що до права на оскарження включено не лише право звернення зі скаргою, а й те, що М. Козюбра назвав «правом на справедливе і неупереджене правосуддя» (тобто оскарження тлумачиться широко), а також право на адміністративне оскарження. Натомість *прозорість* (повідомлення приватних осіб про дії та рішення суб'єкта владних повноважень належним чином, зокрема оприлюднення НПА) є проєкцією принципу ЮВз, а *доступність* (вільний доступ до приміщень, зокрема осіб з інвалідністю, доступність взаємодії з громадянами (надання послуг, прийому громадян), мови взаємодії з громадянами, розгляду звернень з порушеннями формальних стандартів, вартості надання послуг тощо) – недискримінації.

(3) *Концепція сталого (стійкого) розвитку* (*sustainable development*) також не є суто правовою, але визнається дороговказом міжнародного та національного екологічного права, стрижнем галузей приватного права та фінансового права. Слід підкреслити, що в цьому дослідженні її розглянуто як правову категорію (лише в юридичному значенні), тому теза про цю концепцію як проєкцію ВП у наведених галузях права є прийнятною лише зі вказаним застереженням.

Науковець і державний діяч М. Згуровський вказує: «сталий розвиток – це процес розвитку держави на основі узгодження і гармонізації екологічної, соціальної та економічної складових із метою задоволення потреб сучасних і майбутніх поколінь» [105, с. 14] людей і суспільства в цілому. Цю концепцію розвитку суспільства розроблено у результаті аналізу причин значного погіршення стану навколишнього природного середовища у масштабах біосфери та пошуку шляхів превенції загроз довкіллю та здоров'ю людини та людей.

Німецький віктимолог К. Пріттвіц (*C. Prittwitz*) вивчав «потерпілих четвертого покоління» (жертв майбутніх поколінь від ядерної енергії, атомної зброї тощо),

вказуючи: «небезпека сприймається то менш загрозливою, що віддаленіші від неї негативні наслідки. Наслідки сприймаються жертвою то драматичніше, що краще ідентифікується небезпека. Для потенційної чи фактичної жертви має значення емоційна близькість чи віддаленість від небезпеки, її сприйняття та оцінка ризику» [347, s. 107; 175, с. 117]. Тому сталий розвиток є порівняно новою (не усвідомленою давніми поколіннями) концепцією, але не менш важливою за інші.

Водночас ця концепція передбачає і превенцію порушення економічних прав, оскільки незбалансований розвиток економіки та екології (не лише на користь першої, а і на користь другої) спричинить бажання (у другому випадку – в середньо- і довгостроковій перспективі) завдати значної шкоди екології.

«Посилений захист прав людини, таких як свобода інформації та висловлювання, право голосу на вільних виборах та право на рівність перед законом, може допомогти посилити захист довкілля та сприяти сталому розвитку» [335, p. 13].

Сталий розвиток, як і НВ та конституціоналізм, передбачає проєкцію певних складників ВП – наприклад, повага до екологічних і економічних прав, ЮВз, недискримінація та підзвітність у відповідних сферах тощо.

(4) Серед головних концепцій міжнародного права є «*обов'язок захищати*» (*Responsibility to Protect*), що також перекладається як «відповідальність за захист» або «зобов'язання щодо захисту» [62, с. 71], вона «є прямим наслідком неспроможності міжнародної спільноти запобігти таким жахіттям, яке трапилося в Руанді в 1994 році» і має на меті «захист населення від серйозних порушень основних прав людини» [62, с. 73]. Ця концепція є «в юридичному вимірі … профілактичною …, тобто … інструмент, застосування якого до окремої держави-порушника направлено на використання м'яких заходів, задля недопущення ситуації, яка потенціально потребує використання більш жорстоких заходів» [158, с. 95]. «Обов'язок відновлювати тісно пов'язаний із попередженням – передусім, обов'язок відновлювати спрямований на недопущення повторення ситуації, що привела до військової акції, в постконфліктній державі, яка є вразливою після військового втручання. Такий тісний зв'язок між різними стовпами концепції не

дозволяє викинути обов'язок відновлювати за межі концепції «обов'язок захищати» [158, с. 194]. Це підкреслює превентивну мету не лише концепції, а й міжнародного права загалом. Ця концепція сприймає складники ВП (наприклад, *повага до прав людини* – з огляду на спрямування на захист основних прав; *підзвітність* – сприймає відповідальність держав, саме «з прийняттям … Статей про відповідальність держав та формулюванням «обов'язку захищати» і його застосуванням, норма про допомогу державам запобігати вчиненню масових злодіянь поступово стає обов'язковою нормою міжнародного права» [158, с. 144]; *право бути почутим* – через обов'язок держав «переконатися, що були спроби врегулювати напружені ситуації на національному рівні» [62, с. 73] ; *розмірність* – з огляду на те, що завдана в межах захисту шкода має не перевищувати відвернену).

Продемонструймо превентивність окремих складників ВП.

(1) Повага до прав людини. Будь-яка номенклатура інших складових ВП без поваги до прав людини буде неповноцінною, а саме ВП – неможливим навіть частково, а ПМСП – не дієвим, навіть за існування ідеальних правових норм, інституцій і процедур. Усі культурні складові (вони ж засоби формування правової культури) – освіта, наука, художня література, кінематограф, театр, музичне мистецтво, спорт – повинні виховувати повагу до права та прав людини.

Правами людини є вимоги до держави, інших суб'єктів публічного та приватного права, які походять із потреб та правомірних інтересів, що не порушують потреби та правомірні інтереси інших осіб. На думку Л. Арбор (*L. Arbour*), А. Джонсон (*A. Johnson*), «права людини є сумою індивідуальних і колективних прав, встановлених у конституціях держав і міжнародному праві», та базуються на принципах поваги, гідності та рівності [304, p. 1, 3]. Права людини є універсальними (їх не треба заслужити незалежно від раси, країни, кольору шкіри, статі, релігії, культурного чи етнічного походження), невідчужуваними (їх не можна втратити, подарувавши чи орендувавши), неподільними (їх не можна втратити навіть попри думку про малозначущість або несуттєвість), непорушними (їх зміст є «незменшуваним» і «недоторканним»), взаємозалежними (усі їх види мають однакове значення і жодним не можна повною мірою скористатися без інших, кожне

право зумовлює інші та зумовлене іншими правами), взаємопов'язаними (порушення права впливає на реалізацію інших прав), невичерпними (перелік є відкритим і може бути поповнений).

Як стверджувалося вище, будь-яке превентивне явище, попри те, що націлене на майбутнє, спирається на минуле. Так само і з правами людини – вживання цього терміна актуалізовано світовими війнами, особливо другою, після якої міжнародна спільнота намагалась засудити дії найбільших порушників прав людини та гарантувати їх у майбутньому, щоб «не допускати повторення звірств і потрясінь, які були під час війни» [366, p. 61].

Повага до прав людини виховується, зокрема, шляхом освіти у цій галузі. «Ба більше – саме освіта з прав людини зараз визнається основним правом людини» [366, p. 63]. Стверджуючи про превентивність цієї складової ВП, слід звернутися до Декларації ООН щодо освіти та навчання у галузі прав людини, п. 1 ст. 2 якої проголошує: «Освіта та навчання у галузі прав людини охоплюють … діяльність, спрямовану на … сприяння, *inter alia*, запобіганню порушенням прав людини та зловживанням ними» [352]. Індійський науковець і багаторазовий депутат парламенту Р. Венкатесвара (*R. Venkateswara*) слушно вказує: «освіта з прав людини сприяє довгостроковій превенції порушень прав людини та насильницьких конфліктів» [366, p. 66].

Виховання поваги до прав людини передбачає не тільки знання про права людини та механізми їх захисту, усвідомлення власних прав, а й повагу та відстоювання прав інших, розуміння цінностей, що лежать в основі прав людини, детермінант зловживань і порушень прав людини і способів їх усунення, належне пропагування правової ідеології та правосвідомості, напрацювання навичок просування, охорони, захисту та застосування прав людини у повсякденному житті. Ба більше – в освітніх закладах повага до ПЛ включає навчання з повагою до прав викладачів і учнів. Зокрема, це має вияв під час не лише занять, а і складання «формальної та неформальної програми навчання» [366, p. 62], інклюзивного навчання, доброчесності, превенції освітніх конфліктів тощо.

Виховання поваги до ПЛ важливе в не лише формальній, а і неформальній і

інформальній (книговидання, кінематограф, культурні продукти, туризм, онлайн-платформи, медіа) освіті та включає всі вікові групи, зокрема освіту дорослих.

Поваги до ПЛ стосується і наявна у кримінології «теорія розбитих вікон». Вона передбачає, що за відсутності заміни розбитого вікна протягом певного тривалого часу, сусідні вікна теж розіб'ють і почнеться мародерство. Це можна спроєктувати, скажімо, на виборчі відносини. Якщо щовиборів громадяни спостерігатимуть безкарний правовий нігілізм, то його учасників ставатиме більше.

(2) ЮВз означає, що кожна людина може передбачити, як їй діяти в певному випадку, які правові наслідки вчинення нею того чи іншого діяння та якою є політика законодавця щодо можливих змін. «Основою концепції правової визначеності є впевненість індивіда у тому, що від нього вимагається правом, які межі встановлено у нормативно-правових актах, які наслідки настануть у разі вчинення тих чи тих дій» [164, с. 95]. «Згідно з цим принципом люди повинні мати змогу планувати свої дії з упевненістю, що знають про їх правові наслідки. Він вимагає, зокрема, щоб правові акти заздалегідь оприлюднювалися, діяли на майбутнє, були ясними, простими, точними, чіткими і несуперечливими» [212, с. 178], «а застосування цих актів повинне бути передбачуваним. Належна обізнаність особи у своїх правах і обов'язках, чітке розуміння «коридору» дозволених варіантів поведінки збільшує її автономію щодо держави і врешті-решт забезпечує свободу» [212, с. 127] і ЗППЛ. До речі, «право на визначеність правових норм є одним з найневід'ємніших прав людської особистості; без нього взагалі не може йтися про жодне право» [213, с. 89].

Як вказав П. М. Рабінович, «нормалізуючи, впорядковуючи інтенсифікацію діяльності, … право запобігає або послаблює тривожність, що нерідко може викликатися напруженими, стресовими ситуаціями» [237, с. 117].

На слушну думку С. П. Погребняка, «принципи правової визначеності та пропорційності є своєрідними об'єктивними умовами існування верховенства права. Перший із них відповідає за додержання вимог, що утворюють формальний аспект принципу верховенства права, другий – за його матеріальний (змістовний) аспект» [212, с. 38]. Науковець виокремлює дві групи вимог, що становлять зміст ЮВз:

«вимоги до норм права (нормативно-правових актів) і вимоги до їх застосування» [212, с. 181].

Екстраполюючи вказані вченим складники ЮВз на тематику превентивності, можна відзначити такі складники ЮВз:

1) змістовні вимоги до правових норм являють превенцію: а) нечіткості та непростоти текстів; б) колізійності; в) прогалин правового впливу; г) широкої адміністративної дискреції. Важливими є вимоги до юридичної термінології (проводити наступну та попередню лінгвістичну експертизу текстів НПА на предмет відповідності орфографічним, лексичним, морфологічним, синтаксичним, стилістичним, пунктуаційним нормам і вимогам чіткості, конкретності, лаконічності, інформативності, утворити в установі відповідний підрозділ), складників НПА (доступна назва – особливо це стосується актів про внесення змін; чіткі структура тексту акта та побудова його речень), чіткості ієрархії нормативних інструментів, однозначності способів вирішення колізій приписів однопорядкових актів (наприклад, шляхом ухвалення ЗУ «Про нормативно-правові акти»), одноманітного врегулювання адміністративних процедур (ухвалення законодавства про адміністративну процедуру) тощо;

2) процедурні вимоги до правових актів являють превенцію: а) неоприлюднення тексту акта; б) зворотної сили акта; в) нестабільності закону; г) непослідовного НТ. Значущими є: доступ на офіційних сайтах суб'єктів владних повноважень до всіх їхніх НПА (не лише ухвалених, наприклад, місцевою радою поточного скликання), у тому числі усіх додатків до них, а також проєктів рішень таких суб'єктів; доступ установ, підприємств, організацій до процедур і програм, які забезпечують оновленнями та доповненнями до нормативних інструментів, що регламентують сферу їхньої компетенції (наприклад, «Інформаційно-правові системи ЛІГА:ЗАКОН»);

3) вимоги до правозастосування являють превенцію: а) мертвих норм; б) надмірної жорсткості, закам'янілості та казуїстичності норм; в) неоднакового застосування норм; г) сумнівності остаточних рішень суду; д) невиконання остаточних рішень суду.

Можна погодитися з пропозицією О. В. Олькіної про конституційне закріплення ЮВз в такій редакції: «Органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи реалізують у своїй діяльності принцип правової визначеності, який включає чіткість, несуперечливість та доступність правових норм, що забезпечується зрозумілістю правових норм та наданням публічного доступу до нормативно-правових актів шляхом їх офіційного оприлюднення; заборону зворотної сили нормативно-правових актів; обмеження Конституцією України дискреційних повноважень органів державної влади; однозначність правозастосування, послідовність діяльності органів виконавчої та судової влади; стабільність судових рішень» [199, с. 92].

Верховенство конституції називає однією «з вирішальних складових верховенства права» М. І. Козюбра [101, с. 362]. Вирішальних, але навряд чи окремих. Інакше як співвіднести верховенство конституції та ЮВз, невже до змісту останньої не включається пріоритетність основного закону держави? Крім того, як оцінювати держави, у яких немає верховенства конституції? Вважаємо, що такі держави по-своєму реалізують ЮВз і мають на це право. Не оминає близькість зі складовою ЮВз і сам М. І. Козюбра, наголошуючи, що верховенство конституції «надає правовій системі визначеності і стабільності – одним з визначальних умов утвердження верховенства права» [101, с. 362]. У частині верховенства текстуальної (формальної) конституції реалізується ЮВз, а в частині верховенства духу конституції – повага до прав людини.

Законність так само є складовою ЮВз як вимоги ВП, оскільки (а) «провідна роль закону … має створювати базу для єдності і внутрішньої узгодженості всієї системи нормативних актів» [101, с. 366]; (б) вказані змістовні та процедурні вимоги до ЮВз здебільшого і являють собою законність.

Натомість не можна підтримати тезу про те, що «принцип правової визначеності покарання слугує також для втілення в життя засадничого положення рівності: за однакові вчинки визначають однакову міру покарання» [164, с. 96], оскільки це стосується недискримінації, а не ЮВз.

(3) Розмірність (є синонімом пропорційності [212, с. 193]) передбачає баланс

(розумне співвідношення) істотних цілей, що ставляться перед нормотворцем або нормозастосовувачем, й обраних обґрунтованих мінімально обтяжливих правових засобів. «Забезпечення такого балансу не може посягати на сутнісний зміст прав людини й основоположних свобод», являючи «мистецьке поєднання конституційних принципів, які можуть конкурувати та мати кореляцію між собою» [249, с. 116]. Передусім розмірність є значущою у встановленні обмежень прав людини – ці обмеження мають відповідати необхідним цілям. Серед іншого, розмірність є важливою у визначенні виду та розміру юридичної відповідальності за правопорушення.

«Пропорційність – це передусім порівняння кількості шкоди, яку можна заподіяти діянням (наприклад, скільки людей постраждає від цього діяння) й обсягу добробуту, якого можна досягти, а також тяжкість індивідуальної шкоди, іноді порівняно з тяжкістю вини людини, але іноді навіть окремо від цього. Що серйозніша заподіяна шкода, то важче зважиться баланс між державною владою, інтересами суспільства та автономією людей» [358, p. 83]. «Принцип пропорційності тісно пов’язаний із змістовною справедливістю, яка вимагає, зокрема, пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню, відповідності цілей законодавця і засобів, що обираються для їх досягнення, встановлення і диференціювання … обмежень залежно від конкретних обставин, які обумовлюють їх запровадження» [212, с. 197].

Існує два розуміння розмірності [249, с. 116]:

1) вузьке – «балансування між цінностями, зокрема між правами людини та національною безпекою, правами конкретного індивіда та правами інших осіб тощо» [249, с. 116]. Таке балансування є природним для передусім конституційного, але також і адміністративного й іноді інших видів правосуддя. Прикладом є баланс цінностей охорони здоров’я та свободи переміщення. Професорка Жоель Грожан наголошує: «парадигма «права людини vs охорона здоров’я» є принципово хибною. Заходи, що поважають права людини та забезпечують довіру громадськості, найімовірніше, будуть більш ефективними та стійкими, ніж довільні чи репресивні» [317];

2) широке – трискладовий тест, що полягає у вирішенні судом правомірності обмежень прав людини шляхом відповідей на три питання:

а) чи обмеження передбачене законом. Таке втручання «має ґрунтуватися на повноваженнях, чітко визначених у законі …, всі колізії чи недоліки мають інтерпретуватися таким чином, щоб не заподіювати перепон у здійсненні основного права, а забезпечити якомога краще їхнє здійснення» [249, с. 117]. У 2020 р. без запровадження режиму надзвичайного стану (існує задля якнайменшої атаки сутнісних прав людини, з метою превенції узурпації урядом чи муніципалітетом влади, для постійного парламентського (адже саме парламент є єдиним представницьким органом держави) контролю тощо) урядом було введено карантин і режим надзвичайної ситуації, які обмежили права, гарантовані понад п'ятнадцятьма статтями Конституції. Зокрема, карантин введено постановою уряду № 211 від 11.03.2020 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2». Єдиною підставою вказана ст. 29 ЗУ «Про захист населення від інфекційних хвороб», ч. 2 якої передбачає, що «питання про встановлення карантину порушує перед Кабінетом Міністрів України центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, за поданням головного державного санітарного лікаря України». У листі від МОЗу вказано, що головний санітарний лікар України В. Ляшко не робив подання про введення карантину в Україні [115]. Ба більше – у ст. 40 ЗУ «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», яка містить повноваження головного державного санітарного лікаря України, вказано, що останній «у разі введення в Україні чи в окремих її місцевостях режиму надзвичайного стану вносить … обґрунтоване подання» (п. «є»). Отже, єдиною підставою подання є режим надзвичайного стану.

Аргументуючи порушенням належної правової процедури та принципу законності, муніципальний суд м. Прага (Чехія) скасував чотири запроваджені чеським урядом обмежувальні карантинні заходи, що стосувалися прав людини на вільне пересування та набуття тих чи інших послуг. Ішлося не про те, що

надзвичайний стан не впроваджено (його впровадили раніше) або про кричущі порушення процедури чи обмеження прав людини, а про неправильно обрану підставу – слід було керуватися законодавством про кризу, а не про охорону громадського здоров'я [312]. До речі, цей випадок стосується й України. Уряд аргументував введення карантину законодавством про охорону здоров'я, а не антикризовим (наприклад, законом про надзвичайний стан). Можна стверджувати, що вони керувалися тим, що надзвичайний стан не введено. Але і подання головного санітарного лікаря ж не було, тому законодавство про санітарно-епідеміологічне благополуччя населення все одно порушено. Отже, не лише порушено обране урядом законодавство, а й останнє є некоректно обраним для застосування.

Невведення надзвичайного стану згідно з парламентсько-президентською процедурою стало підставою для визнання указу румунського глави держави, що вплинув на базові права і свободи людини, неконституційним. Конституційний суд Румунії вказав, що у цій сфері органи державної влади мають спільні повноваження (президент встановлює надзвичайний стан та контролює парламент, який визначає й окреслює його правові межі надзвичайного стану), а указ президента є лише «актом вторинного регулювання, який реалізує рішення парламенту». Натомість, вказаний акт, вплинувши на базові права і свободи, такі як право на працю, свободу підприємництва та вільний доступ до правосуддя, та наклавши штрафи за порушення карантину, повинен бути підданий парламентському контролю [315].

Крім того, певні права людини, обмежені постановами уряду, можуть бути обмежені: судом відповідно до закону (право на мирні зібрання, ст. 39 Конституції); законом (право на підприємницьку діяльність, ст. 42 Конституції);

б) чи має обмеження істотну легітимну мету та чи є необхідним у демократичному суспільстві. «Для уникнення дискусій із цього приводу законодавство досить часто встановлює ті цілі, для досягнення яких можуть запроваджуватися певні обмеження» [212, с. 197]. З огляду на тематику дослідження важливою є превентивність таких цілей, явна (запобігання безладдю, запобігання злочинам, запобігання розголошенню інформації, отриманої конфіденційно) або

імпліцитна (захист громадського порядку, державної безпеки, територіальної цілісності, економічного добробуту країни; охорона здоров'я і моральності; захист прав і свобод інших осіб, приватного життя або репутації).

«Природно, що закон, яким запроваджуються певні обмеження, повинен давати змогу визначити мету їх встановлення. У законі мета може бути виражена текстуально або ж втілена неявно» [212, с. 198]. Легітимною метою є конкретні, вимірювані, досяжні, реалістичні та часоспрямовані цілі на зміну та покращення ситуації [65]. Необхідність обмеження в демократичному суспільстві означає нагальність, інклюзивність, змогу вирішити «важливу суспільну проблему, забезпечуючи баланс інтересів у неоднорідному суспільстві» [249, с. 117].

Згадана постанова уряду містить істотні обмеження пересування парковими, відпочинковими зонами, руху громадського транспорту тощо. Головний державний санітарний лікар України щодо цього зазначав: «Це було питання впливу не на епідеміологічний процес, а на психологічний. Саме відчуття тривоги допомогло українцям зрозуміти, що краще залишатись вдома. … Найбільша проблема була не в можливості зараження у ньому. Ризик полягав у тому, що люди будуть їздити в інші місця без вагомої необхідності» [159]. Мета залякування населення, спричинення почуття тривоги не є легітимною. Також не є очевидною легітимна мета обов'язку мати при собі документи, що посвідчують особу, громадянство чи спеціальний статус під час виходу на вулицю;

в) чи є доречним (співмірним легітимній меті та мінімально обтяжливим) обраний правовий засіб. Крім того, зв'язок між правовим засобом і легітимною метою має бути «очевидним і достатнім» [89, с. 101], а «запроваджувані заходи не можуть посягати на сутнісний зміст основного права та накладати надмірні обтяження або несумірні заходи юридичної відповідальності з урахуванням тяжкості порушення та особи правопорушника» [249, с. 117]; розмір (обсяг) обмеження має бути розрізнений залежно від обставин, а у разі наявності менш обтяжливих шляхів досягнення легітимної мети, «вони мають бути використані» [212, с. 200, 202].

Обмеженням права на свободу пересування є заборона для певних категорій

переміщуватись через державний кордон та контрольно-пропускні пункти пропуску, скасування транспортного сполучення. Не є співмірною заборона виїзду за кордон до держав, які забезпечують належне додержання санітарно-гігієнічних й інших правил.

Примусове поміщення громадян в обсервації є обмеженням права на свободу та особисту недоторканність. У цьому контексті, наприклад, суд німецької федеральної землі Нижня Саксонія зупинив дію вимоги, що зобов'язує приїжджих до Німеччини відбувати самоізоляцію протягом 14 днів. Суд визнав, що карантинна вимога значно обмежує свободу людей і немає підстав для обов'язкового карантину всіх людей, які приїжджають з-за кордону; законна вимога щодо карантину може стосуватись певних груп людей, наприклад хворих або з підозрами на захворювання, а також прибулих із регіонів ризику [270].

(4) Недискримінація охоплює однакове ставлення в однакових ситуаціях та відмінне – у неоднакових. Саме через наявність останнього складовою вважається недискримінація, а не просто рівність (перед законом, судом). Під ставленням мають на увазі переваги, обмеження, винятки, інше розрізнення. С. П. Погребняк слушно вказує: «сучасне право вимагає однакового ставлення до всіх людей у найважливіших сферах (насамперед у сфері забезпечення основних прав, свобод і обов'язків) і дозволяє справедливу диференціацію правового регулювання лише в окремих питаннях» [212, с. 81], виокремлюючи формальну (перед законом, перед судом, прав і свобод, обов'язків) та фактичну, або реальну (для окремих груп суспільства – диференціація правового регулювання, політика позитивних дій) рівність [212, с. 82-85, 96]. Р. З. Лівшиц також розрізняє рівність юридичну (у правах, процедурах, стартових можливостях, правилах гри) й економічну (на фініші) [151, с. 65.]. Протидія дискримінації є одним із основних завдань держави, що декларує себе як соціальна та демократична і прагне інтегруватися до європейського правового і культурного простору. Дискримінація має різні форми: за ознаками гендеру, сімейного стану, мови, стану здоров'я, віросповідання, ідейних переконань, національності, раси, кольору шкіри, місця проживання, віку, майнового стану, походження.

Зокрема, надаючи (або контролюючи надання) публічні послуги, органи публічної влади повинні діяти якнайближче до потреб індивідів, особливо тих, щодо яких ризик дискримінації підвищений. Публічними є послуги, що надаються органами публічної влади (органами державної влади, ОМС), а також підприємствами, установами, організаціями, які перебувають у їх управлінні. Такими є адміністративні, житлово-комунальні, освітні, медичні послуги тощо, без яких важко уявити життя будь-якої людини.

Для доступності публічних послуг встановлені правові гарантії. Так, п. 11 ст. 9 ЗУ «Про адміністративні послуги» встановлено, що суб'єкт надання адміністративних послуг забезпечує вільний доступ до своїх приміщень, в яких здійснюється прийом суб'єктів звернень, у тому числі *належні умови для доступу осіб з інвалідністю*. Однак мало суб'єктів надання послуг в Україні забезпечують вказані «належні вимоги». Однією з ключових причин цього є брак контролю за виконанням цього положення та відповідальності за його невиконання.

У сфері надання *освітніх послуг* увага має приділятися «відкритій освіті», забезпеченню осіб із особливими освітніми потребами спеціальним навчально-реабілітаційним супроводом, створенню для них вільного доступу до інфраструктури закладу освіти з урахуванням зумовлених станом здоров'я обмежень. Законодавство України про освіту повинно враховувати потреби осіб із ураженнями органів зору, слуху, опорно-рухового апарату, закладу освіти повинно відмовлятися в наданні ліцензії на надання освітніх послуг у разі нестворення умов для надання таких послуг інвалідам. Проєктування, будівництво та реконструкція будівель, споруд і приміщень закладів освіти мають здійснюватися з урахуванням особливих освітніх потреб. Типові положення про освітні установи, гуртожитки і відокремлені підрозділи закладів освіти повинні вдосконалюватися з метою створення доступності для таких осіб.

Якщо ситуація з опорно-руховою та слуховою інвалідністю покращується, свідченням чого є принаймні наявність і все частіша реалізація вказаних норм, то *особи з дефектами зору відчувають іще більшу дискримінацію* й ізоляцію від суспільства. Для цього, зокрема, необхідно встановити і щодалі впроваджувати

вимоги розмістити на об’єктах фізичного оточення знаки, які застосовуються в міжнародній практиці для позначення їхньої доступності для інвалідів, дублювання рельєфним літерно-цифровим або рельєфно-крапковим шрифтом (шрифтом Брайля) оприлюднюваної інформації, нанесення цим шрифтом нумерації поверхів, кабінетів, зокрема в усіх органах публічної влади, центрах надання адміністративних послуг, на зупинках громадського транспорту, вокзалах, у самих транспортних засобах, в освітніх, наукових, виховних, медичних й інших установах, які надають публічні послуги.

Важливою загальною рекомендацією є проведення антидискримінаційних заходів не лише на стадії правозастосування, а й *на стадії, що їй передує, – нормотворенні*. Так, необхідно проводити антидискримінаційну експертизу. Іншим варіантом є оцінка дискримінації у проведенні комплексної експертизи (наприклад, Головним науково-експертним управлінням апарату ВРУ або Уповноваженим з прав людини) проєктів НПА (як законів, так і підзаконних актів). Крім того, необхідним є погодження принаймні проєктів національних стандартів із громадськими організаціями інвалідів із дефектами зору, слуху, опорно-рухового апарату, а під час проведення однієї зі вказаних вище експертиз – перевірка наявності такого погодження.

Крім розробки та впровадження стандартів (тобто мінімальних критеріїв), керівних орієнтирів, які б збільшували та розширювали доступність надання публічних послуг особам із інвалідністю, важливою (навіть, можливо, більш важливою) є *правоосвітня робота, підвищення правової культури* населення, результатом чого б ставало покращення розуміння населенням потреб інвалідів, поваги до них, сприйняття та ставлення як до рівних, як до повноцінних членів суспільства, допомога їм у користуванні різноманітними благами (і публічними послугами, зокрема). Учні та студенти як майбутні фахівці повинні розуміти користь безбар’єрного середовища та проблеми інвалідності, тому особлива роль у цьому належить закладам освіти.

Існує дискримінація не лише людей з інвалідністю. Для превенції окремих видів дискримінації пропонується: передбачити вимоги володіння принаймні однією

особою в установі англійською, російською й іншими мовами міжнародного спілкування та національних меншин, а також видати анкетовані (стандартизовані) форми звернення цими мовами; поширити онлайн-сервіси спостереження за історією нарахувань за спожиті послуги й оплати за них.

Розроблений Академією Фольке Бернадотта спільно з Програмою розвитку ООН посібник з оцінки дотримання верховенства права в публічному адмініструванні (*далі – Посібник ВП*) до складових ВП додає ще три – право бути почутим, право на оскарження та підзвітність [214, с. 46–49].

(5) Право бути почутим передбачає можливість особи висловити певну думку, надати факти, докази тощо щодо рішення, здатного вплинути на її права й інтереси, та здатність органу влади врахувати думку людини. Якщо орган влади має намір ухвалити рішення, що безпосередньо негативно вплине на права приватних осіб, за умови, що можливості висловити свій погляд не було, такі особи, якщо це не є явно зайвим, повинні мати можливість висловлити свою думку в розумні терміни й у порядку, передбаченому законодавством, а також у разі необхідності за допомогою будь-якої особи за їхнім вибором. Також це право є колективним. Скажімо, інститут виборів є формою реалізації цього права. Крім того, право бути почутим має бути здійсненним на стадіях НТ (шляхом реалізації форм волевиявлення – референдум, мирні зібрання, петиції – щодо нормотворчого питання; шляхом проведення громадської експертизи тощо), нормореалізації (органи влади зобов'язані вислухати особу перед ухваленням рішення про надання чи ненадання їй певної публічної послуги) та нормозастосування (у реалізації підзвітності, про яку йдеться нижче, людина теж має право надавати факти, докази перед ухваленням рішення).

«За відсутності права брати участь у формулюванні законів, розробці та управлінні структурами для їх реалізації, верховенство права стає … концепцією-шахраєм»; «завданням юристів є розробка засобів, за допомогою яких законодавство та правові процедури відображають та сприяють повному та ефективному участі всіх причетних» [303, p. 39]. Про превентивне призначення свідчить потреба більшого врахування думки громадськості для запобігання частому проведенню мирних і немирних зібрань, пов'язаних із неінформованістю як людей про зміст

НПА, так і суб'єктів НТ про очікування та потреби людини. Якщо особу «ставлять перед фактом», не надаючи можливості висловити власний погляд і запобігти порушенню її інтересів, це також означає порушення вказаного права.

Як слушно зазначав президент Фінляндії щодо доцільності проведення референдуму про долучення до НАТО: «Найкращий спосіб зростання кількості противників приєднання до НАТО у Фінляндії – відмовитися від проведення референдуму» [64], тобто референдум легітимізує певні суспільні процеси.

Процедури спілкування з великими групами людей, на яких впливають рішення установи, слабко регламентовані вітчизняним правом. Спостережено нормативний вакуум (з 2012 р.) щодо місцевого референдуму: хоча статті 38, 69, 70, 92 та 143 Конституції України передбачають право громадян на участь у місцевому референдумі. Оригінальний вихід із цієї прогалини пропонує оприлюднений 12.02.2016 проєкт Статуту територіальної громади міста Самбора – відповідно до ч. 11 ст. 20: «Порядок призначення та проведення місцевого референдуму, визначаються, законом, а в разі його відсутності додатком до цього статуту». Натомість це не відповідає п. 20 ч. 1 ст. 92 Конституції України.

Порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання, порядок внесення місцевої ініціативи та порядок організації громадських слухань визначаються статутом територіальної громади, але такі статути ухвалені в порівняно невеликій кількості населених пунктів, а такі загальні збори та громадські слухання переважно є неефективними й «ілюзорними».

До права бути почутим можна віднести і превенцію формальності розгляду звернень (почути людину, а не відмовити в цьому) – скажімо, передбачити у ЗУ «Про звернення громадян», актах, що регулюють надання публічних послуг, норму, відповідно до якої помилки і неточності, виявлені в поданих документах, підлягають виправленню і не є підставою для відмови в їх розгляді; норму, за якою документація відповідної сфери повинна містити опис та приклади несуттєвих помилок, допущення яких громадянами не призведе до відхилення їх пропозицій. Формальними (несуттєвими) слід називати помилки (неточності), що пов'язані з оформленням відповідного документа та не впливають на його зміст (відсутність

нумерації, технічні помилки, описки тощо).

Пропозиціями щодо інших складових критерію права бути почутим є: проведення громадських обговорень, слухань тощо в онлайн-режимі; включення до графіків особистого прийому громадян прийом начальниками управлінь, відділів, інших виконавчих органів міських рад (не лише міського голови та його заступників); розробка, ухвалення та впровадження положення про телефони довіри та гарячі лінії у містах, що позитивно вплине на оперативність надходження звернень громадян; розміщення на офіційному сайті місцевої ради інформації про такі телефони; запровадження системи електронного документообігу в місцевій раді.

Важливим складником демократії участі та права бути почутим є громадські обговорення. У США з цією метою створено Федеральний реєстр, що містить документи президента США, чинні та пропоновані правила, регламенти тощо. «Після … публікації федеральним органом виконавчої влади у Федеральному реєстрі повідомлення про намір прийняти … акт, усі заінтересовані особи можуть надіслати до цього органу виконавчої влади свої пропозиції та зауваження», а «федеральний орган виконавчої влади США повинен опублікувати за результатами громадського обговорення остаточний варіант проекту … акта з викладенням аргументів щодо його остаточної редакції» [178, с. 21]. У Сполученому Королівстві та Європейській комісії щодо проєктів актів з великим суспільним інтересом видають «зелені» (з версіями розвитку суспільних відносин, для пропозицій громадськості) та «білі» (з реакцією на «зелені», є підґрунтям остаточної версії проєкту) книги [178, с. 23-24].

Міжнародні стандарти передбачають: якщо дії мають бути вжиті терміново, органи публічної влади зобов’язані надати приватним особам можливість за допомогою належних засобів для участі у підготовці та реалізації управлінських рішень, які впливають на їх права або інтереси. Українське законодавство потребує докорінних змін на шляху до дотримання таких стандартів.

(6) Право на оскарження включає підтверджену практикою можливість не лише звернутися до певного суб’єкта зі скаргою, а й дістати кваліфіковану правничу

допомогу, оперативно домогтися безстороннього розгляду та позитивного (або іншого *мотивованого*) рішення та його виконання, а перед можливим зверненням – обов'язок суб'єкта владних повноважень повідомити якнайшвидше про суть і підстави рішення зацікавленим сторонам зі вказівкою способу оскарження. Здійснювати процедури оскарження приватні особи мають змогу не лише письмово, а й усно й електронно.

Про запобіжний ефект права на оскарження стверджує А. Мойо (*A. Moyo*): «Доступ до суду та верховенство права прагнуть … запобігати насильству та свавіллю, спричиненим самосудом» [342, p. 270]. О. Цельєв наголошує: «ефективне оскарження має або запобігти порушенню прав людини, або спонукати органи публічної влади до поновлення порушеного права» (слід уточнити, що в першому випадку буде короткострокове ЗППЛ, а в другому – середньо-/довгострокове, оскільки таке поновлення запобігає майбутнім порушенням) – та вказує на три складники права на оскарження: «1) право на захист своїх прав від незаконного втручання чи обмеження; 2) право вимагати від держави, органів публічної влади дотримуватися, охороняти і захищати права; 3) право звернутися до примусової сили держави для захисту своїх прав від неправомірних дій (бездіяльності) органів публічної влади, їхніх посадових осіб» [285, с. 72]. Загалом метою цього права є превенція помилок, порушень прав людини та використання переваг у результаті порушень.

Право на оскарження реалізовуване принаймні у трьох формах:

1) найпоширеніша – судова. Саме з нею зазвичай асоціюють оскарження. Ця форма передбачає примусове виконання державою рішень, але чималі фінансові (наприклад, судовий збір) та часові витрати. Спроможність судів скасовувати рішення органів публічної влади, зокрема центральних, є найвищим проявом ВП. Про роль суду та виконавців у ЗППЛ йдеться в п/р 2.3;

2) квазісудова – близька до судової, іноді навіть іменована її складником (органи міжнародного, регіонального, конституційного, третейського правосуддя, арбітражі, виборчі комісії). Про роль таких органів у ЗППЛ йдеться в п/р 2.3, а КСУ – також у п/р 3.1;

3) адміністративна – здійснювана неюрисдикційними органами публічної влади, здебільшого ОВВ. Вона єдина є здебільшого безкоштовною для скаржника, передбачає найменші часові втрати, а запобіжний характер цієї форми полягає ще й у змозі органу влади змінити або скасувати рішення, знявши «конфлікт між органом та особою» [285, с. 73] і запобігаючи розширенню конфлікту, який може спричинити не лише попередні дві, а й неправові форми вирішення конфлікту. ЗУ «Про звернення громадян» навіть зобов'язує органи публічної влади «виявляти, усувати причини та умови, які сприяли порушенням» і «вживати заходів до усунення причин, … систематично аналізувати та інформувати населення про хід цієї роботи» (ч. 1 ст. 19).

На погляд О. В. Цельєва, «незалежно від форми, всі скарги спрямовані до органів державної влади» [285, с. 72], натомість людині гарантується також право на оскарження у третейських судах, арбітражах, виборчих комісіях, міжнародних судах. Зокрема, актами, що регулюють футбольні правовідносини, гарантується право на оскарження в Палаті з вирішення спорів Федерації футболу України та Спортивному арбітражному суді.

Наявні чимало проблем із правом на оскарження – наприклад, пов'язані з представництвом (вартість і тривалість набуття статусу представника, адвокатська монополія та неможливість, наприклад, скаржника прийти з представником до певної установи й оповістити, що така особа представлятиме інтереси), поновленням прав (у контексті наслідків задоволення конституційної скарги), недовірою до органів влади, виконанням рішень тощо.

(7) Підзвітність охоплює усю систему державного, муніципального, громадського тощо контролю та нагляду, а також процедуру застосування позитивної та негативної юридичної відповідальності. Складова підзвітності має на меті слідкування за діяннями та рішеннями суб'єктів влади та діяннями людей, заохочення правомірних діянь і забезпечення застосування негативних наслідків у разі неправомірних діянь.

«Загальновизнано: ефективно впроваджені норми підзвітності мають бути ключовим компонентом верховенства права. Натомість безкарність являє антитезу

до верховенства права» [328, p. 414-415]. Згаданий вище Посібник ВП вказує, що «принцип підзвітності забезпечує притягнення чиновників і державних установ до відповідальності у разі неправомірних дій та зобов'язує їх вдосконалювати методи своєї роботи. Це також означає, що чиновники несуть особисту відповідальність за свої дії. Для гарантування підзвітності часто передбачають такі механізми, як дисциплінарні заходи, внутрішні розслідування та перевірки, комісії з питань етики та органи зовнішнього нагляду» [365, с. 7; 214, с. 13].

Додаток 1 до Посібника ВП наводить зразок анкети для складання зведеної картини правового поля та містить п'ять запитань щодо наявності певних нормативних інструментів або органів [365, с. 27; 214, с. 49]. Українська версія Посібника ВП також містить два запитання щодо ґендерної рівності [214, с. 49]. Додаток 3 до Посібника ВП наводить зразок анкети для опитування користувачів послугами та містить 6 запитань [365, с. 38-39; 214, с. 65]. Не поділяючи думку авторів українськомовного Посібника ВП про те, що питання ґендерної рівності та недискримінації належать до підзвітності (а не до доступності чи окремого критерію), слід констатувати, що підзвітність передусім являє собою як нормативне закріплення, так і практичну реалізацію форм *нагляду*, *контролю* та *юридичної відповідальності*.

Усі ці складники мають превентивне призначення. Так, сербські дослідники нотаріату С. Бакшич й Е. Оруч підкреслюють, що «суттєвою ідеєю безсторонності нотаріусів є встановлення превентивного правового контролю шляхом інформування та консультування клієнтів щодо юридичних та фінансових наслідків їх операцій», наголошуючи, що саме тому нотаріат називають превентивним правосуддям [305, p. 417]. Інші контрольні інститути так само мають запобіжну мету (див. п/р 2.3).

Автори монографії з програмування та планування заходів запобігання злочинності відзначають «здійснення ефективного контролю з боку суспільства і держави» за станом злочинності і заходами запобігання їй як «максимум можливого у запобіганні злочинності» [70, с. 91]. У докторській дисертації С. А. Саблука теж підкреслено передусім превентивне призначення контролю: «контроль за

злочинністю – це сукупність … заборон та стандартів поведінки, впроваджених в системі … норм, спрямованих на загальну, спеціальну та індивідуальну превенцію правопорушень, усунення причин і умов, що їх породжують, а також регулювання діяльності щодо попередження правопорушень …» [245, с. 53]. Підтверджено превентивну мету контролю й в іншій докторській дисертації – про контроль у державному управлінні, у якій вказано, що такий контроль здійснюється «з метою запобігання стагнації та руйнування системи державного управління під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників» [208, с. 87].

Деякі автори, хоч і підтримують зв'язок контролю та превенції, вважають навпаки: «запобігання – це система заходів, які використовуються у суспільстві для контролю над злочинністю без застосування репресивних дій» [179, с. 247]. Іншими словами, нібито запобігання використовується з контрольною метою, а не навпаки. Під «репресивними діями», очевидно, мається на увазі *юридична відповідальність*, яка є не складовою контролю, а запобіжником у контексті скоєння злочинів у подальшому як цією особою (спеціальна превенція), так і всіма членами суспільства (загальна превенція).

Римська формула *impunitas semper ad deteriora invitat* означає, що безкарність завжди спричинює скоєння ще тяжчих злочинів. Сам факт існування норм про відповідальність «позитивно впливає на свідомість громадян, утримуючи їх від правопорушень» [81, с. 36]. «Нестійкі особи … психічно уявляють покарання, яке асоціюється у свідомості з обмеженнями. Таке уявлення складає звісний психологічний бар'єр до вчинення злочинів, виступає засобом його попередження. Ефективність психічного впливу особливо підсилюється, якщо особа, яка готується до вчинення злочину, впевнена у невідворотності покарання» [56, с. 454]. Підзвітність стосується не лише кримінальної, а й інших видів відповідальності – наприклад, «запобіжно-виховний ефект цивільно-правової відповідальності реалізується через виконання правопорушником обов'язку з відшкодування завданих збитків Якщо ж законодавець допускає цивільно-правову відповідальність незалежно від провини, то … повинна застосовуватися не запобіжно-виховна функція, а запобіжно-стимулювальна» [81, с. 36].

Звертаючи увагу на стимули, слід наголосити, що юридична відповідальність має характер не лише негативної, а й позитивної. До підзвітності належать і похвала, нагородження почесними грамотами, заохочувальними подарунками, присвоєння звань, преміювання, підвищення працівників й інші форми позитивної відповідальності.

Щодо негативної юридичної відповідальності, вона має бути не просто передбаченою, а й системною й орієнтованою на невідворотність, а не якнайбільшу кількість злочинних діянь. Наразі в Україні існує «понад тисячу (!) складів (видів) злочинів. Ще близько двохсот складів кримінальних правопорушень містить Кодекс про адміністративні правопорушення, лицемірно іменуючи їх адміністративними». Наявне дублювання одних і тих самих діянь у понад 300 статтях КК. Умисне застосування насильства, яке не є небезпечним для життя і здоров'я людини, передбачене водночас у 47 статтях, погроза насильством – у понад 50 статтях, умисне знищення (зруйнування) чужого майна – у 28 статтях, умисне його пошкодження – у 26 статтях. «Сучасний законодавець, як напівдикуни часів «варварських правд», записує в збірник законів кожну, хоч трохи відмінну від уже записаних, подію. Наприклад, Салічна правда давніх германців містила понад 15 норм про викрадення свиней – різного віку, стану та кількості» [279].

На слушну думку В. Сельської, «відповідальність компанії виникає …, коли керівник не здійснив необхідних заходів для попередження здійснення працівником правопорушення (наприклад, давання хабара). Цей принцип закріплений у ст. 18 Конвенції Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію», яка закріплює т. зв. «теорію відсутності нагляду» [252, с. 69-70]. Отже, на прикладі субсидіарної відповідальності можна помітити, що відсутність одного складника (нагляду або контролю) підзвітності спричинює її інший складник (відповідальність).

Підзвітність пов'язана і з *іншими складниками ВП*: (1) повагою до прав людини, (2) ЮВз, (3) розмірністю.

(1) Тотальне толерантне ставлення суспільства до академічної недоброчесності, усіх форм дискримінації, корупції, ненормативної лексики, стану сп'яніння,

порушень авторського, виборчого, екологічного, податкового, трудового права, правил дорожнього руху являє собою брак поваги до прав людини та до права як такого та спричиняє існування неефективного контролю, часом «мертвих» правових норм, вибіркової юридичної відповідальності.

(2) Склади злочинів, «які є, так би мовити, незнайомими між собою близнюками» містить чинний КК: порівняйте ч. 2 ст. 163 (карається позбавленням волі на строк від 3 до 7 років) і ч. 3 ст. 359 (на строк від 7 до 10 років). Водночас, у КК і КпАП «те саме діяння розглядається як злочин або як адміністративний проступок і передбачає або позбавлення волі на кілька років, або штраф на кількасот гривень – на розсуд суду. Йдеться про розголошення комерційної таємниці (ст. 232 КК і ч. 3 ст. 164-3 КпАП), незаконну порубку лісу (ст. 246 КК і ст. 65 КпАП), порушення порядку міжнародного експертного контролю (ст. 333 КК і ст. 212-4 КпАП) або правил міжнародних польотів (ст. 334 КК і ст. 113 КпАП). Загалом, таких збігів – кілька десятків». Надзвичайно широкими є і межі санкцій за злочини: позбавлення волі на строк «від 3 до 12 років», «від 2 до 10 років», «від 5 до 15 років» , санкція дозволяє призначити як обмеження волі на один рік, так і позбавлення волі на 10 років, або як штраф, так і позбавлення волі на 10 років [279].

(3) Діяння зі спорідненим ступенем тяжкості та характером караються абсолютно по-різному (пор. ч. 1 ст. 119; ст. 288; ч. 3 ст. 321-1). Водночас, різні за ступенем тяжкості діяння караються однаково (пор. ч. 1 ст. 327 і ч. 1 ст. 351; ч. 2 ст. 437 і ч. 2 ст. 262). М. І. Хавронюк пропонує визначити шкалу цінностей, поділити кримінальні правопорушення за їх тяжкістю на 10–12 категорій і побудувати типові санкції [279].

Слід зауважити, що не лише публічні інституції, але і приватний сектор та громадські організації повинні бути підзвітними суспільству. Підзвітність є навряд чи можливою без згаданих критеріїв прозорості та законності.

Отже, підзвітність є складовою ВП та запобіжником порушень прав людини, що являє собою нормативне закріплення та практичну реалізацію нагляду, контролю та юридичної відповідальності (позитивної та негативної).

Поділ влади [350, с. 25; 101, с. 364] не є окремою складовою ВП, а стосується

права на оскарження та підзвітності. Ці сладові іманентно передбачають існування окремих наглядових, контрольних судових і позасудових органів і їх незалежність від посадових осіб й органів, рішення, дії чи бездіяльність яких оскаржуються, контролюються або здійснюється нагляд за ними. Водночас, необхідність відокремлення законодавчої влади від виконавчої у контексті ВП узагалі є контраверсійним питанням, особливо у парламентських формах правління.

Незалежність судової влади [350, с. 25; 101, с. 376] тим більше не є окремим елементом ВП. До речі, розрізнення поділу влади і незалежності однієї з гілок влади (найчастіше судової) в окремих дослідженнях є зайвим підтвердженням непослідовності таких досліджень щодо елементного складу. Навіть М. І. Козюбра, виокремлюючи ці обидві вимоги ВП, вказує, що «принцип незалежності суду і суддів … найбільш точно відображає ідею самостійності судової влади в системі розподілу влади» [101, с. 376].

Отже, поелементний підхід до ВП включає такі його складові: повагу до прав людини, ЮВз, розмірність, недискримінацію, право бути почутим, право на оскарження та підзвітність.

Як влучно вказує Л. Г. Матвєєва, «в надзвичайно рухливому сучасному суспільстві стабільність права та його стабілізаційна функція права зазнають суттєвих трансформацій» [163, с. 4].

В умовах кардинальних трансформацій правового життя сучасного суспільства, процесів глобалізації культур і цивілізацій, а також індивідуалізації (персоналізації) суспільства «складно розраховувати на стабільність законодавства й колишню сталість правового регулювання» [192, с. 5], передусім у царинах освітнього, виборчого і референдного, податкового й інвестиційного законодавства, з яких в Україні лише у податковому закріплено таку засаду, як стабільність законодавства; в українському виборчому праві теж є такий досвід, однак давній (2005-2006 років) і невдалий.

Водночас, «нестабільність законодавства та його суперечливість … ще мусять бути вивченими» [175, с. 60], а в літературі бракує досліджень стабільності законодавства як запобіжника порушень прав людини.

Одна з восьми вимог ВП за Дж. Разом передбачає порівняну стабільність законів, якої також стосуються вимоги про перспективний характер усіх законів і про відомі, публічні, зрозумілі та загальні правила, на яких мають творитися закони [348, с. 214–218].

Як слушно вказує М. І. Козюбра, «основу принципу правової визначеності утворює концепція передбачуваності, згідно з якою суб'єктам має бути забезпечена можливість планувати свої дії із впевненістю, що вони знають про правові наслідки своїх дій»; «принцип правової визначеності зазвичай розглядається як складова принципів верховенства права, рівності та справедливості» [101, с. 73]. Також М. І. Козюбра виокремлює принцип правової безпеки і захисту довіри людини до надійності свого правового становища, називаючи «однією з найважливіших складових верховенства права та правової держави», оскільки людина повинна бути впевненою, що її «правове становище залишатиметься стабільним і в майбутньому не погіршуватиметься» [127], вказує, що принцип захисту довіри, який «здебільшого розглядається як один з важливих елементів більш загального принципу – правової певності або юридичної визначеності. Проте нерідко його виокремлюють у відносно автономний від юридичної визначеності принцип, що властиве передусім німецькій літературі з теорії права та конституційного (державного) права». До складових принципу захисту довіри віднесено, «зокрема, забезпечення: впевненості громадян у тому, що їх правове становище залишатиметься стабільним і в майбутньому не погіршуватиметься; … стабільності законодавства та прогнозованості його розвитку; … поваги держави до т. зв. «легітимних очікувань» (legitimate expectation), тобто до її зобов'язань перед своїми громадянами та їхніх законних очікувань» [101, с. 371].

Цитований С. Ліндквістом і Ф. Кроссом Шварцфілд узагалі наголошує, що стабільність і передбачуваність права є основною частиною того, «що люди розуміють під верховенством права» [336].

До ЮВз Контрольним списком питань для оцінки дотримання верховенства права, ухваленим Венеційською комісією у 2016 р., схваленим нарадою Комітету міністрів РЄ та Конгресом місцевих і регіональних влад РЄ у 2016 р., унележнено

вісім складників [134], три з яких – передбачуваність законів, стабільність і послідовність закону, правомірні очікування – мають прямий стосунок до стабільності законодавства.

Щодо передбачуваності законів, Венеційська комісія формулює такі питання: чи зрозумілі формулювання законів; чи вказано чітко в нових законах, чи скасовують або чи змінюють вони попереднє законодавство (і яке) та чи включаються зміни до консолідованої та загальнодоступної версії закону?

Передбачуваність є «духовною основою» стабільності законодавства, саме тому наступною складовою ЮВз вказано стабільність і послідовність закону. Венеційська комісія пропонує запитувати, чи є закони стабільними в тому сенсі, що вони змінюються тільки після належного попередження[2]; чи є їх застосування послідовним? У коментарі до цієї складової вказано: «Нестабільність і непослідовність законів або актів виконавчої влади може вплинути на можливість громадян планувати свої дії. Стабільність, однак, сама собою не є метою: законодавство повинно бути здатне пристосовуватися до обставин, що змінюються. закон можна змінювати, але лише після громадського обговорення і повідомлення і так, щоб не сталося порушення принципу правомірних очікувань (див. наступний пункт)» (п. 60).

Нарешті, запитуючи, чи забезпечується дотримання принципу правомірних очікувань, Венеційська комісія наголошує, що «принцип правомірних очікувань є частиною загального принципу правової визначеності в законодавстві Європейського союзу, який узято з національних законодавств. Він також висловлює ідею про те, що органи державної влади повинні дотримуватися не тільки закону, але і своїх обіцянок і породжених ними очікувань. Відповідно до доктрини правомірних очікувань, особи, які сумлінно діють на підставі закону (як він є), не повинні бути обмануті у своїх правомірних очікуваннях. Однак у виняткових випадках виниклі нові ситуації можуть виправдовувати зміни в законодавстві, що ведуть до обману правомірних очікувань. Цю доктрину може

[2] Після цього запитання міститься виноска, яка нагадує про те, що Венеційська комісія висловлювалася з питання стабільності законодавства в галузі виборчого права – про це згадано під час характеристики стабільності виборчого законодавства.

бути застосовано не тільки до законодавства, а й до індивідуальних рішень політичної влади» (п. 61).

КСУ також відзначав, що «одним з елементів верховенства права є принцип правової визначеності, в якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустимо лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, установлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинно базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки» [243].

Стабільність законів поряд із їх чіткістю для розуміння, логічною узгодженістю, перспективною дією та необхідністю ухвалення відповідно до встановленої процедури й офіційного оприлюднення уналежнюють до формальної характеристики принципу ВП [294, с. 16].

Нестабільність законодавства украй шкодить правам людини через непередбачуваність для людини можливих довго- і середньострокових (а іноді – і короткострокових) наслідків своїх діянь. Крім того, людині як адресату права доводиться неймовірно часто звертатися й адаптуватися до неконтрольованого потоку змін до законодавства, щоби корегувати власні рішення.

Стабільність законодавства є не просто правом, а умовою реалізації багатьох (якщо не всіх) прав і свобод людини. Передбачуваність змісту правових норм необхідна для людини, щоб визначити обсяг, процедуру та межі реалізації її прав, свобод і законних інтересів.

На думку М. В. Савчина, «належне втілення Конституції у поточному законодавстві можливе за умови його стабільності. Стабільність законодавства є складовим елементом принципу верховенства права, з якого випливає обов’язок держави забезпечувати чинність закону шляхом встановлення чітких, очевидних правил, які запрограмовані на майбутнє і не змінюватимуться свавільно» [246, с. 156]. Нестабільність законодавства є чинником ризику у сфері правової безпеки [91, с. 275–276], яка «насамперед … полягає у гарантіях стабільності законодавства, яке не може змінюватися свавільно, виходячи виключно із політичних

міркувань» [246, с. 285].

Дослідник прав людини К. Екштайн також підкреслює, що «постійні зміни норм суперечить принципу довіри (принципу стабільності): громадянин вправі зважати на те, що прийнята норма залишається незмінною» [301, с. 30].

Дослідники принципу ЮВз наголошують, що «за допомогою писаних правил регулювання суспільних відносин набувало ознак стабільності. А стабільність правового регулювання породжує таке поняття, як правова визначеність» [165, с. 29]. «Вимога визначеності – одна з перших і найсуттєвіших вимог, що пред'являються людиною до права» [212, с. 38]. Концепція ЮВз «у Європі … набирає форми різноманітних підконцепцій. Найважливіші з них: відсутність зворотної сили закону (non-retroactivity), закріплені права (vested rights) та законні очікування (legitimate expectations)» [165, с. 31].

Практика ЄСПЛ також зосереджує увагу, *inter alia*, на реалізації державою в НТ та нормозастосуванні концепції (підконцепції, принципу) «правомірних (законних) очікувань» та захисту прав людини крізь їх призму.

Дослідник приватного права Г. Мошак також наголошує, що «ефективність цивільно-правового контролю залежить від стабільності відповідного законодавства, яка є частиною суспільної стабільності» [175, с. 36], а «приватноправовий контроль забезпечує … стабільність законодавства, яка позитивно впливає на запобігання злочинності» [175, с. 63].

Як вказує С. Шевчук, «за умови частого внесення змін у нормативно-правові акти, суспільні відносини не встигатимуть адаптуватися до нових суспільних умов» [295, с. 323]. Можна виокремити принаймні чотири шляхи (варіанти) закріплення принципу стабільності законодавства:

1) заборона внесення змін до певних норм за деякий час (наприклад, за шість місяців або рік) до певної події – наприклад, дня голосування на виборах, початку проведення зовнішнього незалежного оцінювання, початку податкового періоду, бюджетного року тощо. У літературі обстоюється позиція [див.: 259, с. 156; 171, с. 119], за якою має бути встановлено дворічний або п'ятирічний мораторій на зміни до будь-якого кодексу (а також до податкового й інвестиційного законодавства) у

разі його ухвалення або у разі внесення змін до кодексу – мораторій на зміну нових або змінених норм;

2) зміни норм, які охороняються принципом стабільності (тобто до яких небажано вносити зміни за певний час до певної важливої події) – наприклад, щодо значущих складових виборчої кампанії, елементів оподаткування тощо – починають діяти не раніше, ніж через певний час (наприклад, рік) після набрання ними чинності. Іншими словами, встановлюється перехідний період – перехід від однієї форми впливу на суспільні відносини до іншої шляхом ультраактивної форми (про це згадує і рішення КСУ від 09.02.1999 у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 58 Конституції України);

3) закріплення основних норм, які чутливі до спричинення нестабільності, у конституціях або конституційних законах із метою жорсткішого захисту від змін і необхідності консенсусу для цього;

4) закріплення у Конституції України положення, відповідно до якого для внесення змін до норм, які чутливі до спричинення нестабільності, необхідна підтримка не менш як двома третинами від конституційного складу парламенту.

Водночас стабільність слід не плутати зі стагнацією, а розуміти як здатність упродовж тривалого часу без внесення істотних змін регулювати суспільні відносини. Системна й еволюційна зміна законодавства не суперечить його стабільності за умови дотримання вищезгаданих «правомірних очікувань». Натомість прикладом стагнаційного законодавства є Житловий кодекс України, преамбула якого досі містить слова про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, втілення ленінських ідей побудови комуністичного суспільства, послідовну реалізацію Радянською державою розробленої Комуністичною партією програми житлового будівництва.

Ще Гельвецій поділяв закони на дві категорії: такі, що змінюються через недосконалість (закони цивільні та кримінальні), та мінливі за своєю природою (наприклад, закони торгівлі, податків тощо) [66, с. 522]. І. В. Суходубова називає Податковий кодекс України «найяскравішим прикладом нестабільності

кодифікованого законодавства у вітчизняному законодавстві» [259, с. 112], і недарма. З огляду на це і на те, що єдине законодавство, яке встановлює засаду стабільності законодавства – податкове, аналіз стабільності окремих царин законодавства слід почати зі *стабільності фінансового законодавства*. Підпункт 4.1.9 п. 4 ст. 4 Податкового кодексу України передбачає, що податкове законодавство України ґрунтується на принципі стабільності, який полягає у тому, що зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніш як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року.

Крім того, згідно з пп. 12.3.4 п. 12.3 ст. 12 цього Кодексу, рішення про встановлення місцевих податків та зборів офіційно оприлюднюється відповідним ОМС до 15 липня року, що передує плановому бюджетному періоду; в іншому разі норми відповідних рішень застосовуються не раніше початку бюджетного періоду, що настає за плановим періодом.

І це не просто «мертві норми». Наголошує на принципі стабільності податкового законодавства й Вищий адміністративний суд України у своєму рішенні від 30.08.2016 у справі К/800/8077/16, вказуючи, що «принцип стабільності … має на меті встановлення незмінних умов оподаткування, елементів податків протягом певного часу» [242]. Найближчим до якнайповніших розуміння та реалізації стабільності податкового законодавства є Кіровоградський окружний адміністративний суд. Постанова цього суду [215] містить нетривіальну аргументацію простими для будь-якої людини реченнями, а її автор суддя Р. Брегей у своєму інтерв'ю [218] відзначив: «держава, приймаючи закони, які регулюють податкові правовідносини, повинна пам'ятати час вступу їх у дію. У цьому випадку час набрання чинності та введення в дію можуть бути різними». Варто погодитися з висновками судді, який став одним із перших в Україні застосовувачів принципу стабільності законодавства.

В. Коссак у своїй статті [136] стисло подає історію принципу стабільності інвестиційного законодавства. Ухвалений 1992 р. ЗУ «Про іноземні інвестиції»

надав гарантію від зміни законодавства іноземним інвесторам, що зареєстрували іноземну інвестицію у період дії цього Закону. Ст. 9 закріплювала, що у разі, коли наступне спеціальне законодавство України про іноземні інвестиції змінює умови захисту іноземних інвестицій, зазначені в цьому Законі, до іноземних інвестицій протягом десяти років на вимогу іноземного інвестора застосовується спеціальне законодавство, що діяло на момент реєстрації інвестицій.

Дію ЗУ «Про іноземні інвестиції» спочатку було зупинено декретом КМУ від 20.05.1993 № 55-93 «Про режим іноземного інвестування», а після ухвалення ЗУ «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 ЗУ «Про іноземні інвестиції» втратив чинність. Водночас, ультраактивна норма ст. 9 цього закону продовжувала діяти, «оскільки однією з її ознак є подвійний характер дії: норма діє і в період чинності нормативного акта і після втрати ним чинності, тобто протягом так званого перехідного періоду» [136].

Пізніше ЗУ «Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження» 2000 р. (встановив для іноземних інвесторів національний режим валютного регулювання та справляння обов'язкових платежів участі іноземних інвестицій, незалежно від часу внесення інвестицій) та ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України з метою усунення випадків ухилення окремих підприємств, створених за участю іноземних інвесторів, від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» 2001 р. (передбачив зворотну дію: норми попереднього Закону 2000 р. набували чинності з дня введення в дію Закону 1996 р.). Отже, стабільність інвестиційного законодавства, яка певний час декларувалася принаймні для іноземних інвесторів, було зведено нанівець.

2. Стабільність законодавства про вибори. Як слушно вказує М.В. Афанасьєва щодо нестабільності виборчого законодавства: «Яскравим проявом зловживання правом на прийняття актів виборчого законодавства є проведення кожних виборів в Україні за оновленим виборчим законодавством. Президентські вибори … проводилися … кожного разу за зміненим виборчим законом. … Така ж картина спостерігається й щодо парламентських виборів» [10, с. 219-220].

Венеційська комісія, підкреслюючи, що стабільність закону є вирішальною для довіри до виборчого процесу, відзначає, що стабільність виборчого законодавства передбачає те, що основні його елементи, зокрема виборча система, склад комісій і межі округів, не можна переглядати менш як за рік до виборів. Нестабільність законодавства призводить до висновку виборців про виборчий закон як лише інструмент влади і про малий вплив їхнього голосу на результати виборів. Через це «слід запобігати не лише маніпулюванню в інтересах» владної партії, «але й навіть натяку на будь-яке маніпулювання» [88].

Спроба закріплення принципу стабільності виборчого законодавства в Україні була 2005-2006 рр. П. 2 Прикінцевих положень ЗУ «Про вибори народних депутатів України» передбачав 240-денний термін до дня виборів 2006 р., протягом якого не дозволялося вносити зміни та доповнення до закону. У подальшому парламент за потреби внесення певних змін встановлював винятки з цього правила, а згодом узагалі скасував.

Пропонується таке формулювання норми Конституції України: «*Зміни до законодавства про вибори щодо правил перетворення голосів у мандати, проведення меж округів і порядку формування виборчих комісій набирають чинності не раніше ніж через двісті сорок днів після їх оприлюднення*».

Метою норми є передусім запобігання маніпулюванню внесенням змін перед виборами з боку чинних політиків. Однак, крім цього, стабільність законодавства необхідна і з огляду на запобігання неготовності людини-суб'єкта виборчого процесу (як виборців, так і членів виборчих комісій, офіційних спостерігачів, політичних партій, засобів масової інформації тощо) до несподіваних змін у короткий час перед таким важливим заходом народного волевиявлення. Нестабільність законодавства завдає невиправданих незручностей для громадян, спричиняє нестабільність суспільних відносин. Саме цим, зокрема, й обґрунтовується потреба дотримання стабільності виборчого законодавства.

Варто проаналізувати альтернативні варіанти закріплення стабільності вказаної сфери законодавства та порівняти його з висловленою пропозицією.

По-перше, можна було б просто внести такий принцип до законодавства –

однак досвід виборчого закону 2005-2006 рр. спростовує ймовірність ефективності такого варіанту.

По-друге, можна було б передбачити в Конституції України, зокрема, тип виборчої системи та деякі інші її ознаки. Таким шляхом пішли Ірландія, Іспанія та Нідерланди, які передбачають у конституціях засади виборчих систем, зокрема тип виборчої системи на виборах до парламенту. Однак такий варіант не дозволяє гнучкість і не вирішує проблему стабільності як таку.

Третім варіантом може стати закріплення в Конституції України норми, аналогічної до ст. 20 чинної Конституції, яка закріплює необхідність голосування не менше двох третин від конституційного складу парламенту для ухвалення законів про опис державних символів. Можна передбачити таку кількість голосів за окремі найважливіші норми виборчої системи, порядку формування виборчих комісій тощо. Щоправда, по-перше, це більше є виявом консенсусності чи-то компромісності, а не стабільності (і, знову-таки, не вирішує проблему нереалізації стабільності законодавства як критерію ВП), а по-друге, швидше «консервує» наявний тип виборчої системи й інші відповідні аспекти через особливу важкість внесення таких змін.

Четвертим варіантом є переважне в контексті дослідження принципу стабільності виборчого законодавства формулювання, а саме заборона вносити зміни за 1 рік (або 240 днів, 6 місяців тощо) до дня голосування. Наприклад, Конституція Туреччини містить заборону на внесення змін до законодавства про вибори менше ніж за рік до проведення виборів [107, с. 465]. Ця норма не містить санкції у разі внесення таких змін. Крім того, вона є начебто тимчасовою (стосується певного конкретного дня голосування) і не відповідає на питання проведення проміжних, повторних й інших не чергових видів виборів. Тобто якщо закон ухвалено пізніше, ніж це встановлено щодо чергових виборів, однак вчасно для того, щоб звикнути до неї, щодо, наприклад, проміжних виборів – вищевказана заборона не містить відповіді, чи діє такий закон.

Розглядається також заборона внесення змін до виборчого законодавства. Саме це формулювання було у початковій редакції сумнозвісного згаданого закону 2005-

2006 рр., яке підтвердило свою нежиттєвість подальшими змінами.

Ст. 8 Виборчого кодексу Молдови передбачає набрання чинності після закінчення виборчої кампанії змін і доповнень до виборчого законодавства, внесених під час такої виборчої компанії [107, с. 195]. По-перше, таке формулювання теж є надмірним щодо неоперативного набрання чинності технічними, несуттєвими змінами. По-друге, норма стосується певної «виборчої кампанії» і не відповідає на питання проведення проміжних, повторних й інших не чергових видів виборів, які проводяться доволі часто.

Схоже можна сказати про ще категоричнішу пропозицію, яка передбачає, що «окремі зміни, спрямовані на усунення виявлених недоліків регулювання, можуть набирати чинності не пізніш як за рік до проведення відповідних чергових виборів; більш серйозні зміни (як зміна виборчої системи) повинні вводитися в дію після проведення чергових парламентських виборів (з тим, щоб такі рішення не приймалися народними депутатами України для поліпшення умов власного наступного обрання)» [54, с. 36].

Важливим питанням є потенційне місце пропонованої норми у тексті Конституції України. Найочевиднішим варіантом є її розміщення у розділі ІІІ «Вибори. Референдум» (у ст. 71), однак враховуючи майже нереальність такого через необхідність дотримання особливої процедури внесення змін до ІІІ розділу як одного з особливо захищених, можна запропонувати інше вирішення. Виходячи з права людини, зокрема, на стабільність законодавства (як складову реалізації багатьох окремих прав людини) та на вільні вибори, варто запропонувати включити норму про стабільність виборчого законодавства до розділу ІІ «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Найімовірнішим видається розміщення вказаної норми після чинної ч. 1 ст. 38 (тобто чинна ч. 2 стане ч. 3 цієї ст.).

3. Стабільність освітнього законодавства. Однією з «необхідних умов досягнення ефективності механізму правового регулювання» суспільних відносин у сфері освіти у літературі слушно називається «стабільність законодавства в освітній сфері» [122, с. 17–18; 121, с. 204].

Зазвичай у дослідженнях стабільності закону приділено увагу сферам

фінансового та виборчого і референдного законодавства. Натомість учені оминають необхідність стабільності законодавства, що регулює освітню сферу.

Спостережено дисонанс між доктринальними і правовими положеннями (критерії Венеційської комісії щодо стабільності законодавства та правомірних очікувань) та сучасними українськими реаліями (радикальна зміна умов призначення стипендій, постійне корегування правил прийому й обсягів державного замовлення, зміна освітніх програм тощо).

Публікація А. Черних поділяла проблеми вступної кампанії 2016 р. на такі, що «переходять з року в рік», та які «слід виокремити під час вступної кампанії 2016 року», до останніх віднесено «внесення змін до Умов прийому до вищих навчальних закладів під час вступної кампанії, що значно ускладнювало роботу приймальних комісій вищих навчальних закладів та дезорієнтувало абітурієнтів» [288]. Погоджуючись із нагальністю проблеми, слід відзначити її належність до першого типу проблем – які «переходять з року в рік».

У цьому контексті слушним є підхід громадської мережі «ОПОРА», яка чітко вказує, що проблема нестабільності умов є, «на жаль, є не лише цьогорічною», оскільки щороку після затвердження Умов прийому до закладів вищої освіти (у листопаді-грудні року, що передує року вступу) до них у різні строки (за кілька місяців або навіть за кілька тижнів) до початку вступу вносяться зміни [239]. Попри це, умови вступу повинні бути відомі вступнику задовго до початку вступу та бути стабільними, а внесення постійних змін до умов прийому – неприпустимими.

Схожа проблема наявна з корегуванням обсягів державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою. Загалом протягом вступної кампанії 2016 р. обсяги державних замовлень протягом самої вступної кампанії – від початку подання документів і до формування усіх списків зарахованих – корегували чотири рази [108. *Також див.:* 195]. 2015 р. накази Міністерства освіти і науки України з однаковою назвою «Про затвердження змін до розподілу обсягів державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою у вищих навчальних закладах, підпорядкованих МОН» були датовані 21.07.2015 (№ 783), 30.07.2015 (№ 825), 06.08.2015 (№ 854), 11.08.2015 (№ 868) та 21.08.2015 (№ 889) [196] – попри те, що

подання абітурієнтами документів тривало у липні.

Згадавши про стипендії, можна відзначити зміну умов отримання студентами академічних і соціальних стипендій у кінці 2016 – початку 2017 р. Держава створила непередбачуваність, невизначеність і нестабільність, за яких під час або після (залежно від вишу) проведення сесії вирішила змінити правила заохочення й мотивування студентів, які мають бути сталими від початку семестру, інакше втрачається суть, природа самої стипендії.

Крім того, нестабільність умов призначення стипендії призвела до: (1) її невиплати в багатьох випадках протягом від одного до трьох місяців; (2) виплати в кожному виші у різних розмірах, відповідно до різних критеріїв тощо; (3) того, що розмір іменної стипендії ВРУ, яка призначається 300 найталановитішим студентам України, до квітня 2017 р. була меншою за підвищену академічну стипендію та меншою за будь-яку стипендію для студентів спеціальностей, для яких встановлено академічні стипендії у підвищеному розмірі. Тобто в останньому випадку спостережено також *порушення розмірності як складника ВП*.

Отже, нестабільність законодавства породжує суттєвий негатив і в освітній сфері. У зв'язку з наведеним, *пропонується доповнити ЗУ «Про вищу освіту» такими нормами*: «Зміни до підзаконних нормативних актів, які стосуються складових конкурсного бала під час вступу до закладу освіти, переліку конкурсних предметів, обсягу державного замовлення та процедури його розподілу, набирають чинності не раніше ніж через двісті сорок днів після опублікування таких змін. Зміни до законодавства, які стосуються умов отримання стипендії, набирають чинності не раніше ніж початок навчального семестру, наступного після опублікування таких змін».

Також варто відмовитися від усунення норм, які сприяють стабілізації законодавства. Так, постановою КМУ від 08.07.2015 № 533 до Порядку проведення зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти було додано п. 28. Він передбачав, що «рішення щодо проведення зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання, здобутих на основі освітнього рівня, відмінного від повної загальної середньої освіти, приймається МОН не пізніше ніж за один

календарний рік до його проведення». Але вже постановою КМУ від 14.12.2016 № 1033 було внесено зміни до цього пункту – після слів «календарний рік до його проведення» вирішено доповнити словами «, якщо інше не передбачене законодавством». Вважаємо це неприпустимим.

Отже, досягнення стабільності законодавства є неодмінною умовою на шляху до ВП, правової держави та реалізації Конституції України. Науковцям і юристам-практикам слід активніше працювати на теренах реалізації стабільності як невід'ємної складової якості законодавства. Повага до правомірних очікувань, принцип захисту довіри та ЮВз мають утверджуватися в Україні на рівнях НТ та нормозастосування. Як наслідок, людина матиме довіру до правових норм як регуляторів.

3.2. Ефективність механізму реалізації превентивного призначення права

Встановлення ефективності заходів, спрямованих на ЗППЛ, є «стрижнем» роботи десятків суб'єктів – від міжнародних установ й організацій, центральних органів державної влади до муніципальних установ, громадських організацій і кожного окремого громадянина.

Проблематика ефективності є однією з центральних не лише у загальнотеоретичній юриспруденції та навіть не лише у юриспруденції, а у будь-якій соціогуманітарній науці. Праксеологічна потреба полягає в перевірці будь-якої гіпотези, теорії, концепції, парадигми на відповідність певним критеріям.

Дороговказ для вдалого ЗППЛ становлять відомості про те, які напрями ефективні більшою мірою, а які – меншою, а також наскільки меншою та чому.

Понад те, використання методики встановлення ефективності соціальних і, зокрема, правових напрямів теж має превентивне спрямування. Це стає можливим, оскільки надає змогу прогнозувати результати здійснення таких напрямів, а через це – і «запобігати негативним наслідкам, зменшувати можливі ризики» [260, с. 145].

Чимало досліджень ефективності певного явища не спираються на статистичну й іншу соціологічну інформацію, а обмежуються термінологічним дослідженням

поняття «ефективність» і певними судженнями щодо ефективності – низької, середньої, великої, значної, незначної, максимальної; малої тощо – чи неефективності тих або інших заходів або засобів.

Ефективність ПМСП залежить, передусім, від інтенсивності співпраці науковців і практиків різноманітних галузей суспільної діяльності.

Недостатнє опрацювання юриспруденцією проблематики ефективності ПМСП і зумовлює потребу в її загальнотеоретичному осмисленні та пропонуванні певних пропозицій і висновків.

Цей п/р дисертації пропонується умовно поділити на *три частини*: 1) охарактеризувати й окреслити поняття ефективності права; 2) навести статистичні індикатори ефективності; 3) навести інші соціологічні індикатори ефективності права.

(1) Етимологічно термінопоняття «ефективність» сягає корінням латинського слова «*effectivus*», яке, у свою чергу, походить від «*effectus*». Це означає творчість, дія (дієвість), результат, наслідок чого-небудь, яких-небудь причин, дій.

Термінопоняття «ефективність» було юридизоване, спочатку прийшовши з економічних наук. Уперше йшлося про ефективність соціальних інститутів суспільства наприкінці XIX століття у США. У той час виокремлювалися дві складові ефективності державного управління: економічна та технічна. Остання полягала, зокрема, в оцінці результатів діяльності [307, p. 38].

Ефективність ПМСП – це динамічна оцінна квантифіковувана властивість, спрямована на усунення детермінант порушень прав людини, вимірювана завдяки соціологічним показникам (індикаторам) і пізнавана у темпоральному, галузевому, суб'єктному й/або просторовому зіставленні (порівнянні) за умов мінімізації людських, матеріальних і часових ресурсів. Варто деталізувати складові цього підходу до розуміння ефективності.

Передусім, вимірювати й оцінювати ефективність можна лише кількісно, тобто показники ефективності можуть бути виражені лише кількісно, інакше вони не є показниками. Кількісними є і статистичні, й інші соціологічні індикатори. Наприклад, результатом опитування є певне число людей, переважно виражене у

відсотках від кількості осіб, що узяли участь у відповідному опитуванні. А відсоток є окремим видом десяткових дробів, сотою часткою цілого, що приймається за одиницю, тобто, перш за все, є кількісним показником.

У п'ятитомнику «Правова доктрина України» слушно вказано, що «ефективність – це результат цілеспрямованої дії, який повинен мати відповідні кількісні показники» [220, т. 5, с. 750]. Однак далі йдеться про не лише кількісні, а і якісні показники [220, т. 5, с. 752]. Також вказано, що «вітчизняна модель оцінки ефективності правосуддя використовує методологію, яка включає систему пізнавальних методів, що можуть бути поділені на дві групи – математико-статистичні і соціологічні». Натомість «зарубіжна модель оцінки якості судів оперує сукупністю таких методів пізнання, як самооцінка, опитування, експертна оцінка і статистичні дані. Як бачимо, основним принципом зарубіжної методології є поєднання об'єктивних і суб'єктивних методів» [220, т. 5, с. 758]. Варто зауважити, що, по-перше, поділ на статистичні та соціологічні методи не є «знахідкою» лише вітчизняної моделі, оскільки усі перелічені зарубіжні методи є соціологічними. Водночас, необхідно розширити використання соціологічної методології для оцінювання соціальної ефективності (зокрема, ефективності ПМСП) за рахунок вказаних методів – це стає все актуальнішим в українській правовій дійсності.

По-друге, важко погодитися з уналежненням вищевказаних методів до суб'єктивних або об'єктивних. Оцінка експерта, так само як опитування користувача послуги, а також навіть джерела статистичних відомостей є суб'єктивними показниками. А, натомість, їх сукупність і є, так би мовити, об'єктивацією цих показників.

Наприклад, опитування однієї людини про стан надання їй певних послуг можна вважати передусім суб'єктивним показником, а результат опитування наукової спільноти, юридичної громадськості або загалом суспільства (з дотриманням соціологічних правил) вже є передусім об'єктивним показником.

Повертаючись до питання «якісного виміру» ефективності, слід підкреслити, що індикаторами ефективності можуть бути винятково кількісні (числові), а не будь-які якісні показники. Вважаємо недоречним наголошення на «якісних

показниках» у контексті критеріїв ефективності ПМСП. Порівнювати можна лише кількісні виміри певних якісних показників, однак не самі якісні показники як такі. Останні є формою набуття певних кількісних даних, інакше не можуть бути мірилом ефективності. Через це наука та практика потребують числове вимірювання певного явища, процесу та порівняння з альтернативними їх варіантами або порівняння такого явища не з іншим, а із самим собою, але або в різних часових проміжках (або моментах часу), або у різних регіонах, державах, правових системах, галузях права тощо. А це є неможливим без такої категорії, як *квантифікація* (від квант, англ. *quantification*), яка являє собою кількісне вираження якісних ознак.

Отже, попри те, що кримінологи часто зараховують чимало критеріїв (показників, індикаторів) ефективності ПМСП до іншої категорії, ніж кількісні, називаючи їх переважно якісними показниками, слід наголосити на тому, що неможливо вимірювати будь-що без кількісних показників. Навіть якщо відповідна діяльність базується на некількісних елементах, про вимір ефективності може йтися лише тоді, коли застосовано кількісні показники. Як слушно вказано в науковій літературі: «Для безпосереднього виміру отриманої інформації […] використовується метод шкалювання: характеристикам якісного критерію присвоюються певні бали» [220, т. 5, с. 759]. Це явище і є квантифікацією.

Якісні характеристики, безперечно, є важливими для розуміння ефективності. Це виявляється принаймні у двох напрямах: 1) для розуміння, які ознаки свідчать про ефективність, взаємодетермінацію тощо; 2) для узагальнення й опрацювання висновків із результатів виміру ефективності. Натомість, лише квантифікація може слугувати мірилом (індикатором, показником) ефективності, оскільки передусім показники повинні бути порівнюваними та свідчити про певний рівень наближення або віддалення від максимальної ефективності.

Крім того, існує чимало систематизацій ефективності у праві – найрізноманітнішу з них розроблено С. Жинкіним. Він виокремлює соціальну (відповідність юридичних приписів потребам суспільного розвитку загалом і потребам окремих соціальних груп); політичну (залежить від того, наскільки норми права сприяють досягненню цілей і завдань держави і забезпечують виконання нею

своїх функцій); спеціально-юридичну (реальна забезпеченість приписів санкціями або заохоченнями, правильний вибір предмета регулювання, дотримання вимог юридичної техніки в нормотворенні та правозастосуванні); формальну (залежність від того, в яку форму обрамлено й у якому джерелі права виражено правові норми); процедурну (дотримання процедур підготовки й ухвалення правових норм, забезпеченість норм процедурами контролю за їх дотриманням, процедурами своєї реалізації й охорони); матеріально-організаційну (забезпеченість матеріальними засобами та кадровими ресурсами) ефективність [97, с. 38-39]. У цій розвідці використано поділ на, по-перше, ефективність НТ та нормозастосування; по-друге, матеріально-правову та процедурно-правову ефективність.

(2) Як вказано вище, статистичний підхід є одним із найпоширеніших в оцінці ефективності. Передусім застосування статистики в оцінці превенції обмежується або принаймні базується на порівнянні кількості зареєстрованих злочинів й інших порушень залежно від року, місцевості тощо. Цьому питанню присвячено чимало кримінологічних й інших наукових досліджень.

Так само й автори підручників із правової статистики наголошують на цифрових показниках роботи ООП (і зрідка суду).

В одному з таких підручників вказано: «Головна мета правової статистики – це цифрова характеристика і облік усіх правопорушень, які розглядаються в правоохоронних органах … а також заходів, спрямованих на боротьбу з цими правопорушеннями» [111, с. 23]. Понад те – підкреслено, що «особливістю предмета правової статистики є те, що вона характеризує лише ті правові явища, які розглядалися правоохоронними органами» [111, с. 42]. Цим штучно обмежено предмет правової статистики. Застосовуючи формально-логічний метод, можна зробити певну аналогію. Якщо підтримати гіпотезу про те, що правова статистика – це статистика роботи ООП, то і сутність права загалом теж може бути звужена до їхньої діяльності. Іншими словами, може скластися враження, що крім діяльності ООП, більше немає що обраховувати у праводержавній дійсності.

У ще одному підручнику йдеться про схожі тези: «правова статистика має на меті облік та вивчення всіх правопорушень, які викриті правоохоронними органами

і які стали предметом судових засідань» [112, с. 10]. Можна помітити, що тут іще більше звужено мету правової статистики – обмежено лише викритими правопорушеннями та переданими до суду справами щодо них.

А ще один, новіший підручник із правової статистики вказує, що вона «має своєю метою обліковувати всі правопорушення (кримінальні, адміністративні, цивільні), що розглядаються правоохоронними органами» [162, с. 42]. Як бачимо, передусім увагу приділено правоохоронній статистиці, як і в першому випадку. Також дивує те, що, по-перше, цивільні правопорушення уналежнені до таких, які розглядаються ООП, а, по-друге, конституційні, господарські та дисциплінарні правопорушення взагалі залишені поза увагою.

Як відомо, ще близько сорока років тому правова статистика мала назву судової. Судячи із сучасних підручників, можна зробити припущення, що наразі вона могла б мати обґрунтовану назву «правоохоронна статистика». Попри це, статистичний прийом надає більший потенціал для його використання в юридичних, зокрема і загальнотеоретичних, дослідженнях.

Нижче приділено увагу статистичним показникам ефективності: (2.1) НТ та його результату – НПА; (2.2) нормозастосування; (2.3) матеріального права; (2.4) процедурного та процесуального права, а також (2.5) надано деякі загальні коментарі щодо статистичного підходу.

(2.1) Однією з можливих детермінант порушення прав людини є *інфляція писаного права*, що виникає через проблему обсягу нормативності (її надлишок). На запобігання їй спрямовано експертизи, обов’язкові обговорення проєктів НПА, чимало стадій їх розгляду перед ухваленням й інші нормотворчі процедури. Статистичні показники діяльності нормотворчих органів (наприклад, кількість експертиз; кількість виявлених нормотворчих помилок) можуть бути показниками ефективності такого ПМСП.

У цьому контексті можна відзначити, наприклад, статтю В. В. Лемака про пошук структури загальної теорії права. З метою унаочнення потреби серйозної теоретичної підготовки фахівця-юриста для визначення взаємодії та співвідношення НПА і вміння виводити «судову практику» та «звичаєве право», науковець наводить

статистичні відомості первинних актів писаного права станом на 24.08.2017. Так, за його підрахунками, чинні 773 законів України з власним предметом регулювання і 1341 закон про ратифікацію міжнародних договорів, понад 39 тисяч актів Президента України і понад 64 тисячі актів КМУ, майже 1,5 тисячі актів КСУ та понад 65,5 млн. документів у Єдиному державному реєстрі судових рішень [149, с. 42].

Такі статистичні відомості можна порівнювати і територіально (залежно від держави, регіону тощо), і хронологічно (за рік, за квартал тощо), і зменшення або збільшення законодавчого масиву, так само як кількості інших актів писаного права, є індикатором ефективності запобігання його інфляції.

Наприклад, у дослідженні «законопроєктного спаму» вказано, що «парламентарі Норвегії в середньому ініціюють 5 законопроєктів на рік, Швейцарії – 6, Греції – 13, … а найбільше – парламентарі Франції та Італії: 337 і 644 відповідно. Апарат українського парламенту зареєстрував протягом трохи більше ніж трьох років 6217 законодавчих ініціатив – це приблизно по 6 кожного робочого дня. … З усіх ініціатив тільки 870 (14%) є новими проектами законів. Всі інші – зміни … до чинних нормативних актів» [176]. Однак компаративний метод використано не зовсім слушно: зіставлено непорівнювані явища: кількість європейських законопроєктів у 1980-х рр. поряд із українською кількістю у 2014-2017 рр.

Щодо хронологічного порівняння, перспективним видається співвідношення кількості ухвалених у другій – третій декаді грудня законів й інших НПА порівняно із середньостатистичною кількістю таких актів в інший період. Можна припустити, що кількість актів, ухвалених у першому випадку, у кілька разів перевищує середньостатистичну. Це може бути пояснене прагненням депутатів і публічних службовців розглянути якнайбільшу кількість проєктів НПА на останніх засіданнях відповідного органу. Зазвичай це стосується недоопрацьованих і неякісних проєктів, які за умов передноворічних свят і нового бюджетного та податкового року будуть швидше ухвалені без детального розгляду. Це ж стосується й ухвалення НПА уночі порівняно з іншим часом доби.

Про схоже явище – справи «міжріздвяних сутінків» (тобто між католицьким і православним Різдвом) у практиці КСУ – вказує М. Савчин, наводячи як приклади «справи про третій строк Леоніда Кучми 2003 р., про соціальні зобов'язання 2012/13 років, коли увага суспільства до справ конституційної юстиції дещо слабшає на фоні різдвяних колядок і новорічних вакацій» [247, с. 132].

Також може бути доцільним порівняння залежно від видів актів: закони та підзаконні акти, акти регуляторного характеру тощо. Перше може свідчити про надмірну кількість законодавчих актів і недостатнє запобігання їх інфляції. Друге можна вважати індикатором надмірної зарегульованості, що може спричинити не лише інфляцію писаного права, а і недоступність певної діяльності та корупційні ризики, а також зумовити потребу в т. зв. дерегуляції.

Як слушно вважає М. Савчин, «інфляція законодавства підриває єдність правової системи, що пов'язано насамперед із соціальним дирижизмом урядів. Однак такий стан речей компенсується діяльністю конституційних судів, які часто обмежують довільні дії законодавця та уряду, які очевидно не відповідають фундаментальним засадам цієї правової традиції. У європейській традиції права зростає роль Суду ЄС […] та Європейського суду з прав людини […], які сприяють забезпеченню єдності правової системи» [247, с. 83]. Щодо українського права, то варто врахувати, що попередня теза міститься в монографії про конституціоналізм, і додати, що інфляційність писаного права має компенсуватися діяльністю не лише КСУ, а і Верховного Суду та нижчих судів, особливо адміністративних.

Також про ефективність НТ може свідчити кількість скарг й інших звернень осіб для тлумачення (роз'яснення змісту й/або порядку реалізації) тієї чи іншої правової норми, їх сукупності.

(2.2) Близькою до інфляції писаного права детермінантою порушень прав людини є наявність т. зв. «*мертвих норм*» (застарілих, процедурно чи санкційно не забезпечених, не відповідних до української правосвідомості тощо). Індикаторами ефективності дії «мертвих норм» є кількість індивідуальних актів (а деколи і НПА), у яких застосовано відповідну норму, зокрема і кількість застосованих судами й іншими органами норм, які передбачають юридичну відповідальність – як негативну

(санкції), так і позитивну (стимули, заохочення) – за певні діяння.

Крім інфляції писаного права, детермінують порушення прав людини й *інші форми інфляції соціогуманітарної сфери*. Про *інфляцію науки* може свідчити кількість наукових видань, публікацій у них, присуджених наукових ступенів тощо.

Інфляція вищої освіти може підтверджуватися (або спростовуватися) відсотком людей із дипломами про вищу освіту. Видається за можливе навіть вимір ефективності запобігання інфляції прав людини – наприклад, кількість конституційно закріплених прав людини (скажімо, Конституція України закріпила чималу кількість прав людини, що може розглядатися як їх інфляція, але, попри це, охарактеризований у п/р 3.1 принцип розмірності у разі його правильного застосування сприяє її подоланню).

Можна виокремити й *інфляцію статистики*. Індикатором може бути кількість посилань на статистичну інформацію у наукових і журналістських публікаціях. Статистичними є і показники кількості людської енергії, часу й матеріальних засобів, використаних у певній діяльності, що порівняно з альтернативами свідчать про рівень ефективності такої запобіжної діяльності. Статистично можна відображати контрольно-наглядову діяльність органу крізь призму сум грошових коштів, збережених (у т. ч. повернених) у результаті запобіжної діяльності. Про неефективність правозастосовної діяльності може свідчити і кількість заяв про порушення певної норми, сукупності норм; співвідношення між кількісними показниками на етапах цілепокладання та реалізації тощо.

(2.3) Крім поділу на ефективність НТ та нормозастосування, ефективність права також може бути поділено на ефективність матеріального та процесуального права. Спершу слід навести приклад індикаторів матеріального права. Так, Ю. М. Оборотов слушно вказує на існування інфляції влади або політичної інфляції [191, с. 94]. Виміром ефективності запобігання інфляції влади є порівняння співвідношення (а) кількості представників публічної влади та жителів відповідної місцевості, а також (б) повноважень публічної влади та прав людини.

У контексті *запобігання порушенням права бути почутим* можна порівнювати кількість проведених мирних (і немирних) зібрань, громадських обговорень,

референдумів, виборів, кількість громадян, що взяли участь у таких заходах тощо. Це може показувати те, наскільки ефективне та нагальне для громадян відповідне право, правило (правова норма), явище тощо. Також про це може свічити кількість скарг й інших звернень громадян щодо певного питання.

(2.4) Ефективність запобігання недостатній доступності підприємницької діяльності може засвідчувати звіт-рейтинг її простоти, розраховуваний щорічно з 2003 р. Світовим банком у межах проєкту «Ведення бізнесу» (англ. *Doing Business Project*). Звіт «Ведення бізнесу 2020» порівнює правила регулювання підприємництва для вітчизняних підприємств у 190 країнах.

Цей звіт укладається з урахуванням кількадесяти індикаторів, що містять 10 критеріїв простоти підприємництва [319].

По-перше, видається за можливе складові цього рейтингу назвати показниками ефективності орієнтованого на підприємництво законодавства у таких галузях права, як цивільне, господарське, адміністративне, податкове, житлове, трудове, господарське процесуальне, з метою ЗППЛ (передусім економічних прав).

По-друге, можна побачити, що переважно індикаторами всесвітнього індексу простоти бізнесу є кількісні статистичні показники процедурного характеру: кількість процедур, кількість днів (часу), відсоток вартості певної процедури від середнього доходу на 1 особу, кількість платежів, кількість документів тощо.

(2.5) Не настільки розгалужену *офіційну державну статистику* надають ООП України. Як справедливо підкреслюють у контексті офіційної статистики злочинності В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний, вітчизняна кримінологічна наука «під міцним ідеологічним тиском і впливом учених-криміналістів та практиків» спрощувала та спрощує «сутність поняття і розуміння злочинності як феномену». «Злочин і злочинність бездоказово розуміються як однопорядкові явища, а раз так, то злочинність є статистичною сукупністю зареєстрованих злочинів, вчинених на певній території (державі, регіоні, районі) за довільний час» [70, с. 116]. Для запобігання цьому статистичні відомості мають неодмінно доповнюватися іншою соціологічною складовою, утворюючи загалом кількісний вимір як сутність ефективності превенції.

Виключно окремі статистичні показники (включно з їх порівняльним потенціалом і навіть зведенням до певних схожих порівняльних критеріїв – наприклад, співвідношення певної кількості, приведеної на 10 тисяч населення) не можна вважати достатніми, але й оминати їх теж загрожує виконанню цілі всеохопного дослідження ефективності запобіжної діяльності.

Статистичні показники можуть бути *результатом застосування інших соціологічних методів*, наприклад, *контент-аналізу юридично значущих документів*. У статті американських учених про контент-аналіз судових рішень виокремлено його компоненти: «(1) вибір справ; (2) кодування справ» [327, p. 79] «для запису послідовної інформації про кожну з них зі встановленням надійності або повторюваності вибору, зробленого під час кодування» [327, p. 66]; «(3) аналіз закодованих справ, часто через статистичні методи» [327, p. 79].

Як вказують А. О. Сухарєв і В. В. Янч, «з метою підвищення рівня об'єктивності досліджень використовують формалізований метод аналізу документів – контент-аналіз. Суть цього методу полягає в переведенні текстової інформації в кількісні показники». Змістовними одиницями «можуть виступати: частота вживання певних термінів, частота звернення до певних тем, частота вживання тих або інших оцінних суджень» [258, с. 14]. У п/р 2.2 було застосовано кількісний контент-аналіз ЗПП п'яти держав СНД для підтвердження гіпотези про неефективність ухвалення ЗПП.

(3) Серед перспектив досліджень загальнотеоретичної юриспруденції П. М. Рабінович вказує «дослідження реального стану здійснення та захищеності основоположних прав людини й інших суб'єктів за посередництвом саме конкретно-соціологічних методів і методик» [238, с. 5–6]. А наступною «істотною прогалиною у таких дослідженнях» названо недостатню розробку проблеми ефективності юридичних гарантій прав і свобод людини та громадянина. На слушну думку автора, «ця проблема також має бути виведена на рівень конкретно-соціологічних досліджень, які ґрунтуватимуться на науково обґрунтованих критеріях та методиці її виявлення» [238, с. 6].

Застосування соціологічного підходу як стратегії наукового дослідження поряд

зі вже наявними засобами виміру ефективності запобіжної діяльності уможливить отримання об'єктивнішої, повнішої та всеохопнішої інформації – упорядкованої сукупності відомостей про ЗППЛ. Також це сприятиме ідентифікації та діагностуванню наявних проблем, що вже має превентивну мету. Сучасна методологія соціологічних досліджень застосовується під час дослідження проблем у соціогуманітарних царинах усе частіше. Її призначенням є не лише виявлення проблем або їх складових, а й вимір ефективності вчинення управлінських дій, ухвалення рішень, здійснення моніторингу, нагляду та контролю за такими рішеннями та діями тощо.

У засобах масової інформації часто згадуються та наводяться як основний аргумент лише результати соціологічних опитувань, які проведено серед громадськості загалом, не враховуючи думку окремих структурних елементів цієї громадськості, безпосередньо пов'язаних із предметом дослідження.

Скажімо, індикаторами ефективності судової системи можуть бути показники довіри до неї не лише з боку звичайних громадян (громадськості загалом). Важливішими є і відомості опитувань представників соціальних груп, які з усіх боків (тобто не лише, припустимо, адвокатів або не лише суддів) пов'язані з функціонуванням судової системи, а саме: і суддів, й адвокатів, і прокурорів, які підтримують публічне обвинувачення, і працівників апарату судів, й осіб, які протягом останнього часу були позивачами, відповідачами, заявниками, скаржниками, стягувачами, боржниками, постраждалими, підсудними та мали інший процесуальний статус сторін судового процесу, а також учасниками судових проваджень (експертами, свідками тощо).

Результати опитування вказаних осіб є важливішими, оскільки вони мають безпосередній досвід комунікації із судовою системою, на відміну від громадськості загалом, яка лише отримує інформацію від ЗМІ та від знайомих. Не піддаючи сумніву важливість окремих опитувань юридичної громадськості, необхідно також проводити такі опитування серед усього суспільства загалом. Опитування винятково серед юридичної громадськості можуть унаочнювати стан віддаленості юридичної громадськості від потреб людини. З другого боку, це є і мірилом ефективності

правового інформування громадськості про превентивне спрямування діяльності публічної влади загалом й окремі напрями зокрема. Тож й опитувань суспільства загалом теж слід не цуратись, але потрібно позбутися домінування публікації результатів лише таких «загальних» опитувань.

За приклад якісного дослідження можна взяти результати загальнонаціонального опитування суддів, громадськості та юридичної спільноти щодо судової системи, судової реформи та сприйняття корупції. Це опитування було проведене компаніями «GfK Ukraine» та «KANTARTNS» за сприяння Програми USAID реформування сектору юстиції «Нове правосуддя» та Вищої ради правосуддя (в частині опитування суддів) у липні – вересні 2017 р.

У разі регулярного проведення таких опитувань і порівняння їх результатів можна стверджувати (разом зі статистичними показниками) про ефективність і правового інформування та виховання поваги до, зокрема, судівництва, і реформування судової влади та запобігання ризикам під час перебігу того чи іншого реформування, і запобігання корупції тощо.

Вітчизняний законодавець, хоч і дуже повільно, але теж почав це усвідомлювати й упроваджувати. Ледь не першим дороговказом у цьому контексті став ЗУ «Про Національну поліцію», відповідно до ст. 11 якого, рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції, а оцінка рівня довіри населення до поліції проводиться незалежними соціологічними службами в порядку, визначеному КМУ. Цей порядок затверджено постановою КМУ від 07.02.2018 № 58. Індикатори, за якими здійснюється проведення оцінки, визначаються МВС (п. 4 Порядку). Об’єктами оцінки є: рівень задоволення потреби населення в поліцейських послугах; процеси, що відбуваються в системі Національної поліції, та характеристики і результати її діяльності (п. 5 Порядку). Також передбачено, що оцінка проводиться незалежною соціологічною службою на підставі укладеного відповідно до ЗУ «Про публічні закупівлі» договору з Національною поліцією: на загальнодержавному рівні – не рідше одного разу на рік; на територіальному рівні – у разі потреби (п. 6) [223].

Доцільно запропонувати проводити оцінку ефективності «незалежними

соціологічними службами», як і вказано у ЗУ «Про Національну поліцію», оскільки конкуренція в цьому контексті аж ніяк не зашкодить оцінці ефективності запобіжної діяльності Національної поліції, а навпаки – сприятиме ще більшій об'єктивності. Також пропонується замінити «у разі потреби» на більш чіткий строк через важливість не лише загальнонаціонального опитування, а і регіонального виміру. Можливо, доцільним є принаймні обов'язкове передбачення проведення таких опитувань у найбільших регіонах, із поступовим переходом до якнайбільшого охоплення території України та, відповідно, щонайповніших відомостей.

Також дивним видається положення п. 7 Порядку, відповідно до якого Національна поліція виконує невластиву їй соціологічну функцію, а саме – визначення ступеню репрезентативності соціальних груп населення [223]. Варто перемістити це повноваження до п. 8 – функцій незалежної соціологічної служби.

Попри окремі недоліки, необхідно підтримати поступовий рух законодавця до відходу від оцінки ефективності діяльності лише за статистичними показниками.

Опитувальними індикаторами ефективності права можна назвати такі:

1) *матеріальні нормотворчі* – відсоток респондентів, які вважають, що приписи забезпечено санкціями або заохоченнями, предмет регулювання обрано правильно, дотримано вимог юридичної техніки в НТ (за результатами загальних опитувань юридичної спільноти; опитувань суддів; адвокатів; інших правозахисників; працівників ООП; юридичних аналітиків, зокрема професорів права, спеціалістів науково-експертного та юридичного управлінь апарату парламенту тощо); відсоток респондентів, які вважають, що правові норми виражено в належному джерелі (за результатами опитувань юридичної спільноти)

2) *матеріальні нормозастосовні* – відсоток респондентів, які вважають, що відповідні потреби суспільного розвитку (за результатами загальних опитувань суспільства) й окремих соціальних груп (за результатами опитувань таких груп) задоволено; відсоток респондентів, які вважають, що поставлені цілі та завдання держави досягнено (за результатами загальних опитувань суспільства; опитувань політичних експертів); відсоток респондентів, які вважають, що дотримано вимог юридичної техніки в нормозастосуванні (за результатами загальних опитувань

юридичної спільноти; опитувань суддів; адвокатів; інших правозахисників; працівників ООП; юридичних аналітиків, зокрема професорів права, спеціалістів науково-експертного та юридичного управлінь апарату парламенту тощо);

3) *процедурні нормотворчі* – відсоток респондентів, які вважають, що дотримано процедури підготовки й ухвалення правових норм (за результатами опитувань осіб, що беруть участь у відповідних процедурах; юридичної спільноти; юридичних аналітиків);

4) *процедурні нормозастосовні* – відсоток респондентів, які вважають, що правові норми забезпечено процедурами контролю за їх дотриманням, процедурами своєї реалізації й охорони (за результатами опитувань осіб, що беруть участь у відповідних процедурах; юридичної спільноти; юридичних аналітиків); відсоток респондентів, які вважають належною забезпеченість кадровими ресурсами та матеріальними засобами.

Необхідно звернути увагу на такий спосіб порівняльного виміру ефективності із застосуванням різноманітних індикаторів, як підготовка, укладання й оприлюднення щорічних рейтингів держав за певним критерієм. Про переважно заснований на статистичних індикаторах рейтинг Doing Business згадано вище, тому пропонується коротко охарактеризувати інші відомі рейтинги.

Важливим ПМСП є ВП, тому слід почати з рейтингу, що вперше вимірює ВП у світовому масштабі. Таким є Індекс ВП від Всесвітнього проєкту справедливості (*The WJP Rule of Law Index*). У його доповіді 2020 р. подано інформацію про дев'ять чинників (факторів), які додатково поділено на 47 конкретних підчинників (субфакторів). Оцінку кожного підчинника розраховано з використанням чималої кількості запитань, відповіді на які походять із двох зібраних Всесвітнім проєктом справедливості у кожній країні джерел даних: опитування населення загального характеру (*General Population Poll – GPP*) та серія опитувальників кваліфікованих респондентів (*Qualified Respondents' Questionnaires – QRQs*). Оцінки та місця у рейтингу країн, подані у доповіді, побудовано з понад 500 змінних, взятих із оцінок понад 130 000 громадян і 4 000 експертів із правових питань у 128 країнах та юрисдикціях [337].

Як можна побачити, саме соціологічні індикатори є фундаментом мірила ВП.

28.01.2021 оприлюднено Індекс сприйняття корупції (англ. *Corruption Perceptions Index, CPI*) 2020. Цей індекс являє собою рейтинг ста вісімдесяти держав і територій світу, впорядковуваний організацією Transparency International з 1995 р. Основою індексу є сприйняття рівня корупції в державному секторі з позиції експертів і підприємців. Виміром цього сприйняття є близько дванадцяти незалежних соціологічних опитувань. Індекс використовує шкалу від 0 до 100 балів, де 0 означає найвище сприйняття рівня корупції, а 100 – найнижче [316].

Місце держави в Індексі сприйняття корупції є одним із найголовніших, принаймні з наразі відомих, показників ефективності запобігання корупції у відповідній державі. До слова, місце нашої держави в останньому Індексі сприйняття корупції (2020) є найкращим за останні 10 років – 117-те зі 180-ти досліджених держав.

Міжнародними показниками ефективності реалізації НВ як запобіжника порушень прав людини на рівні адміністративного права можна вважати Світові індикатори врядування (*World Governance Indicators*). Існує шість груп критеріїв цього рейтингу, переважно результати цього рейтингу також беруться з результатів соціологічних опитувань [369].

Існує чимало інших щорічних рейтингів держав, місце держави у яких є своєрідним лакмусом ефективності реалізації запобіжного призначення у відповідній сфері, а індикатори яких засновано на передусім соціологічних (переважно як загальних, так і фахових опитуваннях) і статистичних показниках.

Перспективним видається поширення цього досвіду на порівняння окремих складових території держав (областей, міст тощо), гілок публічної влади та сфер діяльності (припустимо, порівняння ступеню реалізації ВП у сфері землеустрою).

Отже, хоча застосування статистики в аналізі превентивної діяльності базується на кількості правопорушень, однак статистичний метод надає набагато більший потенціал для його використання в юридичних дослідженнях: наявні чимало індикаторів інфляції соціогуманітарної сфери (влади, науки, вищої освіти, писаного права, зокрема «мертві норми», інфляції самої статистики), ефективності

контрольно-наглядової діяльності, запобігання порушенням права бути почутим, запобігання недоступності підприємницької діяльності. Навіть індикаторами всесвітнього індексу простоти бізнесу «Ведення бізнесу» є саме статистичні показники ефективності законодавства. Водночас, статистичні відомості повинні доповнюватися іншою соціологічною складовою, утворюючи кількісний вимір – сутність ефективності запобіжної діяльності.

Вимірювання відбувається шляхом застосування як внутрішнього, так і зовнішнього (зокрема, і громадського, і фахового) оцінювання. Соціологічні критерії мають враховувати і загальну громадську думку, і думку кожної із залучених до відповідного процесу категорій осіб, і думку зовнішніх спостерігачів (наприклад, науковців, аналітиків).

Результати досліджень, викладені у третьому розділі, оприлюднено у працях автора [18; 19; 21; 22; 26; 30; 31; 36; 43; 46; 47; 48; 49; 90; 94].

ВИСНОВКИ

У дисертації в результаті узагальнення концепцій учених, законодавства та практики його реалізації розроблено наукові положення та здобуто результати, що вирішують наукову проблему: з'ясування ознак і складників ПМСП та напрацювання запобіжно-спрямованих змін до НПА. На основі цього сформульовано висновки та пропозиції, найголовніші з них такі:

1. Науковцями накопичено велику кількість розрізнених знань про юридичну превенцію. Системний метод пізнання дозволяє виокремити за предметом правничих досліджень превенції кілька підходів: кримінально-правовий, загальнотеоретичний, публічно-правовий, приватноправовий. Своєю чергою, кожен підхід можна поділити на такі напрями досліджень: превентивна функція (підфункція) права (загалом або відповідних правових спільнот); превенція конфліктів; превентивна функція юридичної відповідальності; превентивна діяльність органів внутрішніх справ (у приватному праві – нотаріату).

Високо оцінюючи попередній науковий доробок, зазначимо, що більшість наукових розвідок має, по-перше, галузевий характер, по-друге, зосередженість на національній правовій системі, по-третє, суперечливі (іноді навіть усередині однієї публікації) погляди щодо розуміння превенції, її поділу, ефективності тощо, по-четверте, переважно нормативістський підхід, що зумовлює потребу нових досліджень.

2. Методологічні засади дослідження ПМСП являють собою впорядковану сукупність способів концептуального й інструментального рівнів, які дозволяють пізнати механізм реалізації превенції як призначення сучасного права, зокрема і його елементи. На концептуальному рівні визнано за потрібне використання усіх трьох основних парадигм, багатьох принципів, концепцій і дослідницьких підходів. Одним із важливих для цього дослідження є превентивно-телеологічний дослідницький підхід, який полягає в тому, що норма, інститут, суб'єкт, джерело права, юридична концепція, правові діяння тощо розглядаються крізь призму виявлення, усвідомлення та роз'яснення превентивного призначення права.

На інструментальному рівні виявлено закономірність: що більшим стає масив юридичних норм, то ймовірнішими є ризики термінологічної плутанини. Одним із таких прикладів є превентивна термінологія. Практика сучасного українського законодавства зберігає тенденцію надання переваги терміну «запобігання» над іншими превентивними термінопоняттями. У науковій літературі існує величезна кількість поглядів, навіть протилежних один одному, стосовно вживання та співвідношення превентивних термінопонять: усі вони є абсолютно тотожними термінопоняттями; родовим поняттям є «попередження»; родовим є поняття «профілактика»; родовим є поняття «запобігання»; родовою категорією є протидія (боротьба) злочинності, а всі превентивні категорії – її складовими. Більшість наукових досліджень тематики превентивної термінології базуються на кримінологічному підході, форми (типи) превенції злочинності розмежовано відповідно до стадій скоєння злочину, не враховано змогу неприпустимої в умовах чималої кількості превентивних термінів тавтології через кілька значень слова «попередження» та зросійщене значення терміну «попередження». З огляду на це та запобігання тавтології, мовній омонімії та двозначностям у мовному потоці, необхідно відмовитися від вживання слів «попередження», «попереджувальний», «попередити» на позначення поняття, синонімічного до «запобігання». Також запропоновано змінити в назві ЗУ «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» слова «фінансової катастрофи» на «фінансовій катастрофі».

3. ПМСП – це динамічна система взятої в єдності впорядкованої цілісної сукупності взаємопов’язаних юридичних засобів, способів і процедур, застосовуваних учасниками суспільних відносин, уповноваженими на це регуляторами, що втілюють прагнення до досягнення ВП, антропоцентризму, конституціоналізму, НВ, сталого розвитку тощо, і спрямованих на виявлення, усунення, зменшення рівня й масштабів або пом’якшення впливу детермінант порушень прав людини.

4. ПМСП являє собою системний і структурний складники. Структурний складник містить телеологічний, нормативний, суб’єктний, ціннісно-динамічний

елементи. Системний складник поділу має принаймні шість основних критеріїв: а) за функціями: багатосекторальний, ситуативний і антирецидивний; б) за межами та масштабом впливу: загальноправовий, міжнародно-правовий, наднаціональний, національно-правовий, неофіційно-правовий, змішаний; в) за стадією: нормотворчий, правоінтерпретаційний, правоосвітній, правозастосовний; г) за об'єктом: злочинності (криміногенним проявам), делінквентності (правопорушуваності), соціальних конфліктів; ґ) за предметом, правовим режимом: виборчого права, права власності, зобов'язального права, трудового права, сімейного права, деліктного права тощо; д) за суб'єктами: міждержавного характеру, наднаціонального, національного, недержавного, змішаного характеру.

5. Телеологічним елементом ПМСП є превентивна мета й об'єкт превенції. У науковій літературі наявні кілька основних розумінь місця превенції та її співвідношення з функціями права: підфункція охоронної функції права; мета або функція юридичної відповідальності; порівняно самостійна функція кримінального права; порівняно самостійна функція права загалом. Превентивне спрямування має не лише охоронна, а будь-яка інша функція права. Призначення права полягає у запобіганні шкідливим явищам і діянням, а вже його шляхами (функціями, напрямами) є встановлення прав й обов'язків (регулятивна функція), оголошення певної поведінки неправомірною та встановлення певних санкцій за неї (охоронна функція) тощо. Існує кілька основних поглядів щодо об'єкта превенції: позитивістський (нормативістський), антропоцентричний (природно-правовий), соціально-конфліктологічний. Слід віддати перевагу антропоцентричному підходу і вважати, що запобігання порушенням прав і свобод людини є метою сучасного правового впливу. Усі правові системи, наявні в них галузі, підгалузі, інститути, субінститути й навіть окремі правові норми мають власну, здебільшого більш вузьку й однорідну, превентивну мету, яка зазвичай визначається предметом правового впливу відповідної галузі права та цілями (призначенням) її існування.

6. Нормативним елементом ПМСП є норми, на яких засноване використання наступних елементів. У назві джерела права може прямо вказуватися, що воно спрямоване на запобігання певному негативному явищу, поведінці тощо. Іноді про

спрямованість джерела права на запобігання негативним явищам вказується у його преамбулі або окремих статтях, зазвичай у тих, де визначаються цілі, завдання. Найчастіше ж превентивна мета не усвідомлюється нормотворцем або з інших причин ним не вказується, однак це не означає відсутності в окремих нормах (навіть більшості норм) права її проявів. Не лише «типові» норми-приписи, а і «спеціалізовані» (загальнозакріпні, установчі, прогностичні, колізійні, оперативні, дефінітивні, темпоральні) норми права мають превентивне призначення.

Слід відмовитися від ідеї ухвалення окремого НПА стосовно профілактики правопорушень, оскільки кожен НПА повинен мати на меті ЗППЛ. Законом, що створює фундамент для профілактики правопорушень, є конституція держави. Кожну потенційну норму ЗПП можна органічно включити до НПА, що регулює засади діяльності певного державного чи недержавного інституту й/або засади певної сфери суспільних відносин. Незалежно від структури та змісту ЗПП чимало суспільних відносин, прямо й опосередковано пов'язаних із профілактичною метою, залишаться поза регулюванням цим ЗПП. Навпаки, ухвалення ЗПП може бути антипревентивним, оскільки збільшує ризик наявності положень, які містять колізії з нормами чинних НПА, тобто ухвалення окремих законодавчих актів про запобігання порушенням може стати їхньою причиною. Необхідно правовий вплив розрізнити за його предметом (або ж правовим режимом) і суб'єктами здійснення, не збільшуючи штучно кількість НПА і водночас запобігаючи їх колізійності. Стратегічні та програмні положення радше необхідно викладати у відповідних державних концепціях і програмах, можливо з потребою ухвалення закону про їхнє затвердження, а не ЗПП.

7. Суб'єктний елемент ПМСП – це сукупність учасників (юридичних осіб публічного та приватного права, міжнародних організацій та органів, їх складових, соціальних груп, фізичних осіб), які об'єднані призначенням ЗППЛ та діють на виконання цього призначення. Цей елемент, залежно від функціональності (основної запобіжної діяльності, яку вони виконують), поділено на такі види суб'єктів:

1) ідейні (надають освіту, інформують про явища та процеси, закладають ідеологічний фундамент, на якому базуються нормотворення, правореалізація та

правозастосування, здійснюють перманентний вплив на усіх суб'єктів превенції та закладають, уточнюють або змінюють як правосвідомість, моральні та правові цінності, життєві пріоритети, так і більш конкретні погляди та думки людини або ж становлять базу (як раціональну – соціологічну, історичну, політологічну, економічну тощо, так і ірраціональну – наприклад, мистецьку, релігійну) для аргументації та поглядів людини стосовно тих або інших правових проблем – наприклад, освітні та культурні заклади, засоби масової інформації);

2) нормотворчі (беруть участь у створенні нормативної основи діяльності усіх суб'єктів превентивної діяльності, проголошують і закріплюють права людини, процедури їх реалізації та захисту, процедури запобігання перепонам на шляху реалізації прав людини й уникнення можливостей діяти неправомірно – наприклад, міжнародні організації та їх органи (зокрема, Венеційська комісія), глава держави, парламент, уряд, ОМС);

3) правосприяльні (здійснюють правове консультування й інше сприяння реалізації прав перед, замість або поряд зі зверненням до контрольно-наглядових суб'єктів – наприклад, адвокатура, юридичні клініки, недержавні правозахисні інституції, медіатори, фізичні особи: сторони договорів, спадкоємці, роботодавці, працівники, землевласники, землекористувачі; органи державного та господарського управління (крім нормотворчих і контрольно-наглядових), органи та служби у справах дітей, адміністрації установ, підприємств, організацій, трудові колективи);

4) контрольно-наглядові (мають узгоджувальні (візування, експертиза), засвідчувальні, реєстраційні, апеляційні (розгляд скарг, можливість зміни та скасування рішень), розслідувально-санкційні (можливість розслідування правопорушень і притягнення до юридичної відповідальності), моніторингові (облік, збір, аналіз даних, огляд, обстеження та відвідування відповідних закладів), інспекційні (проведення перевірок, ревізій), рекомендаційні (можливість надання висновків, рекомендацій) й інші контрольно-наглядові повноваження стосовно діяльності інших суб'єктів – наприклад, міжнародні договірні органи з прав людини (комітети, трибунали, суди, комісари), нотаріат, реєстратори, омбудсперсона,

національний превентивний механізм, державні інспекції, органи опіки і піклування, суди, КСУ, арбітражі, воєнні трибунали, громадські організації, юридичні відділи підприємств, установ, організацій, Міністерство юстиції України, ООП).

Усвідомлення службовцями вищевказаних установ превентивного призначення їх діяльності та вдосконалення діяльності, спрямованої на ЗППЛ, стає чималим неоціненним внеском у реалізацію ПМСП.

8. Концепція ВП є частиною ПМСП з огляду на превенцію зловживання позитивними законами (верховенством закону), свавільного й антидемократичного врядування, дезорганізації правової системи, нехтування державою правами людини, неможливості людини бути почутою, дискримінації, нерозмірності тощо. Застосовуючи поелементний підхід до розуміння ВП, доведено, що превентивним є кожен елемент ВП: повага до прав людини, ЮВз, розмірність, недискримінація, право бути почутим, право на оскарження, підзвітність.

Запобіжниками порушень прав людини є й пов'язані з ВП концепції: конституціоналізм (ідеологія, теорія, позитивне право та практика обмеження публічної влади конституцією, яка заснована на правах людини) є запобіжником (превентивним механізмом) втілення страхів попереднього політичного режиму, безуспішного або деспотичного правління; НВ (відкритість, підзвітність, ефективність й узгодженість діяльності публічної влади) з'явилось як запобіжник неефективного та безвідповідального управління; сталий (стійкий) розвиток (узгодження екологічної, економічної та соціальної політики для задоволення потреб сучасних і майбутніх поколінь) створений для превенції загроз довкіллю, здоров'ю та добробуту людини; міжнародно-правова концепція «*обов'язок захищати*» (захист населення від масових злодіянь) має на меті превенцію серйозних порушень основних прав людини.

9. Стабільність законодавства (здатність регулювати суспільні відносини без істотних змін упродовж тривалого часу з дотриманням «правомірних очікувань») сприяє правам людини через передбачуваність можливих наслідків діянь. Виокремлено принаймні чотири шляхи закріплення принципу стабільності законодавства: 1) заборона внесення змін до певних норм за деякий час до певної

події; 2) зміни норм, до яких небажано вносити зміни за певний час до важливої події, починають діяти не раніше, ніж через певний час після набрання ними чинності; 3) закріплення основних норм, які чутливі до спричинення нестабільності, у конституціях або конституційних законах із метою жорсткішого захисту від змін і необхідності консенсусу для цього; 4) закріплення у Конституції України положення, відповідно до якого для внесення змін до норм, які чутливі до спричинення нестабільності, необхідна підтримка не менш як двома третинами від конституційного складу парламенту.

10. Ефективність ПМСП – це динамічна оцінна квантифіковувана властивість, спрямована на усунення детермінант порушень прав людини, вимірювана завдяки соціологічним показникам (індикаторам) і пізнавана у темпоральному, галузевому, суб'єктному й/або просторовому зіставленні (порівнянні) за умов мінімізації людських, матеріальних і часових ресурсів. Варто деталізувати складові цього підходу до розуміння ефективності.

Вимірювати й оцінювати ефективність можна лише кількісно, тобто показники ефективності можуть бути виражені лише кількісно, інакше вони є не показниками, а формою набуття кількісних даних. Кількісними є статистичні й інші соціологічні індикатори. Якісні характеристики є важливими для розуміння ефективності, що виявляється принаймні у двох напрямах: 1) для розуміння, які ознаки свідчать про ефективність, взаємодетермінацію тощо; 2) для узагальнення й опрацювання висновків із результатів виміру ефективності. Натомість квантифікація може слугувати мірилом ефективності, оскільки передусім показники повинні бути порівнюваними та свідчити про певний рівень наближення або віддалення від максимальної ефективності.

Встановлено, що хоча застосування статистики в аналізі превентивної діяльності базується на кількості правопорушень, однак статистичний метод надає набагато більший потенціал для його використання в юридичних дослідженнях: наявні чимало індикаторів інфляції соціогуманітарної сфери (влади, науки, вищої освіти, писаного права, зокрема «мертві норми», інфляції самої статистики), ефективності контрольно-наглядової діяльності, запобігання порушенням права

бути почутим, запобігання недоступності підприємницької діяльності. Водночас, статистичні відомості повинні доповнюватися іншою соціологічною складовою, утворюючи кількісний вимір – сутність ефективності запобіжної діяльності. Вимірювання повинно відбуватися шляхом застосування як внутрішнього, так і зовнішнього (зокрема, і громадського, і фахового) оцінювання. Соціологічні критерії мають враховувати і загальну громадську думку, і думку кожної із залучених до відповідного процесу категорій осіб, і думку зовнішніх спостерігачів (наприклад, науковців, аналітиків).

Умовно поділено опитувальні індикатори ефективності права на чотири види: матеріальні нормотворчі, матеріальні нормозастосовні, процедурні нормотворчі, процедурні нормозастосовні.

Звернено увагу на щорічні рейтинги держав за певним критерієм як спосіб порівняльного виміру ефективності із застосуванням різноманітних індикаторів.

11. З метою усунення недоліків запобігання академічному плагіату запропоновано: 1) проводити для здобувачів освіти заняття про пошук науково-навчальної літератури, способи уникнення академічного плагіату, правила посилання на джерела й оформлення кожного виду письмових робіт; 2) упроваджувати змішане навчання (напр., із платформами Prometheus, Coursera тощо, участь в Освітній програмі Вікіпедії – міжнародній програмі поширення практики написання статей у вільній енциклопедії як форми самостійної роботи студентів у вишах замість традиційних письмових робіт); 3) нормативно закріпити, що на оригінальність перевіряється лише основний текст роботи (без інформації про автора та списку літератури); 4) сприяти появі та впровадженню програм перевірки на оригінальність зображень й інших нетекстових елементів; 5) встановити співмірну (залежно від серйозності плагіату, наявності рецидиву, суб'єкта скоєння) юридичну відповідальність за і порушення суб'єктивних прав авторів, і невідповідність колективним інтересам наукової спільноти, держави та людства у якісних наукових дослідженнях.

12. Для вдосконалення проведення експертизи як елемента нормотворчої стадії ПМСП запропоновано: 1) зобов'язати суб'єктів подання проєкту НПА відповісти на

кожне з висловлених експертною установою в експертному висновку зауважень і пропозицій із обґрунтуванням їхнього врахування, часткового врахування або неврахування. Ця відповідь має бути загальнодоступною на офіційному веб-сайті ВРУ поряд із текстом законопроєкту або на офіційному веб-сайті іншого відповідного органу; 2) КСУ – перед мотивувальною частиною своїх рішень і висновків вказувати позиції наукових установ, які надали висновки у справі; 3) заохочувати суб'єктів проведення експертизи.

13. Запропоновано внести зміни до приватноправових кодифікованих НПА й/або врахувати такі положення про телеологічну складову превенції під час майбутнього конструювання НПА:

а) додати до ст. 4 Цивільного кодексу України ч. 7: «Метою актів цивільного законодавства є запобігання порушенням майнових і особистих немайнових прав людини у сферах власності, зобов'язань, інтелектуальної власності, спадкування»;

б) додати до ч. 2 ст. 1 Сімейного кодексу України абзац «запобігання порушенням особистих немайнових і майнових прав подружжя, батьків, дітей, усиновлювачів, усиновлених, інших членів сім'ї та родичів»;

в) у ст. 2 Житлового кодексу України після слова «метою» додати слова «запобігання порушенням прав людини у сфері житлових відносин;»

г) у ст. 4 Земельного кодексу України додати ч. 2: «Метою земельного законодавства є запобігання порушенням економічних, соціальних, культурних і екологічних прав людини, пов'язаних із володінням, користуванням і розпоряджанням земельними ресурсами, зокрема запобігання необґрунтованому вилученню земель, шкідливому антропогенному впливу, зменшенню родючості ґрунтів і продуктивності земель, засміченню, заболочуванню, ерозії, неврахуванню особливостей використання окремих категорій земель», а ч. 2 вважати ч. 3;

ґ) у преамбулі до Господарського кодексу України після слова «меті» закріпити словосполучення «запобігти порушенням економічних і соціальних прав і свобод людини», а також врахувати більш конкретний зміст: запобігання монопольному становищу та його зловживанню, неплатоспроможності, безгосподарному використанню власності тощо;

д) до першого абзацу ст. 1 Кодексу законів про працю України додати словосполучення «з метою запобігання соціальним конфліктам, дискримінації, невизначеності, наслідкам стихійних лих, нещасним випадкам на виробництві, розповсюдженню суспільно небезпечних захворювань, корупції, конфлікту інтересів й іншим порушенням прав людини у сфері трудових відносин»;

14. Запропоновано після чинної ч. 1 ст. 38 Конституції України додати ч. 2 в такій редакції: «Зміни до законодавства про вибори щодо правил перетворення голосів у мандати, проведення меж округів і порядку формування виборчих комісій набирають чинності не раніше ніж через двісті сорок днів після їх оприлюднення». Метою норми є передусім запобігання маніпулюванню внесенням змін перед виборами з боку чинних політиків, запобігання неготовності до несподіваних змін у короткий час перед таким важливим заходом народного волевиявлення.

15. Запропоновано доповнити ЗУ «Про вищу освіту» такою нормою: «Зміни до підзаконних нормативних актів, які стосуються складників конкурсного бала під час вступу до закладу освіти, переліку конкурсних предметів, обсягу державного замовлення та процедури його розподілу, набирають чинності не раніше ніж через двісті сорок днів після опублікування таких змін. Зміни до законодавства, які стосуються умов отримання стипендії, набирають чинності не раніше ніж початок навчального семестру, наступного після опублікування таких змін».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамов А. И. Понятие функции права. *Журнал российского права*. 2006. № 2. С. 71–83.
2. Аванесов Г. А. Криминология. Москва : Акад. МВД СССР, 1984. 500 с.
3. Амельченко Ю. А. Превенция в системе функций права. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2008. Том 21 (60). № 1. С. 247–255.
4. Антошина І. В. Інформаційна функція українського права : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2015. 200 с.
5. Аракелян М. Р. Эффективность права в контексте правозащитной деятельности государства: теоретический аспект. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2011. Том 11. С. 244-251.
6. Арапчор О. М. Превентивная функция российского трудового права : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Екатеринбург, 2013. 28 с.
7. Арзамасцев О. П. Анализ проекта Федерального закона «Об основах системы профилактики правонарушений в Российской Федерации». *Вестник Пензенского государственного университета*. 2015. № 2 (10). С. 48-52.
8. Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія : навчальний посібник. 2-ге вид., змін., і доп. Київ : Стилос, 2004. 277 с.
9. Асанов Ж. К. Десять мер по снижению «тюремного населения». *Право и государство*. 2013. № 4 (61). С. 78–81.
10. Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні : монографія. Одеса : Юридична література, 2014. 384 с.
11. Афанасьєва М. В. Методологія конституційної науки та практики. *Проблеми сучасної конституціоналістики* : навч. посіб. / за ред. М. П. Орзіха. Київ : Юрінком Інтер, 2011. С. 26–57.
12. Базылев Б. Т. Об институте юридической ответственности. *Советское государство и право*. 1975. № 1. С. 110–115.

13. Байтин М. И. О принципах и функциях права: новые моменты. *Правоведение*. 2000. № 3. С. 4–16.

14. Бакаянова Н. М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2017. 487 с.

15. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 115-124.

16. Барский В. Р. Совершенствование законотворческого процесса как тенденция современного конституционализма в Украине. *Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (жовт. 2000) / за ред. С. В. Ківалова, М. П. Орзіх. Одеса : Юрид. література, 2001. С. 151–157.

17. Батан Ю. Д. «Сучасне право» як правова категорія: розуміння та властивості. *Українське суспільство в умовах транзиції: сучасні виклики та напрями розвитку* : матер. всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 16 травня 2020 р.) / за ред. М. Р. Аракеляна ; уклад.: Ю. Д. Батан, Р.-С. І. Пигель, К. Б. Димов. Одеса : Гельветика, 2020. С. 7–10.

18. Батан Ю. Д. Верховенство права як запобіжник порушень прав людини, або чому верховенство права є превентивним механізмом? *Верховенство права очима правників-початківців* : матер. Всеукр. наук. конф. студ. та аспірантів (м. Одеса, 23 листопада 2019 р.) / за ред. М. Р. Аракеляна ; уклад.: А. С. Гуменюк, Ю. Д. Батан [та ін.]. Одеса : Гельветика, 2019. С. 5–9.

19. Батан Ю. Д. Верховенство права: поелементний підхід і виборче право. *Сучасні проблеми виборчого права і методологія його викладання у вищих навчальних закладах України* : тези доп. Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 22-23 червня 2017) / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ : Прінт-Сервіс, 2017. С. 30–35.

20. Батан Ю. Д. Вікіпедія та навчальний процес у вищих навчальних закладах: стан взаємодії. *Інформаційне суспільство: проблеми та перспективи* : Матер. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 травня 2016). Одеса : Фенікс, 2016.

С. 12–14.

21. Батан Ю. Д. Вплив превентивного механізму права на неправомірну поведінку. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 625–642.

22. Батан Ю. Д. До питання про конституціоналізм як превентивний механізм права. *Конституція України в контексті сучасних конституційних парадигм (X Тодиківські читання)* : зб. тез наук. доп. і повідомлень Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 27-28 жовтня 2017) / За заг. ред. проф. А. П. Гетьмана. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків : Права людини, 2017. С. 39–40.

23. Батан Ю. Д. До питання про місце превенції у правовому регулюванні. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 10. С. 25–31.

24. Батан Ю. Д. До питання про об’єкт превенції як мети правового регулювання. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017) : у 2 т. Т. 1 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Гельветика, 2017. С. 95–97.

25. Батан Ю. Д. До питання про превентивну термінологію: кримінологічний і загальнотеоретичний підходи. *Протидія злочинності: теорія та практика* : Матер. VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 жовтня 2016). Київ : Національна академія прокуратури України, 2016. С. 33–38.

26. Батан Ю. Д. Дотримання міськими радами критеріїв доступності та права бути почутим при наданні послуг. *Верховенство права та місцеве самоврядування* : Тези доп. студ. і аспірантів на III Міжнар. наук.-практ. форумі з верховенства права (м. Київ, 10–11 червня 2016). Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. С. 14–18.

27. Батан Ю. Д. Загальнотеоретична юриспруденція як фундаментальна юридична дисципліна. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 травня 2016) : у 2 т. Т. 1. Одеса : Юридична література, 2016. С. 75–77.

28. Батан Ю. Д. Закон про профілактику: зарубіжний досвід. *Грані права: XXI століття* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2018 р.). У 2-х т. Т. 1 / за ред. Г. О. Ульянової ; уклад.: Ю. Д. Батан, М. В. Сиротко [та ін.]. Одеса : Гельветика, 2018. С. 11–15.

29. Батан Ю. Д. Запобігання академічному плагіату та неоригінальності як складова превентивного механізму сучасного права інтелектуальної власності. *Часопис цивілістики*. 2017. № 23. С. 83–86.

30. Батан Ю. Д. Індикація ефективності українського права. *Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції* : монографія / [Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін.] ; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2019. С. 393–409.

31. Батан Ю. Д. Криза прав людини та тест на пропорційність (на прикладі антиCOVIDних обмежень). *Права людини – пріоритет сучасної держави* : збір. мат. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Одеса, 10 грудня 2020). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 258–262.

32. Батан Ю. Д. Механізм реалізації превентивного призначення спортивного права. *Спортивне право України: сучасний стан і перспективи розвитку* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 19 жовтня 2018 р.) / За заг. ред. М. О. Ткалича. Запоріжжя: ЗНУ, 2018. С. 49–51.

33. Батан Ю. Д. Механізм реалізації приватним правом превентивного призначення, або чому приватне право є запобіжником. *Верховенство права очима правників-початківців* : матер. Всеукр. наук. конф. студ. та аспірантів (м. Одеса, 24 листопада 2018 р.) / за ред. Г. О. Ульянової ; уклад.: Ю. Д. Батан, А. Д. Шкільнюк [та ін.]. Одеса : Гельветика, 2018. С. 5–10.

34. Батан Ю. Д. Нормотворча стадія превентивного механізму права: людський вимір. *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 95–102.

35. Батан Ю. Д. Органи місцевого самоврядування як нормотворчі запобіжники порушенням прав людини. *Правове життя сучасної України : у 2 т.* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Гельветика, 2019. Т. 1. С. 333–335.

36. Батан Ю. Д. Підзвітність – складова верховенства права та запобіжник порушень прав людини. *Верховенство права очима правників-початківців* : матер. Всеукр. наук. конфер. студ. та аспірантів (м. Одеса, 18 лист. 2017) / за ред. Г. О. Ульянової ; уклад. Ю. Д. Батан, М. В. Сиротко [та ін.]. Одеса : Гельветика, 2017. С. 24–28.

37. Батан Ю. Д. Понятєво-категорійний апарат превенції як призначення права. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. № 4. С. 11–19.

38. Батан Ю. Д. Правовий механізм запобігання (превентивний механізм) академічному плагіату та неоригінальності. *Сучасна юридична освіта: досвід минулого – погляд у майбутнє* : Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 жовтня 2016). Одеса : Юридична література, 2016. С. 33–38. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6734/konf_suchyuridosvita.pdf (дата звернення: 20.03.2017)

39. Батан Ю. Д. Превентивний механізм виборчого права. *Принципи сучасного конституціоналізму та Основний Закон України (IX Тодиківські читання)* : збір. тез наук. доп. і повід. Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 4-5 листопада 2016) / За заг. ред. проф. А. П. Гетьмана. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків : Права людини, 2016. С. 124–125.

40. Батан Ю. Д. Превентивний механізм дії права: потреба поділу. *Правове життя сучасної України* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) / за ред. Г. О. Ульянової ; уклад.: О. В. Дикий, І. І. Братінов. Одеса : Гельветика, 2018. С. 90–93.

41. Батан Ю. Д. Превентивний механізм права як об’єкт наукового дослідження. *Матеріали XX Ювілейної міжнародної звітної конференції юних юристів, студентів, аспірантів і молодих вчених, присвяченої 20-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 170-річчю Одеської школи права* (м. Одеса, 12 травня 2017) : у 3 т. Т. 1 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Фенікс, 2017. С. 5–7.

42. Батан Ю. Д. Превенція як мета правового регулювання. *Верховенство права очима правників-початківців* : Матер. Всеукр. наук. конф. студ. та асп. (м. Одеса, 3 грудня 2016) : у 2 т. Т. 1. Одеса : Юридична література, 2016. С. 7–9.

43. Батан Ю. Д. Про індикатори виміру інфляції соціогуманітарних явищ і процесів. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 травня 2018 р.). У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Гельветика, 2018. С. 127–131.

44. Батан Ю. Д. Про юридичну базу реалізації превенції: чи можна вважати конституцію законом про профілактику? *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 1. С. 7–13.

45. Батан Ю. Д. Спеціалізовані правові норми: превентивне призначення. *Суспільство XXI століття: крізь призму історії до сьогодення* : матер. всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 18 травня 2019 р.) / за ред. Г. О. Ульянової ; уклад.: А. С. Гуменюк, А. Д. Шкільнюк [та ін.]. Одеса : Гельветика, 2019. С. 16–19.

46. Батан Ю. Д. Стабільність виборчого законодавства як запобіжник порушень прав людини: залишити не можна змінити. *Від громадянського суспільства – до правової держави* : тези доп. XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 квітня 2017). Харків: Рейтинг, 2017. С. 132–135.

47. Батан Ю. Д. Стабільність законодавства як складова верховенства права та запобіжник порушень прав людини. *Проблеми сучасної конституціоналістики* : навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2018. С. 397–415.

48. Батан Ю. Д. Стабільність законодавства як складова верховенства права та запобіжник порушень права людини на освіту. *Актуальні питання державотворення в Україні* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 травня 2017) / Редкол.: д.ю.н. І. С. Гриценко (голова), к.ю.н. І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін. В 2-х томах. Т. 1. Київ : Київський університет, 2017. С. 117–118.

49. Батан Ю. Д. Эффективность механизма реализации превентивного назначения права: к вопросу о статистических индикаторах. *Legea si Viata*. 2018. № 9/2. С. 21–25.

50. Батан Ю. Д. Юридична превентологія як об’єкт публічно-правових досліджень. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 340–344.

51. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. URL: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Bekkar/_Index.php (дата обращения: 19.01.2020)

52. Бесчастний В. М. Теорія та практика кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні: дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Кривий Ріг, 2018. 400 с.

53. Бехруз Х. Удосконалення методології порівняльно-правових досліджень. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 107–111.

54. Богашева Н. В. Законодавче регулювання виборів в Україні: проблеми стабільності. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 2. С. 32–38.

55. Бондар Н. П. Превентивний захист цивільних прав : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2015. 24 с.

56. Бондаренко Н. О. Функції кримінального права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 453–456.

57. Василенко М. Д. Становлення спортивного права в Україні як галузі юридичної науки в контексті розвитку міжнародного спортивного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 78. С. 34-40.

58. Васильков К. А. Классификация видов превенции в рамках современного правового поля. *Вестник Уральского юридического института МВД России*. 2019. № 3. С. 78–83.

59. Васильков К. А. Функции превенции как правовой категории: теоретико-правовой анализ. *Вестник Московского университета МВД России*. 2020. № 3. С. 118–122.

60. Вентер Ф. Верховенство права как глобальная мера конституционализма. *Доктрины Правового Государства и Верховенства Права в*

современном мире : сборник статей / Отв. ред.: В. Д. Зорькин, П. Д. Баренбойм. Москва : ЛУМ, Юстицинформ, 2013. С. 76–95.

61. Вечерова Є. М. Превентивний потенціал кримінального закону: окремі проблеми ефективності. *Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккаріа (м. Одеса, 13 черв. 2014 р.) / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), В. О. Туляков (заст. голов. ред.), Є. Л. Стрельцов (заст. голов. ред.), Д. О. Балобанова ; МОН України, НУ ОЮА, ПРЦ НАПрН України, Одес. відділ. ГО «Всеукр. асоц. кримін. права». Одеса : Юрид. л-ра, 2014. С. 357–362.

62. Власюк В. Деякі основи «обов'язку захистити» в міжнародному праві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 2014. Вип. 1. С. 71–74.

63. Воробьев С. М. Предпосылки развития института компенсации морального вреда на ранних этапах становления романо-германской системы права. *Гражданское право*. 2010. № 2. С. 12–15.

64. Вступ Фінляндії до НАТО вирішиться на референдумі. *iPress*. URL: https://ipress.ua/news/vstup_finlyandii_do_nato_vyrishytsya_na_referendumi_170348.html (дата звернення: 20.03.2020).

65. Втручання в права людини під час пандемії. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/vtruchannya-v-prava-lyudini-pid-chas-pandemiyi.html (дата звернення: 20.06.2020).

66. Гельвеций К. А. О человеке : Соч. в 2 т. Москва, 1974. Т. 2. 687 с.

67. Гербеков И. И. Понятие и виды профилактики правонарушений. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2017. № 4 (42). С. 99–105.

68. Голина В. В. Понятие, структура, объект, методы и ресурсное обеспечение специально-криминологического предупреждения преступности. *Право Украины*. 2012. № 9–10. С. 118–134.

69. Голина В. Субъекты специально-криминологического предупреждения преступности и главные направления их предупредительной деятельности. *Право Украины*. 2012. № 9–10. С. 135–150.

70. Голіна В. В., Лукашевич С. Ю., Колодяжний М. Г. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2012. 304 с.

71. Голіна В. В. Кримінологічна політика в Україні: деякі теоретико-прикладні проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 2. С. 182–190.

72. Горобець К. В. Аксіосфера права та її компоненти : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.12. Одеса, 2012. 206 с.

73. Горобець К. В. Концепт права як прояв креативності юриспруденції. *Креативність загальнотеоретичної юриспруденції* : монографія / за ред. Ю.М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2015. С. 41–58.

74. Гремза Н. Ю. Конвенционные комитеты в области международной защиты прав человека : дисс. … канд. юрид. наук : 12.00.10. Москва, 2005. 191 с.

75. Грибунов О. П. Теоретические основы и практика реализации криминалистического предупреждения преступлений экстремистской направленности. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2017. № 3-2. С. 14–21.

76. Гудима Д. А. Права людини: антропологічні підходи дослідження. Львів : Край, 2009. 292 с.

77. Гудима Д. А. Філософсько-антропологічний підхід – методологічний фундамент сучасної юридичної науки. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 122–125.

78. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Методи правового дослідження. *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т.* Харків : Право, 2017. Т. 2 Філософія права / редкол. : С. І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. С. 456–460.

79. Данченко А. А. Превентивная функция российского права : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Нижний Новгород, 2002. 164 с.

80. Дацюк В. Б. Особливості розуміння змісту та сутності понять «криміногенні процеси» та «криміногенні прояви» у сучасних кримінологічних

дослідженнях. *Наука і правоохорона*. 2016. № 1. С. 212–217.

81. Деревнин В. С. Функции и их классификация в гражданском праве Украины. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 20. С. 33–38.

82. Джураєва О. О. Оборонна функція сучасної Української держави. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15-16 трав. 2015 р.) : у 2 т. / відп. ред. М. В. Афанасьєва. Одеса : Юрид. л-ра, 2015. Т. 1. С. 54–56.

83. Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : [монография]. Одесса : Юридична література, 2009. 616 с.

84. Дудченко В. В. Правовые нормы. *Общетеоретическая юриспруденция (учебный курс)* : учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2011. С. 98–110.

85. Дудченко В. В. Про герменевтичний підхід до права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 11–16.

86. Дудченко В. В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень : Монографія. Одеса : Юридична література, 2006. 304 с.

87. Дудченко В. В., Манько Д. Г. Роль методології юридичної науки у становленні новаційного науково-правового мислення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 13–17.

88. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи : пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. Вид. 2-е, випр. і доповн. К., 2009. 500 с.

89. Євтошук Ю. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 214 с.

90. Єзеров А. А., Батан Ю. Д. Належне (добре) врядування при наданні адміністративних послуг органами місцевого самоврядування. *Міжнародний конгрес європейського права* : збірн. наук. праць (м. Одеса, 21–22 квітня 2017). Одеса : Фенікс, 2017. С. 42–45.

91. Єзеров А. А. Конституційна безпека як категорія сучасного конституціоналізму. *Проблеми сучасної конституціоналістики. Вип. 3 : Сучасний український конституціоналізм* : навч. посіб. / за ред. А. Р. Крусян. Одеса : Фенікс, 2015. С. 264–281.

92. Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні : монографія. Одеса : Юридична література, 2008. 240 с.

93. Єзеров А. А. Конфліктологічна експертиза актів конституційного законодавства в процесі конституційних перетворень. *Проблеми сучасної конституціоналістики. Випуск 2. Конституційні перетворення в Україні* : навч. посіб. / за ред. М. П. Орзіха. Київ : Юрінком Інтер, 2012. С. 48–59.

94. Єзеров А. А., Батан Ю. Д. Належне врядування й надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування. *Юридичний вісник*. 2016. № 2. С. 109–116.

95. Єсімов С. С. Превентивне регулювання: теоретичні аспекти. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3. С. 40–47

96. Жилінкова І. Превентивний спосіб захисту права власності. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 3 (42). С. 130–136.

97. Жинкин С. А., Пунченко С. И. Вопросы классификации видов эффективности норм права. *Пробелы в российском законодательстве*. 2015. № 3. С. 38–40.

98. Журавель В., Волобуєв А. Слідча профілактика: сучасний стан і шляхи вдосконалення. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 1 (44). С. 155–164.

99. Журавель Ю. М. Актуальність прийняття спеціального закону щодо регулювання порядку створення і використання штучних земельних ділянок в умовах євроінтеграції. *Верховенство права очима правників-початківців* : матер. Всеукр. наук. конф. студ. та асп. (м. Одеса, 23 листопада 2019 р.) / за ред. М. Р. Аракеляна ; уклад.: А. С. Гуменюк, Ю. Д. Батан [та ін.]. Одеса : Гельветика, 2019. С. 292–295.

100. Загальна теорія держави і права / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

101. Загальна теорія права / За заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015.

392 с.

102. Закалюк А. П. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки : [курс сучасної української кримінології: теорія і практика]. Київ : Ін Юре, 2007. 424 с.

103. Запитання і відповіді щодо призначення стипендій. *Офіційний сайт МОН України*. URL: http://mon.gov.ua/usi-novivni/povidomlennya/2017/02/03/zapitannya-i-vidpovidi-shhodo-priznachennya-stipendij/ (дата звернення: 20.04.2017).

104. Захарова Л. И. «О спорт, ты – мир!». Роль международного права, lex sportiva и lex olympica в регулировании международных спортивных отношений. Москва : ГИ «Центральная типография». 2013. 207 с.

105. Згуровський М. Україна у глобальних вимірах сталого розвитку. *Дзеркало тижня*. 2006. № 19. С. 14.

106. Зелинский А. Ф. Криминология : [науч. пособие]. Харьков : Рубикон, 2000. 240 с.

107. Избирательное законодательство и выборы в современном мире / В. И. Лысенко, А. Г. Головин; Под общей ред. В. Е. Чурова; Центральная избирательная комиссия Российской Федерации. Москва : МедиаПресс, 2009. 528 с.

108. Іваник М. Вступна кампанія закінчилась. Якою буде наступна? URL: https://zbruc.eu/node/40367 (дата звернення: 20.04.2017).

109. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Видавець Паливода А. В., 2008. 292 с.

110. Казьмин И. Ф. Общие проблемы права в условиях научно-технического прогресса. Москва : Юрид. лит., 1986. 192 с.

111. Кальман О. Г., Христич І. О. Правова статистика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. Харків : Право, 2004. 304 с.

112. Камлик М. І. Правова статистика : навч. посіб. Київ : Атіка, 2004. 240 с.

113. Канзафарова І. С. До проблеми цивільно-правової відповідальності без вини. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 3–4. С. 89–92.

114. Канзафарова І. С. Договірна відповідальність юридичних осіб у комерційному обігу : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 1999. 20 с.

115. Карантин в Україні ввели з порушеннями – екснардеп. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2020/04/14/7247914/ (дата звернення: 20.06.2020).

116. Карманова Е. В. Регулятивная функция гражданско-правовой ответственности. *Вестник Прикамского социального института*. 2017. № 1. С. 23–26.

117. Карнаух Т. М. Нотаріат як інститут превентивного правосуддя в Україні. *Актуальні проблеми цивільного права та процесу* : матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. пам'яті Ю. С. Червоного (Одеса, 16 груд. 2011 р.) / Нац. ун-т «Одеська юридична академія» ; [уклад. : Гонгало Р. Ф., Андронов І. В.]. Одеса : Фенікс, 2011. С. 42–46.

118. Картка проекту Закону України «Про профілактику злочинності». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=294 (дата звернення: 20.06.2018).

119. Картка проекту Постанови про неприйнятність проекту Закону України «Про профілактику злочинів» http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=8029 (дата звернення: 20.06.2018).

120. Карточка законопроекта № 421465-6 «Об основах системы профилактики правонарушений в Российской Федерации». URL: http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/%28Spravka%29?OpenAgent&RN=421465-6&02 (дата обращения: 20.06.2018).

121. Кархут О. Я. Ефективність механізму правового регулювання суспільних відносин в освітній сфері. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2015. Вип. 28. С. 200–205.

122. Кархут О. Я. Механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2014. 20 с.

123. Кириченко О. В. Класифікація заходів оперативно-розшукової

профілактики. *Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності* : матеріали наук.-практ. конф. / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2010. С. 91–93.

124. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2008. 40 с.

125. Кізлова О. С. Застава в цивільному праві (концептуальні положення та правова природа) : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2011. 38 с.

126. Кльован Н. В. Регіональне значення кримінологічної діяльності юридичного навчального закладу. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (20 травня 2016 р., м. Одеса) : у 2 т. Т. 2 / відп. ред. М. В. Афанасьєва. Одеса : Юридична література, 2016. С. 258–260.

127. Козюбра М. Верховенство права і Україна. *Вісник Конституційної Асамблеї*. 2013. № 1. С. 146–178. URL: http://cau.in.ua/ua/activities/analytics/id/kozjubra-m.i.-verhovenstvo-prava-i-ukrajina-632/ (дата звернення: 20.06.2018).

128. Козюбра М. І. Верховенство права, права людини і місцеве самоврядування: проблеми взаємозв'язків. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Том 200. С. 67–71.

129. Козюбра М., Заєць А. Актуальне дослідження принципу верховенства права [Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : монографія / П. М. Рабінович, О. М. Луців, С. П. Добрянський, О. З. Панкевич, С. П. Рабінович; Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України ; [редкол. : П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін.]. Львів : Сподом, 2016. 200 с. (Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 30)]. *Право України*. 2017. № 8. С. 215–218.

130. Козюбра М. І. Основні підходи до праворозуміння. *Загальна теорія права* : підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 24–45.

131. Колотыркина С. И. Карательная функция конституционной ответственности и ее санкции. *Труды Института государства и права Российской академии наук*. 2014. № 2. С. 35–46.

132. Колотыркина С. И. Превентивная и регулятивная роль конституционной ответственности в общественных отношениях. *Труды Института государства и права Российской академии наук*. 2014. № 4. С. 5–14.

133. Кондратьєв Я. Ю. Теоретичні, правові та оперативно-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної міліції : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 444 с.

134. Контрольный список вопросов для оценки соблюдения верховенства права / Европейская комиссия за демократию через право. URL: www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007 (дата обращения: 20.06.2018).

135. Корж Є. М. Реалізація інформаційної функції права в діяльності органів внутрішніх справ : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Запоріжжя, 2010. 237 с.

136. Коссак В. Стабільність законодавства як умова захисту іноземних інвестицій. URL: http://web.archive.org/web/20160323022513/http://lawyer.org.ua/?w=r&i=99&d=422 (дата звернення: 18.01.2021).

137. Кравченко С. П. Мова як фактор правоутворення та законотворення: автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2000. 20 с.

138. Крестовська Н. М. Цивілізаційний підхід в юриспруденції. *Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції* : монографія / за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2019. С. 48–63.

139. Крестовська Н. Медитація про медіацію. URL: http://day.kyiv.ua/uk/blog/suspilstvo/medytaciya-pro-mediaciyu (дата звернення: 18.01.2021).

140. Крестовська Н. М. Загальногуманітарні засоби у системі методології юриспруденції. *Креативність загальнотеоретичної юриспруденції* : монографія / за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2015. С. 253–268.

141. Крестовська Н. М., Матвеєва Л. Г. Теорія держави і права : елементарний курс. Вид. 2-ге. Харків : Одіссей, 2008. 432 с.

142. Крестовська Н. М., Матвеєва Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 584 с.

143. Кримінологія. Загальна та Особлива частини : підручник / За заг. ред. В. В. Голіни, 2-ге видання. Харків: Право, 2009. 288 с.

144. Кримінологія: Особлива частина : навчальний посібник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман ; за ред. І. М. Даньшина ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 1999. 232 с.

145. Куликов В. Кандидат в штрафники. *Российская газета*. 2016. 22 сентября. № 7083 (215). С. 2.

146. Курцев И. А. Проблемы реализации охранительной функции права : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Краснодар, 2008. 28 с.

147. Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права : учебное пособие. Москва : Зерцало-М, 2011. 352 с.

148. Лекарь А. Г. Профилактика преступлений. Москва : Юрид. лит., 1972. 104 с. URL: http://www.pravo.vuzlib.su/book_z266_page_6.html (дата обращения: 20.06.2018).

149. Лемак В. В. Загальна теорія права: між зміною парадигми і пошуком структури. *Публічне право*. 2017. № 3. С. 40–48.

150. Лещух А. Р. Діяльність органів місцевого самоврядування у сфері профілактики адміністративних правопорушень: організаційно-правове забезпечення : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2012. 292 с.

151. Лившиц Р. З. Современная теория права. Краткий очерк. Москва : Ин-т гос. и права РАН, 1992. 94 с.

152. Липинский Д. А. Специально-юридические функции конституционной ответственности. *Российский журнал правовых исследований*. 2015. № 4 (5). С. 51–61.

153. Личко В. С. Зміст правової допомоги. *Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції* : монографія / за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса :

Фенікс, 2012. С. 188–200.

154. Лоджук М. Т. Правове регулювання діяльності юридичних клінік в Україні: загальнотеоретичне дослідження : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2014. 313 с.

155. Лунеев В. В. Правовое регулирование общественных отношений – важный фактор предупреждения организованной и коррупционной преступности : тезисы доклада. *Государство и право*. 2001. № 5. С. 110–116.

156. Лунеев В. В. Проблемы юридических наук криминального цикла. *Государство и право*. 2007. № 5. С. 41–43.

157. Луців О. М. Верховенство права: сучасні інтерпретації : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2014. 16 с.

158. Любашенко В. І. Концепція «обов'язок захищати» як гарантія захисту основоположних прав людини в міжнародному праві : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2017. 263 с.

159. Ляшко розповів, чому в Україні насправді закривали парки. URL: https://24tv.ua/health/lyashko-rozpoviv-chomu-ukrayini-naspravdi-zakrivali-parki_n1341088 (дата звернення: 20.06.2020).

160. Макарова Н. А. К вопросу о подфункциях охранительной функции права. *Вестник СамГУ*. 2013. № 2 (103). С. 194–199.

161. Малько А. В. Ограничения в праве: проблемы теории, практики, политики. *Юридическая техника*. 2018. № 12. С. 238–248.

162. Мармоза А. Т. Правова статистика : навч. посіб. Київ : КОНДОР, 2012. 536 с.

163. Матвєєва Л. Г. Транзитивність у правовій сфері : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 328 с.

164. Матвєєва Ю. І. Поняття та розуміння принципу правової визначеності. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Том 200. С. 93–97.

165. Матвєєва Ю. І. Принцип правової визначеності: історичні підходи та сучасне розуміння. *Наукові записки НаУКМА*. 2011. Том 116. С. 29–31.

166. Медведєва О. В. Поняття превентивної функції цивільного права в

контексті запобігання злочинності. *Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккаріа (м. Одеса, 13 черв. 2014 р.) / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), В. О. Туляков (заст. голов. ред.), Є. Л. Стрельцов (заст. голов. ред.), Д. О. Балобанова ; МОН України, НУ ОЮА, ПРЦ НАПрН України, Одес. відділ. ГО «Всеукр. асоц. кримін. права». Одеса : Юрид. л-ра, 2014. С. 326–331.

167. Мельничук О. С. Міська правова система в Україні: загальнотеоретичне дослідження : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2016. 400 с.

168. Миловидова С. В. Правові засади запобігання адміністративним правопорушенням в Україні: сучасний стан і перспективи вдосконалення. *Право і суспільство*. 2013. № 4. С. 94–100.

169. Міловідова С. В. Попередження та протидія адміністративним правопорушенням в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 231 с.

170. Мірило правовладдя. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія): коментар, глосарій / пер. з англ. С. Головатий. Київ : Ваіте, 2017. 163 с.

171. Монастирський Д. А. Стабільність закону: поняття, сутність та фактори забезпечення : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 199 с.

172. Монтескье Ш. Избранные произведения / под общ. ред. М. П. Баскина ; Академия наук СССР. Ин-т философии. Москва : Госполитиздат, 1955. 799 с.

173. Моральная полиция, дружинники и казаки. Юрист Георгий Русанов о том, как теперь можно законно отомстить соседу (05 июля 2016). URL: https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2016/07/05/647969-moralnaya-politsiya-druzhinniki-kazaki (дата обращения: 20.06.2018).

174. Москаленко И. В. Превентивный правоохранительный механизм реализации гражданского (частного) права (цивилистический анализ нотариальной деятельности) : дисс. … докт. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2006. 387 с.

175. Мошак Г. Г. Використання засобів приватного права у запобіганні злочинності. Харків : Кроссроуд, 2010. 196 с.

176. Надельнюк О. Заспамлена Рада: Чому український парламент чемпіон світу по кількості законопроектів. *Українська правда*. 2018. 22 березня. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2018/03/22/7175396/ (дата звернення: 20.06.2019).

177. Наумов А. В. Российское уголовное право: Курс лекций: В 3 т. Т. 1: Общая часть. 5-е изд., перераб. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2011. 768 с.

178. Нестерович В. Ф. Конституційно-правове регулювання громадських обговорень у деяких зарубіжних країнах. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 4. С. 19–30.

179. Нікітін Ю. В., Чугаєнко Ю. О. Механізм системи забезпечення внутрішньої безпеки суспільства. *Правова система України в епоху глобалізаційного поступу* : Монографія / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2014. С. 246–260.

180. Нікітін Ю. Кримінолого-концептуальна модель запобігання злочинності в сучасному українському суспільстві. *Юридична Україна*. 2008. № 9. С. 95–99.

181. Новий тлумачний словник української мови : У трьох томах / Уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. 2-е вид., випр. Київ : Аконіт, 2004. Т. 1 : А-К. 928 с.; Т. 2 : К-П. 928 с.; Т. 3 : П-Я. 864 с.

182. О профилактике правонарушений в Кыргызской Республике : Закон Кыргызской Республики от 25 июня 2005 года № 82 (в редакции Законов КР от 26 июля 2011 года № 141, 16 июля 2012 года № 114, 26 января 2015 года № 26, 27 апреля 2017 года № 64). URL: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1679 (дата обращения: 11.07.2017).

183. О профилактике правонарушений : Закон Республики Казахстан от 29 апреля 2010 года № 271-IV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30657323#pos=1;-117 (дата обращения: 11.07.2017).

184. О профилактике правонарушений : Закон Республики Узбекистан от 10 апреля 2014 года. URL: http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=2387359 (дата обращения: 11.07.2017).

185. Об основах деятельности по профилактике правонарушений : Закон

Республики Беларусь от 4 января 2014 г. № 122-З. URL: http://www.pravo.by/upload/docs/op/H11400122_1389733200.pdf http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=64951 (дата обращения: 11.07.2017).

186. Об основах системы профилактики правонарушений в Российской Федерации : Федеральный закон от 23.06.2016 № 182-ФЗ. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_199976/ (дата обращения: 11.07.2017).

187. Оборотов Ю. М. Напрями інноватики загальнотеоретичної юриспруденції. *Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції* : монографія / за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2019. С. 210–221

188. Оборотов Ю. М. Філософія права і методологія юриспруденції. *Проблеми філософії права*. 2003. Том 1. С. 41–43.

189. Оборотов Ю. М. Ціль у праві. *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 2: Філософія права* / за ред. С. І. Максимова. Харків : Право, 2017. С. 1049–1051.

190. Оборотов Ю. М., Горобець К. В. Методологія правового пізнання. *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 2 : Філософія права* / редкол. : С. І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. С. 460–463.

191. Оборотов Ю. Н. Инфляция власти и права как индикаторы слабого государства. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2010. Том 10. С. 89–97.

192. Оборотов Ю. М. Верховенство права як шлях до правової гармонії в Україні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2008. № 4. С. 5–11.

193. Оборотов Ю. М. Сучасне праворозуміння та визначення права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 18. С. 4–9.

194. Оборотов Ю. М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2003. 379 с.

195. Обсяг державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою

для ВНЗ сфери управління МОН України. *Офіційний сайт МОН України*. URL: http://mon.gov.ua/activity/education/vishha/vstupna-kampaniya-2016/obsyag-derzhavnogo-zamovlennya-na-pidgotovku-faxivcziv-z-vishhoyu-osvitoyu-dlya-vnz-sferi-upravlinnya-mon-ukrayini.html (дата звернення: 10.12.2016).

196. Обсяг державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою для ВНЗ сфери управління МОН України. *Офіційний сайт МОН України*. URL: http://mon.gov.ua/activity/education/vishha/vstypna.html (дата звернення: 10.12.2016).

197. Общетеоретическая юриспруденция (учебный курс) : учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2011. 436 с.

198. Одесская школа права. Введение в украинское право / под общ. ред. С. В. Кивалова ; отв. ред. М. В. Афанасьева ; сост. Ю. Д. Батан ; НУ ОЮА. 3-е изд., перераб. и доп. Одесса : Юридична література, 2016. 504 с.

199. Олькіна О. В. Принцип правової визначеності як концептуально-методологічна засада оновлення Конституції України. *Принципи сучасного конституціоналізму та Основний Закон України. IX Тодиківські читання* : Зб. тез наук. доп. і повідомлень Міжнар. наук. конф. (4–5 листопада 2016 року) / За заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2016. С. 91-92.

200. Орзих М. Ф. Избранные труды : юбилейное издание к 90-летию со дня рождения / М. Ф. Орзих ; сост.: А. Р. Крусян, А. А. Езеров ; тех. ред. Ю. Д. Батан [и др.]. Одесса : Юридична література, 2015. 568 с.

201. Орзих М. Ф. Право и личность. Вопросы теории правового воздействия на личность социалистического общества. Киев : Вища школа, 1978. 143 с.

202. Орзіх М. П. Доктринальний супровід конституційних перетворень. *Проблеми сучасної конституціоналістики. Випуск 2. Конституційні перетворення в Україні* : навч. посіб. / за ред. М. П. Орзіха. Київ : Юрінком Інтер, 2012. С. 36–48.

203. Орзіх М. П. Конституційні перетворення в умовах дії Конституції. *Проблеми сучасної конституціоналістики. Випуск 2. Конституційні перетворення в Україні* : навч. посіб. / за ред. М. П. Орзіха. Київ : Юрінком Інтер, 2012. С. 131–141.

204. Папаян Р. А. Христианские корни современного права. Москва : Издательство НОРМА, 2002. 416 с.

205. Парханов Г. Р. Адміністративно-правові засади превентивної діяльності Національної поліції України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 237 с.

206. Педько Ю. С. Становлення та правове регулювання адміністративної юстиції в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2004. 230 с.

207. Петришин О. В. Право. *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 3 : Загальна теорія права* / редкол. : О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. С. 441–447.

208. Пивоваров К. В. Удосконалення системи контролю в державному управлінні України : дис. … д-ра наук з держ. управління : 25.00.02. Київ, 2017. 546 с.

209. Погорілко В. Ф., Мисуно А. В. Судова влада. *Політологічний енциклопедичний словник* / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. Київ : Вид-во Генеза, 2004. С. 644.

210. Погребняк С. В. Профілактична діяльність при розкритті та розслідуванні злочинів : автореф. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2010. 20 с.

211. Погребняк С. П. Норми права. *Загальна теорія права* / За заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 126–141.

212. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Харків : Право, 2008. 240 с.

213. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. Москва : Статут, 1998. 380 с.

214. Посібник користувача з оцінки дотримання верховенства права в публічному адмініструванні / [Академія Фольке Бернадотта ; Програма розвитку ООН]. Київ, 2016. 78 с.

215. Постанова Кіровоградського окружного адміністративного суду від 14 грудня 2015 року у справі П/811/3341/15. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54881465 (дата звернення: 10.12.2016).

216. Потомська Н. А. Нормативно-правове регулювання профілактики

злочинів органами прокуратури та шляхи його вдосконалення. *Право і суспільство*. 2012. № 4. С. 146–149.

217. Похмелкин В. В. О восстановительной функции советского уголовного права. *Правоведение*. 1990. № 2. С. 40–47.

218. Почему налог на «роскошные» авто незаконен: интервью с судьей. *ЮрЛига*. Интервью от 20 января 2016 г. URL: http://jurliga.ligazakon.ua/news/2016/1/20/140163.htm (дата обращения: 11.07.2017).

219. Права людини та правосуддя. *Сайт Міжнародного фонду «Відродження»*. URL: http://www.irf.ua/programs/human_rights/ (дата звернення: 10.12.2018).

220. Правова доктрина України : у 5 т. Харків : Право, 2013. Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. 976 с.; Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 1240 с.

221. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 року № 661-IV. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/661-15/ (дата звернення: 10.12.2018).

222. Про затвердження Положення про органи досудового розслідування Державної кримінально-виконавчої служби України : Наказ Міністерства юстиції України від 4 липня 2017 року № 2166/5. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0822-17 (дата звернення: 19.07.2018).

223. Про затвердження Порядку проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції : постанова Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 року № 58. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/58-2018-%D0%BF (дата звернення: 19.07.2018).

224. Про затвердження Правил пропускного режиму до адміністративної будівлі Одеської міської ради : розпорядження Одеського міського голови № 579-01р від 23 травня 2011 року. URL: http://omr.gov.ua/ru/acts/mayor/34574/ (дата

звернення: 19.04.2018).

225. Про Національну гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 року № 876-VII. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/876-18/ (дата звернення: 19.04.2018).

226. Про Національну поліцію : Закон України від 5 липня 2015 року № 580-VII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/580-19 (дата звернення: 19.04.2018).

227. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013/ (дата звернення: 19.04.2018).

228. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12/ (дата звернення: 19.04.2018).

229. Про охоронну діяльність : Закон України від 22 березня 2012 року № 4616-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4616-17/ (дата звернення: 19.04.2018).

230. Про проект Закону України про профілактику злочинів : постанова президії Верховної Ради України від 31 жовтня 1994 року № 190/94-ПВ. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/190/94-пв (дата звернення: 19.04.2018).

231. Про профілактику злочинів : Проект закону Української Радянської Соціалістичної Республіки 1991 р. *Іменем Закону*. 1991. № 13. С. 7–10.

232. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2229-12/ (дата звернення: 19.04.2018).

233. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22 червня 2000 року № 1835-III. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1835-14/ (дата звернення: 19.04.2018).

234. Проект Закону України «Про основи державної політики щодо протидії злочинності». URL: https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/314729 (дата звернення: 19.04.2018).

235. Проект Закону України «Про профілактику правопорушень». URL:

https://court.gov.ua/tu26/6/2358 (дата звернення: 19.04.2018).

236. Пчолкін В. Д. Поняття та роль оперативно-розшукової профілактики у запобіганні злочинам. *Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності* : матеріали наук.-практ. конф. / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2010. С. 15–17.

237. Рабинович П. М. Социалистическое право как ценность. Львов : Изд-во при Львовс. гос. ун-те Издательского объединения «Вища школа», 1985. 168 с.

238. Рабінович П. Загальнотеоретичне праводержавознавство в Україні: здобутки, проблеми, перспективи. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 4. С. 3–16.

239. Радиш Н. Вступна кампанія-2016: підсумки та пропозиції. URL: https://www.oporaua.org/osvita/43156-vstupna-kampaniia-2016-pidsumky-ta-propozytsii (дата звернення: 19.04.2017).

240. Радько Т. Н. Методологические вопросы познания функций права. Волгоград, 1974. 150 с.

241. Репьев А. Г., Васильков К. А. «Превенция» как правовая категория: в порядке научной дискуссии. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2020. № 2. С. 35–42.

242. Рішення Вищого адміністративного суду України від 30 серпня 2016 року у справі К/800/8077/16. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/60223298 (дата звернення: 19.04.2017).

243. Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2010 від 29 червня 2010 року у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10 (дата звернення: 19.04.2017).

244. Рішення Конституційного Суду України № 1-р/2017 від 23 листопада 2017 року у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального

процесуального кодексу України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17 (дата звернення: 18.05.2018).

245. Саблук С. А. Кримінально-правовий контроль за злочинністю в Україні у 1922 – 1960 рр. : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. 479 с.

246. Савчин М. В. Конституційне право України : підручник. Київ : Правова єдність, 2009. 1008 с.

247. Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму : монографія. Ужгород : РІК-У, 2018. 440 с.

248. Савчин М. В. Методологія юридичних досліджень у сфері публічного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. Вип. 44. Т. 2. С. 68-76.

249. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 328 с.

250. Сафронов С.О. Поняття превенції злочинів та її співвідношення з однорідними поняттями. URL: http://library.ua/m/articles/view/Поняття-превенції-злочинів (дата звернення: 19.04.2018).

251. Свод законов Российской империи: в 34 т. Т. 14: Уставы о паспортах, о предупреждении преступлений, о цензуре, о содержащихся под стражею, и о ссыльных. СПб., 1857. 909 с.

252. Сельська В. В. Субсидіарна юридична відповідальність в праві Європейського Союзу. *Lex Portus*. 2017. № 2(4). С. 61-73.

253. Серебро М. Постнекласичні тенденції в методології юриспруденції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Серія Право*. 2019. Випуск 55. Том 1. С. 54–58.

254. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : Підручник. Видання 2-е, переробл. і доповн. Харків : Еспада, 2009. 752 с.

255. Сорвачов О. В. Охорона прав на промислові зразки в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 18 с.

256. Справа «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11). Рішення Європейського суду з прав людини. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947 (дата звернення: 10.04.2019).

257. Станислав Шевчук: «С конституционной жалобой охладится политический накал». *Big Planet*. URL: http://bigplanet.media/ukraina/yusticiya-i-pravo/stanislav-shevchuk-s-konstitucionnoy-zhaloboy-ohladitsya-politicheskiy (дата обращения: 19.04.2018).

258. Сухарев А. А., Янч В. В. Социология права : Курс лекций. Витебск : ВГУ им. П. М. Машерова, 2017. 75 с.

259. Суходубова І. В. Стабільність і динамізм законодавства: поняття, співвідношення, засоби забезпечення : монографія / [наук. ред. О. В. Петришин]. Харків : Право, 2016. 228 с.

260. Сырых В. М. Логические основания общей теории государства и права. Т. 2. Москва : Юрид. дом «Юстицинформ», 2004. 265 с.

261. Сырых В. М. Социология права : Учебник. Москва : Юстицинформ - Litres, 2017. 673 с. URL: https://books.google.com.ua/books?id=6TpfAAAAQBAJ (дата обращения: 19.04.2019).

262. Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : Монографія / За заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зелененького. Харків : Право, 2011. 344 с.

263. Терлецький Д. С. Нетрадиційні джерела конституційного права. *Проблеми сучасної конституціоналістики* : навч. посіб. / за ред. М. П. Орзіха. Київ : Юрінком Інтер, 2011. С. 88–123.

264. Тихонов Я. И. Юридическая превенция в римском праве. *Образование. Наука. Научные кадры*. 2020. № 4. С. 115–116.

265. Тихонов Я. И. Институт превенции в системе российского права : Дисс. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Вологда, 2019. 225 с.

266. Тімофєєва Л. Ю. Гуманістична парадигма кримінального права України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2018. 296 с.

267. Топчій О. В. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх в Україні : дис. … докт. юрид. наук : 12.00.07. Ужгород, 2019.

479 с.

268. Трушкіна А. Д. Адвокатура в Європейському Суді з прав людини як запобіжник порушень прав людини. *Верховенство права очима правників-початківців* : матер. Всеукр. наук. конф. студ. та аспірантів (м. Одеса, 24 листопада 2018 р.) / за ред. Г. О. Ульянової ; уклад.: Ю. Д. Батан, А. Д. Шкільнюк [та ін.]. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 232–236.

269. Туляков В. О., Мирошниченко Н. А., Балобанова Д. О. Кримінальне право України. Загальна частина: текст лекцій: Закон. Злочин. Відповідальність. Одеса : Юридична література, 2014. 128 с.

270. У Німеччині суд скасував вимогу 14-денного карантину для прибулих з-за кордону. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/05/12/7109815/ (дата звернення: 20.06.2020).

271. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика : монографія. Харків : «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.

272. Уварова О. О., Вовк Д. О. Верховенство права: сучасні інтерпретації (відгук на автореферат дисертації Луців Олега Михайловича «Верховенство права: сучасні інтерпретації», представленої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01). URL: www.uvarova.info/438/ (дата звернення: 20.09.2016).

273. Уварова О. О. Недержавне право: запрошення до дискусії. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 1. С. 14-32.

274. Ульянова Г. О. Напрями попередження наукового плагіату. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Том 13. С. 420–428.

275. Ульянова Г. О. Методологічні проблеми цивільно-правового захисту прав інтелектуальної власності від плагіату : дис. … докт. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 445 с.

276. Фелик В. І. Адміністративно-правове забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України : автореф. дис. … докт. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2017. 42 с.

277. Форос В. Г. Суб'єкти діяльності щодо попередження злочинів та протидії злочинності. *Правова держава*. 2012. № 14. С. 179–184.

278. Хавронюк М. Дещо про сутність кримінального права (інакший погляд). URL: http://pravo.org.ua/ua/news/4726- (дата звернення: 15.01.2020).

279. Хавронюк М. Чи знаєш ти, українцю, за що тебе посадять і скільки дадуть? *Дзеркало тижня*. 2015. 16 січня. URL: goo.gl/XgHgFw (дата звернення: 15.09.2016).

280. Ханс-Адам II, князь. Государство в третьем тысячелетии ; пер. с англ. Москва : Инфотропик Медиа, 2012. 320 с.

281. Харитонов Є. О. Нариси теорії цивілістики (поняття та концепти) : монографія. Одеса : Фенікс, 2008. 464 с.

282. Хижняк Ю. В. «Право і література» як напрям юриспруденції: за творами М.О. Булгакова : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2014. 18 с.

283. Хиль Роблес А. Парламентский контроль за администрацией (институт омбудсмана). Москва : Ad Marginem, 1997. 350 с.

284. Хронологія пленарного засідання Верховної Ради України 23 березня 2000 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_h2?day_=23&month_=03&year=2000&nom_s=5&nom_skl=3 (дата звернення: 15.01.2020).

285. Цельєв О. В. Право на оскарження рішень органів публічної влади та їхніх посадових осіб як складова верховенства права. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Том 200. С. 72-79.

286. Цикаришвили О. Г. Охранительная функция российского права : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2008. 176 с.

287. Черкес М. Е. Международное право : Учеб. пособие. Одесса : Юрид. л-ра, 2004. 384 с.

288. Черних А. Аналіз вступної кампанії до вищих навчальних закладів у 2016 році. URL: http://blog.liga.net/user/achernih/article/23485.aspx (дата звернення: 04.05.2017)

289. Чернишов Г. М. Фінансове шахрайство в інвестиційно-будівельній сфері: кримінологічне дослідження : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2016. 246 с.

290. Черноусов А., Кобзін Д., Щербань С., Мартиненко О. Національний превентивний механізм проти катувань та жорстокого поводження (НПМ) в Україні. Оцінка діяльності. Харків : Права людини, 2019. 76 с. URL: http://library.khpg.org/files/docs/1568577018.pdf (дата звернення: 04.01.2020)

291. Черняк А. М. Зміст діяльності оперативних підрозділів з протидії злочинам у сфері міжнародного студентського обміну. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 44. С. 36–42.

292. Чопко Х. І. Функції екологічного права України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.06. Львів, 2012. 213 с.

293. Швабауэр А. Угрозы Закона об основах системы профилактики правонарушений. *Русская народная линия*. 2016. 21 июля. URL: http://ruskline.ru/analitika/2016/07/21/ugrozy_zakona_ob_osnovah_sistemy_profilaktiki_pravonarushenij/ (дата обращения: 04.05.2017).

294. Шевчук С. В. Стаття 8 Конституції України (науковий коментар). *Наукові записки НаУКМА*. 2011. Том 116. С. 15–18.

295. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 480 с.

296. Шендрик В. В., Крєпаков І. О. Аналіз співвідношення понять «профілактика», «попередження», «припинення» та «запобігання злочинів». *Форум права*. 2011. № 1. С. 1129–1139.

297. Шишка Р. Б. Охорона прав суб'єктів інтелектуальної власності у цивільному праві України : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2004. 38 с.

298. Шкільнюк А. Д. Право на повагу до особистого та сімейного життя vs діяльність ЗМІ. *Верховенство права очима правників-початківців* : матер. Всеукр. наук. конф. студ. та асп. (м. Одеса, 23 листопада 2019 р.) / за ред. М. Р. Аракеляна ; уклад.: А. С. Гуменюк, Ю. Д. Батан [та ін.]. Одеса : Гельветика, 2019. С. 144–149.

299. Шургучиев О. С., Лиджиева И. В. К проблеме судоустройства в Золотой Орде. *Universum: общественные науки*. 2017. №4 (34). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/k-probleme-sudoustroystva-v-zolotoy-orde (дата обращения: 25.05.2017)

300. Щедрин Н. В. Основы общей теории предупреждения преступности : учеб. пособ. Красноярск: Краснояр. гос. ун-т, 1999. 58 с. URL: http://window.edu.ru/resource/223/42223/files/glava51.html (дата обращения: 25.05.2017)

301. Экштайн К. Основные права и свободы. Москва : Nota Bene, 2004. 496 с.

302. Alberts M., Mollema N. Developing Legal Terminology in African Languages as Aid to the Court Interpreter: A South African Perspective. *Lexikos*. 2013. Vol. 23. P. 29–58.

303. Alston P. Development and the Rule of Law: Prevention versus Cure as a Human Rights Strategy / International Commission of Jurists, Conference on "Development and the Role of Law" (the Hague, 27 April – 1 May 1981). 1981. 126 p. URL: https://www.icj.org/wp-content/uploads/2013/06/Universal-rule-of-law-development-working-paper-1981-eng.pdf (accessed: 20.06.2020).

304. Arbour L, Johnson AB – Human Rights Handbook for Parliamentarians, No. 8 of 2005. International Parliamentary Union. New York: United Nations High Commission for Human Rights (UNHCHR) Office, 2005. http://archive.ipu.org/PDF/publications/hr_guide_en.pdf (accessed: 20.06.2020).

305. Bakšić Š., Oruč E. Civil Law Notaries in Bosnia and Herzegovina: Actors in Preventive Justice. *3rd International Symposium on Sustainable Development*, May 31 - June 01 2012, Sarajevo : International Burch University, 2012. Volume 1. Issue 3. P. 412 – 419.

306. Balbir S. Compensation under international investment law arbitration in investor-state infrastructure contracts : Master thesis. University of Oslo, 2017. 42 p. URL: https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/60562/716.pdf (accessed: 20.06.2020).

307. Barbbour G. Measuring local government productivity. *Municipal yearbook*. 1975. Pp. 38-46.

308. Batan Yu. D. The European Court of Human Rights as an institution with the preventive purpose. *ECHR's Jurisprudence in Digital Era*: materials of international scientific conference (Odesa, May 31 – June 1, 2019) / H. O. Ulianova (ed.). Odesa : Helvetyka, 2019. Pp. 94–97.

309. Batan Yu. The European Court of Human Rights as an Institution with the Preventive Purpose. *European Political and Law Discourse*. 2021. V. 8. Iss. 3. P. 43–47.

310. Berisha F. The Judicial Control of the Work of Administration. *Evropský Politický A Právní Diskurz*. Volume 3. Issue 3. 2016. P. 148–156. URL: http://eppd13.cz/wp-content/uploads/2016/2016-3-3/eppd_2016_3_3.pdf (accessed: 20.06.2020).

311. Berman P. S. Global Legal Pluralism. A Jurisprudence of Law beyond Borders. Cambridge University Press, 2012. 358 p.

312. Breaking: Prague court cancels Czech anti-coronavirus measures on free movement, retail sales. URL: https://news.expats.cz/weekly-czech-news/breaking-prague-court-cancels-czech-anti-coronavirus-measures-on-free-movement-retail-sales/ (accessed: 20.06.2020).

313. Burbyka M., Klochko A., Reznik O. Coordinating Activity of the Prosecutor's Office in the Sphere of Criminality Prevention of Ukraine. *International Journal of Environmental and Science Education*. 2016. 11(18). P. 11931-11941.

314. Burlya and Others v. Ukraine. Judgment of the European Court of Human Rights of November 6, 2018 (Application no. 3289/10). URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187508 (accessed 13.05.2019).

315. CCR declară război Cotroceniului: Iohannis și-a depășit atribuțiile prin decretul stării de urgență, Parlamentul trebuia să-l conteste. URL: https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/politica/ccr-declara-razboi-cotroceniului-iohannis-si-a-depasit-atributiile-prin-decretul-starii-de-urgenta-parlamentul-trebuia-sa-l-conteste-1303045 (accessed: 20.06.2000).

316. Corruption Perceptions Index 2020. URL: https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/ukr (accessed: 20.02.2021).

317. COVID 19 and States of Emergency / Joelle Grogan. 26 Mai 2020. URL: https://verfassungsblog.de/states-of-emergency/ (accessed: 20.06.2020).

318. Dodd W. F. Progress of Preventive Justice. *American Bar Association Journal*. 1920. Vol. 6. № 6. Pp. 151-153.

319. Doing Business 2020. Comparing Business Regulation in Economies. 149 p. URL: https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/32436/9781464814402.pdf (accessed: 20.04.2021).

320. Ericson R. Crime in an Insecure World. Cambridge, UK: Polity, 2007. 256 p.

321. European Governance. White paper / Commission of the European Communities. Brussels, 25.7.2001. *COM* (2001) 428 final. 35 p.

322. Fassbender B. What's in a Name? The International Rule of Law and the United Nations Charter. *Chinese Journal of International Law*. 2018. Vol. 17. Issue 2. URL: https://doi.org/10.1093/chinesejil/jmy017 (accessed: 20.06.2020).

323. Fursa S. Mediation in Ukraine: Urgent Issues of Theory and Practice and Necessity of Legislative Regulation. *New Developments in Civil and Commercial Mediation* / Ed. by C. Mota, L. Marquis. New York City : Springer International Publishing, 2015. Pp. 737-754.

324. Gorobets K. International Rule of Law in a Discourse of Doubts. *Lex Portus*. 2016. No. 2. Pp. 31–45.

325. Governance for sustainable human development : a UNDP policy document / United Nations Development Programme. 1997. January. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/258/hdr_1997_en_complete_nostats.pdf (accessed: 20.06.2020).

326. Guidelines for the Prevention of Crime: Economic and Social Council resolution 2002/13. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/crimeprevention/resolution_2002-13.pdf (accessed: 20.06.2020).

327. Hall M. A., Wright R. F. Systematic Content Analysis of Judicial Opinions. *California Law Review*. 2008. Volume 96. Issue 1. P. 63-122.

328. Hansen T., Mue N. The Nairobi Principles on Accountability as a means of

monitoring and enforcing the rule of law and accountability for international crimes in Africa. *African Human Rights Law Journal*. 2018. Vol. 18. N. 1. P. 413-433. URL: http://www.scielo.org.za/pdf/ahrlj/v18n1/20.pdf (accessed: 20.06.2020).

329. Hietanen-Kunwald P. Mediation and the legal system: Extracting the legal principles of Civil and Commercial Mediation : Doctoral dissertation / University of Helsinki. Helsinki, 2018. 266 p. URL: https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/243949/mediatio.pdf (accessed: 20.06.2020).

330. Human Development Report 2002: Deeping democracy in a fragmented world / United Nations Development Programme (UNDP). N.-Y. : Oxford University Press. 2002. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/263/hdr_2002_en_complete.pdf (accessed: 20.06.2020).

331. Jennifer Miller. Penn State EPISCenter guides police with crime prevention. *Penn State News*. 2016, 7 March. URL: http://news.psu.edu/story/396323/2016/03/07/academics/penn-state-episcenter-guides-police-crime-prevention (accessed: 20.06.2020).

332. Kelsen H. General Theory of Law and State / Translated by A. Wedberg. Cambridge : Harvard University Press, 1949. 550 p.

333. Krestovska N. Children and the Armed Conflict in Eastern Ukraine. *The Use of Force Against Ukraine and International Law / eds.: S. Sayapin, E. Tsybulenko*. T.M.C. Asser Press. 2018. P. 261—275.

334. Kriebaum U. Prevention of Human Rights Violations. *Austrian Review of International and European Law*. 1997. Vol. 2. P. 155–190.

335. Lewis B. Introduction to Environmental Human Rights and Climate Change. *Environmental Human Rights and Climate Change*. Springer Nature Singapore Pte Ltd. 2018. P. 1-14. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-13-1960-0_1 (accessed: 20.06.2020).

336. Lindquist S., Cross F. Stability, predictability and the rule of law: stare decisis as reciprocity norm. URL: https://law.utexas.edu/conferences/measuring/The%20Papers/Rule%20of%20Law%20Conference.crosslindquist.pdf (accessed: 20.06.2020).

337. Methodology. WJP Rule of Law Index by the World Justice project. URL: https://worldjusticeproject.org/our-work/research-and-data/wjp-rule-law-index-2020/methodology (accessed: 20.03.2021).

338. Mikhno v. Ukraine. Judgment of the European Court of Human Rights of September 1, 2016 (Application no. 32514/12). URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-165755 (accessed: 13.05.2019)

339. Mill J. S. On Liberty. 1859. Chapter I. Introductory. URL: https://www.utilitarianism.com/ol/one.html (accessed: 09.01.2020)

340. Mill J. S. On Liberty. 1859. Chapter V. Applications. URL: https://www.utilitarianism.com/ol/five.html (accessed: 09.01.2020)

341. Montesquieu Ch. Esprit des Lois. Paris, 1894. Vol. XI. 4. P. 128.

342. Moyo A. Standing, access to justice and the rule of law in Zimbabwe. *African Human Rights Law Journal*. 2018. Vol. 18. N. 1. P. 266-292. URL: http://dx.doi.org/10.17159/1996-2096/2018/v18n1a13 (accessed: 20.06.2020).

343. Nwankwo P. Criminal Justice in the Pre-Colonial, Colonial, and Post-Colonial Eras. Lanham et al.: University Press of America, 2010. 432 p.

344. Oliveira A. M. "Faça o que tu queres, pois é tudo da lei": representações do direito no rock de raul seixas : Dissertação submetida ao Programa de Pós-Graduação em Direito da Universidade Federal de Santa Catarina para a obtenção do Grau de Mestre em Direito. Florianópolis, 2016. 250 p.

345. Pinto de Albuquerque and van Aaken. Punitive Damages in Strasbourg. *The European Convention on Human Rights and General International Law* / A. van Aaken, I. Motoc (eds). 2018. P. 230-250.

346. Press Release SG/382, "Address by Secretary-General Dag Hammarskjöld at University of California Convocation, Berkeley, California, Thursday, May 13, 1954, at 10:00 a.m. (Pacific Coast Time)". URL: https://ask.un.org/loader.php?fid=11125&type=1&key=6bf400a0db526933d8577cce49f39ad2 (accessed: 16.01.2019).

347. Prittwitz C. Strafrecht und Risiko. Untersuchungen zur Krise von Strafrecht und Kriminalpolitik in der Risikogesellschaft. Frankfurt/Main: V. Klostermann, 1993.

428 s.

348. Raz J. The Authority of Law: Essays on Law and Morality, 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 2009. 360 p.

349. Recommendation Rec(2001)10 of the Committee of Ministers to Member States on the European Code of Police Ethics (adopted on 19 September 2001). URL: https://rm.coe.int/16805e297e (accessed: 20.06.2020).

350. Reminska Yu.Yu. The Rule of Law in the ECHR Framework: theoretically-legal overview. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Серія Право*. 2017. Вип. 42. С. 22-26.

351. Research Report Exploring the Role of Elder Mediation in the Prevention of Elder Abuse : Final Report November 30, 2010. Prepared by: Judy McCann-Beranger. URL: http://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/cj-jp/fv-vf/mp-pm/mp-pm.pdf (accessed: 20.06.2020).

352. Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2011 [on the report of the Third Committee (A/66/457)] 66/137 United Nations Declaration on Human Rights Education and Training. URL: https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/467/04/PDF/N1146704.pdf (accessed: 20.06.2020).

353. Resolution on the state and organization of the profession of notary in the twelve Member States of the Community. *Official Journal of the European Communities.* Series C. 1994. Vol. 44. P. 36.

354. Resolution through mediation. Solving a Complex International Business Problem. An Interactive Training Exercise in Mediator-Assisted Interest-Based Negotiation : Training Guide. International Institute for Conflict Prevention & Resolution, 2006. 57 p. URL: https://www.inta.org/Mediation/Documents/INTAMediationVideoStudyGuide.pdf (accessed: 20.06.2017).

355. Sajo A. From militant democracy to the preventive state. *Cardozo Law Rev.* 2006. Vol. 27(5). P. 2255–94.

356. Sajó A. Limiting Government: An Introduction to Constitutionalism. New York: Central European University Press, 1999. 292 p.

357. Schauer F. An Essay on Constitutional Language. *UCLA Law Review*. 1982. № 29. P. 797–832.

358. Shevchenko S. M. Proportionality principle in establishing criminal liability for euthanasia. *Предмет правового регулювання галузей вітчизняного права* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15–16 березня 2019 року) / ред. кол. І. С. Гриценко, Р. С. Мельник та ін. Київ : Гельветика, 2019. С. 81–84.

359. Shue H. Basic Rights. Princeton: Princeton Univ. Press, 1996.

360. Steiker C. The limits of the preventive state. *J. Crim. Law Criminol*. 1998. Vol. 88. P. 771–808.

361. Sucharipa-Behrmann L. R., Franck T. M. Preventive Measures. *N.Y.U. Journal of International Law and Politics*. 1998. Vol. 30. P. 485–537.

362. The Declaration on Academic Freedom and Autonomy of Institutions of Higher Education (Lima, 10 September 1988). URL: https://osut.ro/wp-content/uploads/2017/05/Declaratia-de-la-Lima-din-10-septembrie-1988.pdf (accessed: 20.06.2020).

363. Thommen M. Introduction to Swiss Law. Berlin, Bern : Carl Grossmann Publishers, 2018. 452 p.

364. University of Pretoria Office of the Registrar Plagiarism Prevention Policy. URL: http://www.enterprises.up.ac.za/wp-content/uploads/2015/11/2009-10-22_Plagiarism-Prevention-Policy.pdf (accessed: 20.06.2020).

365. Users' Guide for Assessing Rule of Law in Public Administration : Handbook / [UNDP Bureau for Policy and Programme Support, Folke Bernadotte Academy]. Stockholm/New York, 2015. 48 p. URL: goo.gl/9LrZB3 (accessed: 20.06.2016).

366. Venkateswara Rao D. Human Rights Education – Need of the Hour. *Jamshedpur Research Review (UGC Approved International Research Journal)*. 2018. Year VI. Vol. 1. Issue XXVI. P. 60-66. URL: https://jamshedpurresearchreview.com/wp-content/uploads/2018/05/Jamshedpur-Research-Review-26-Annual-Issue-2018.pdf (accessed: 20.06.2020).

367. Vilaça G. V. Why Teach Legal Theory Today? *German Law Journal*. 2015. Vol. 16. № 4. P. 781 – 819.

368. Weisbord R. K. The Advisory Function of Law. *Tulane Law Review*. 2015. Vol. 90. Pp. 129–184.

369. Worldwide Governance Indicators. URL: http://info.worldbank.org/governance/wgi/ (accessed: 20.06.2020).

370. Zedner L. Ashworth A. The Rise and Restraint of the Preventive State. *Annual Review of Criminology*. 2019. № 2(1). P. 1-22.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Батан Ю.Д. Вплив превентивного механізму права на неправомірну поведінку. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за ред. О.В. Козаченка, Є.Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 625–642.
2. Батан Ю.Д. Індикація ефективності українського права. *Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції* : монографія / [Ю.М. Оборотов, А.П. Овчиннікова, В.В. Завальнюк та ін.] ; за ред. Ю.М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2019. С. 393–409.

Публікації у фахових виданнях:

1. Батан Ю.Д. Нормотворча стадія превентивного механізму права: людський вимір. *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 95–102.
2. Єзеров А., Батан Ю. Належне врядування й надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування. *Юридичний вісник*. 2016. № 2. С. 109–116.
3. Батан Ю.Д. До питання про місце превенції у правовому регулюванні. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 10. С. 25–31.
4. Батан Ю.Д. Запобігання академічному плагіату та неоригінальності як складова превентивного механізму сучасного права інтелектуальної власності. *Часопис цивілістики*. 2017. № 23. С. 83–86.
5. Батан Ю.Д. Поняттєво-категорійний апарат превенції як призначення права. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 4. С. 11–19.
6. Батан Ю.Д. Про юридичну базу реалізації превенції: чи можна вважати конституцію законом про профілактику? *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 1. С. 7–13.

7. Batan Yu. The European Court of Human Rights as an Institution with the Preventive Purpose. *European Political and Law Discourse*. 2021. V. 8. Iss. 3. P. 43–47.

Публікації апробаційного характеру:

1. Батан Ю.Д. Вікіпедія та навчальний процес у вищих навчальних закладах: стан взаємодії. *Інформаційне суспільство: проблеми та перспективи* : Матер. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 трав. 2016). Одеса : Фенікс, 2016. С. 12–14.
2. Батан Ю.Д. Дотримання міськими радами критеріїв доступності та права бути почутим при наданні послуг. *Верховенство права та місцеве самоврядування* : Тези доп. студ. і асп. на ІІІ Міжнар. наук.-практ. форумі з верховенства права (м. Київ, 10–11 черв. 2016). Київ : Дух і літера, 2016. С. 14–18.
3. Батан Ю.Д. Превентивний механізм виборчого права. *Принципи сучасного конституціоналізму та Основний Закон України (ІХ Тодиківські читання)* : зб. тез наук. доп. і повід. Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 4-5 лист. 2016). Харків : Права людини, 2016. С. 124–125.
4. Батан Ю.Д. Превентивний механізм права як об’єкт наукового дослідження. *Матер. ХХ Ювілейної міжнар. звітн. конф. юних юристів, студ., асп. і молодих вчених, присвяченої 20-річчю Нац. ун-ту «Одеська юридична академія» та 170-річчю Одеської школи права* (м. Одеса, 12 трав. 2017) : у 3 т. Т. 1. Одеса : Фенікс, 2017. С. 5–7.
5. Батан Ю.Д. Верховенство права: поелементний підхід і виборче право. *Сучасні проблеми виборчого права і методологія його викладання у вищих навчальних закладах України* : тези доп. Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 22-23 черв. 2017). Київ : Прінт-Сервіс, 2017. С. 30–35.
6. Батан Ю.Д. До питання про конституціоналізм як превентивний механізм права. *Конституція України в контексті сучасних конституційних парадигм (Х Тодиківські читання)* : зб. тез наук. доп. і повід. Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 27-28 жовт. 2017). Харків : Права людини, 2017. С. 39–40.
7. Батан Ю.Д. Підзвітність – складова верховенства права та запобіжник порушень прав людини. *Верховенство права очима правників-початківців* : матер. Всеукр. наук. конф. студ. та асп. (м. Одеса, 18 лист. 2017). Одеса : Гельветика, 2017. С. 24–28.

8. Батан Ю.Д. Превентивний механізм дії права: потреба поділу. *Правове життя сучасної України* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 вер. 2018 р.). Одеса : Гельветика, 2018. С. 90–93.

9. Батан Ю.Д. Механізм реалізації превентивного призначення спортивного права. *Спортивне право України: сучасний стан і перспективи розвитку* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 19 жовт. 2018 р.). Запоріжжя : ЗНУ, 2018. С. 49–51.

10. Батан Ю.Д. Механізм реалізації приватним правом превентивного призначення, або чому приватне право є запобіжником. *Верховенство права очима правників-початківців* : матер. Всеукр. наук. конф. студ. та асп. (м. Одеса, 24 лист. 2018 р.). Одеса : Гельветика, 2018. С. 5–10.

11. Батан Ю.Д. Органи місцевого самоврядування як нормотворчі запобіжники порушенням прав людини. *Правове життя сучасної України : у 2 т.* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.). Одеса : Гельветика, 2019. Т. 1. С. 333–335.

12. Батан Ю.Д. Спеціалізовані правові норми: превентивне призначення. *Суспільство XXI століття: крізь призму історії до сьогодення* : матер. всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 18 трав. 2019 р.). Одеса : Гельветика, 2019. С. 16–19.

13. Батан Ю.Д. Верховенство права як запобіжник порушень прав людини, або чому верховенство права є превентивним механізмом? *Верховенство права очима правників-початківців* : матер. Всеукр. наук. конф. студ. та асп. (м. Одеса, 23 лист. 2019 р.). Одеса : Гельветика, 2019. С. 5–9.

14. Батан Ю.Д. Юридична превентологія як об’єкт публічно-правових досліджень. *Правове життя сучасної України : у 3 т.* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.). Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 340–344.

15. Батан Ю.Д. «Сучасне право» як правова категорія: розуміння та властивості. *Українське суспільство в умовах транзиції: сучасні виклики та напрями розвитку* : матер. всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 16 трав. 2020 р.). Одеса : Гельветика, 2020. С. 7–10.

16. Батан Ю.Д. Криза прав людини та тест на пропорційність (на прикладі антиCOVIDних обмежень). *Права людини – пріоритет сучасної держави* : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Одеса, 10 груд. 2020). Одеса : Гельветика, 2020. С. 258–262.

Інші публікації, що додатково висвітлюють окремі питання дисертації:

1. Батан Ю.Д. Стабільність законодавства як складова верховенства права та запобіжник порушень прав людини. *Проблеми сучасної конституціоналістики* : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2018. С. 397–415.
2. Батан Ю.Д. Эффективность механизма реализации превентивного назначения права: к вопросу о статистических индикаторах. *Legea si Viata*. 2018. № 9/2. С. 21–25.

Відомості про апробацію результатів дисертації

Основні положення та висновки дисертаційного дослідження обговорено на кафедрі загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія», а також оприлюднено на таких заходах, як: міжнародні науково-практичні конференції: «Принципи сучасного конституціоналізму та Основний Закон України (IX Тодиківські читання)» (04–05.11.2016, м. Харків); «Від громадянського суспільства – до правової держави» (21.04.2017, м. Харків); «Актуальні питання державотворення в Україні» (19.05.2017, м. Київ); «Сучасні проблеми виборчого права і методологія його викладання у вищих навчальних закладах України» (22–23.06.2017, м. Київ); «Конституція України в контексті сучасних конституційних парадигм (X Тодиківські читання)» (27–28.10.2017, м. Харків); «Правове життя сучасної України» (17.09.2018, 17.05.2019, 15.05.2020, м. Одеса); «Спортивне право України: сучасний стан і перспективи розвитку» (19.10.2018, м. Запоріжжя); «ECHR's Jurisprudence in Digital Era» (31.05–01.06.2019, м. Одеса); Міжнародний науково-практичний форум з верховенства права «Верховенство права та місцеве самоврядування» (10–11.06.2016, м. Київ); Міжнародний конгрес європейського права (21–22.04.2017, м. Одеса); всеукраїнські науково-практичні конференції: «Інформаційне суспільство: проблеми та перспективи» (28.05.2016, м. Одеса); «Протидія злочинності: теорія та практика» (19.10.2016, м. Київ); «Верховенство права очима правників-початківців» (18.11.2017, 24.11.2018, 23.11.2019, м. Одеса); Всеукраїнський форум з протидії дискримінації (04–05.11.2016, м. Київ).

Додаток Б

Таблиця, складена за результатами контент-аналізу ЗПП у п'яти державах

Вона позначає кількість слів і знаків, присвячених регулюванню відповідних предметних сфер (рядки зверху донизу) у відсотках до загальної кількості слів і знаків у ЗПП кожної з держав (стовпчики справа наліво: БЛР – Білорусь; КАЗ – Казахстан; КРГ – Киргизія; РФ – Росія; УЗБ – Узбекистан). Слова та знаки назв розділів (глав) і статей не бралися до уваги.

Предметна сфера / держава	БЛР*	КАЗ	КРГ	РФ	УЗБ
Загальні положення	10%	11%	17%	15%	12%
Повноваження окремих суб'єктів	3%	37%	42,5%	20%	38,5%
Координаційні повноваження	0,5%	12%	8%	3%	4%
Повноваження багатьох суб'єктів	3%	-	-	4%	-
Переліки заходів	2%	12%	14%	17%	14%
Порядок заходів разом із окремим зазначенням органу (органів), що їх здійснюють	67%	19%	4,5%	14%	-
Порядок заходів без окремого зазначення органів	6%	6%	-	15%	25%
Права й обов'язки	2%	-	-	3%	2%
Прикінцеві положення	4%	1%	4%	5%	2,5%
Інше	3%	2%	10%	4%	1,5%

* У білоруському ЗПП не враховано положення про внесення змін до інших законів, оскільки це б спотворило відсоткове співвідношення на користь прикінцевих положень.

Додаток В

Порівняльна таблиця, складена за результатами виявлених ознак академічного плагіату роботи автора дисертації у дисертаційному дослідженні щодо превентивної діяльності Національної поліції України

Парханов Г. Р. Адміністративно-правові засади превентивної діяльності Національної поліції України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ 2019. 237 с.	Батан Ю. Д. Вплив превентивного механізму права на неправомірну поведінку. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія* / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 625-642.
с. 28: Точки зору правознавців і теоретиків окремих галузей права щодо визначення місця превенції у механізмі правового регулювання або її співвідношення з функціями права досить неоднорідні.	с. 626-627: Погляди стосовно юридичної превенції досить неоднорідні. У науковій літературі наявні декілька основних функціоналістських розумінь стосовно місця превенції та її співвідношення з функціями права.
с. 28: Наприклад, група одних учених розглядає превенцію як порівняно самостійну функцію права [8, с. 252- 254; 11, с. 3; 42, с. 10-11; 20, с. 454; 101, с. 8];	с. 626: Думки дослідників можна звести до наступних варіантів такого співвідношення: с. 627: 4. Превенція є відносно самостійною функцією права загалом. Так вважають Ю. Амельченко [2**, с. 252–254**], О. Арапчор [3**, с. 3**], А. Данченко [9, с. 14], О. Медведєва [30, с. 328], О. Сорвачов [45, с. 7–11], О. Цикарішвілі [47, с. 40–43].
с. 28: низка інших теоретиків права вважає, що існує **превентивна підфункція як частина охоронної функції права** [99**, с. 171**; 116**, с. 198**; 164**, с. 40-47**] або **регулятивної функції** права [20**, с. 456**].	с. 627: 1. **Превентивна** (профілактична) **підфункція** є **частиною охоронної функції права**. Такий погляд обстоюють Б. Базилєв [5, с. 110], Н. Бондар [6, с. 16], І. Казьмін [14, с. 69], Н. Крестовська та Л. Матвеєва [22**, с. 171**], Н. Макарова [29**, с. 198**], В. Похмелкін [40**, с. 40-47**].

	с. 629: Н. Бондаренко уналежнює попереджувальний напрям до складу **регулятивної функції**, поряд із організаційним, виховним і заохочувальним напрямами [7**, с. 456**].
с. 28: Трапляються на сторінках правничої літератури думки, відповідно до яких **превенція** розцінюється в якості функції **юридичної відповідальності** [86**, с. 8-9**; 112**, с. 55**].	с. 627: 2. **Превенція** є метою або функцією існування лише **юридичної відповідальності**. Таку думку підтримують С. Колотиркіна [18, с. 41; 19**, с. 8–9**], Д. Липинський [27**, с. 55**].
с. 28: Отже, значна кількість юристів-теоретиків права, розглядаючи **превентивний вплив** і потенціал **права**, **іменують його «превентивною функцією (підфункцією) права»**, відводячи їй особливе місце по**ряд із регулятивною й охоронною функціями** права.	с. 629: Таким чином, більшість дослідників **превентивного впливу права іменують його «превентивною функцією (підфункцією) права»**, ставлячи в один **ряд із регулятивною й охоронною функціями**.
с. 28: Як слушно зазначає О. О. **Данченко**, **превентивна функція права реалізується** у межах **регулятивних й охоронних правовідносин**, що має вигляд порівняно **відокремленого, прогресивного напряму гомогенного (однорідного) юридичного впливу на свідомість, волю та** с. 29: **поведінку людей**, і **націлений на недопущення порушень наявних правовідносин, прав і законних інтересів громадян, їх колективів й організацій** [42, с. 10-11].	с. 628: Наразі єдиний автор загальнотеоретичного дисертаційного дослідження юридичної превенції А. **Данченко** на захист цього дослідження виносив положення, за яким «**превентивна функція права реалізується** в рамках **регулятивних й охоронних правовідносин»**, визначаючи вказану функцію як «відносно **відокремлений, прогресивний напрямок гомогенного (однорідного) юридичного впливу на свідомість, волю та поведінку людей**, який **націлений на недопущення порушень наявних правовідносин, прав і законних інтересів громадян, їх колективів й організацій**» [9].
с. 29: Іншими словами, **впливаючи на волю та свідомість людей, превен**тивна функція права (через регулятивний та охоронний вектор правового впливу), **формує їх правомірну поведінку, упорядковує**	с. 626: **Впливаючи на волю та свідомість людей, превен**ція врешті-решт **формує їх правомірну поведінку, упорядковує суспільні відносини та не**

суспільні відносини та не допускає розвитку соціально небезпечних відносин, тим самим перешкоджає виникненню конфліктів у суспільстві.	**допускає розвитку соціально небезпечних відносин**.
с. 29: Так чи інакше, використовуючи дієприкметник «превентивний», той чи інший науковець намагається схарактеризувати певні дії, явища чи вплив як попереджувальні чи застережливі, тобто щось-таке, що спрямоване на **недопущення** або запобігання виникненню несприятливого (кризового, аварійного) стану **або принаймні мінімізацію шкідливих або небезпечних наслідків**.	с. 627: Припинення передбачає **недопущення** продовження конфлікту (правопорушення) й/**або принаймні мінімізацію шкідливих або небезпечних наслідків**.
с. 30: Зважаючи на таке міркування, стає зрозуміло, що **превен**тивні **заходи** важливі в усіх сферах життєдіяльності суспільства і для всіх вікових груп населення, оскільки **роз**цінюються **як одні з найдієвіших** і найгуманніших **способів стабілізації суспільних відносин**, **запобігають порушенню прав і свобод людини** та значно **мінімізують негативні наслідки неправомірної поведінки учасників суспільних відносин**.	с. 626: **Заходи**, спрямовані на **превен**цію, **роз**гляда**ються як одні з найдієвіших способів стабілізації суспільних відносин**, оскільки дозволяють **запобігти порушенню прав і свобод людини**, **мінімізувати негативні наслідки неправомірної поведінки учасників суспільних відносин.**
с. 36: Слід також визнати, що категорія **«попередження» має не лише загальномовне тлумачення** («наперед зроблене застереження проти чогонебудь»)**, а й спеціальне**. Так, в адміністративно-правовій науці його заведено використовувати для позначення одного із виду законодавчо визначеного **адміністративного стягнення** (ст. 26 «Попередження» Кодексу України про адміністративні правопорушення).	с. 631-632: необхідно зауважити, що терміпоняття **«попередження» має не лише загальномовне тлумачення** («сповіщення про щось»)**, а і спеціальне** (у правничій термінології його основним значенням є «вид стягнення за певне правопорушення»): за вчинення виборчих правопорушень виборча комісія може оголошувати попередження кандидатам у депутати; за вчинення адміністративних деліктів виноситься попередження як захід **адміністративного стягнення**

Додаток Г

Приклади превентивних складників діяльності спеціалізованих омбудсперсон

Напрями реалізації освітнім омбудсменом превентивного призначення	**Напрями реалізації громадським омбудсменом із захисту виборчих прав Громадянської мережі «ОПОРА» превентивного призначення**
правове інформування учасників освітнього процесу	правове інформування учасників виборчого процесу
правове консультування учасників освітнього процесу	правове консультування учасників виборчого процесу
моніторинг (облік, збір, аналіз даних, відвідування закладів освіти)	моніторинг дій ООП та судів
розгляд скарг	
виявлення детермінант конкретного порушення прав людини	
сприяння ООП та правосуддя у виявленні таких детермінант	
надання рекомендацій	розробка рекомендацій для вдосконалення виборчого законодавства
представництво інтересів у суді	

Додаток Ґ

Приклади превентивно спрямованих повноважень
Міністерства юстиції України

Нормотворчі превентивні повноваження Міністерства юстиції України	**Нормозастосовні превентивні повноваження Міністерства юстиції України**
здійснює правову (гендерно-правову, антикорупційну тощо) експертизу проєктів правових актів	організовує примусове виконання рішень судів й інших органів (посадових осіб)
здійснює правову експертизу проєктів законів, інших актів законодавства, які подаються на розгляд Кабінету Міністрів України, та проєктів законів, які подаються на розгляд Верховної Ради України іншими суб'єктами права законодавчої ініціативи, нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим	організовує розгляд звернень громадян з питань, пов'язаних із діяльністю Мін'юсту, його територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, а також стосовно актів, які ним видаються
готує зауваження і пропозиції до прийнятих Верховною Радою України законів, що надійшли на підпис Президентові України	забезпечує відповідно до Закону України "Про очищення влади" проведення перевірки, передбаченої зазначеним Законом
проводить гендерно-правову експертизу актів законодавства	звертається до Вищої ради юстиції та/або Вищої кваліфікаційної комісії суддів України з поданням про звільнення суддів у випадках, визначених Законом України "Про очищення влади"
здійснює в установленому	встановлює порядок здійснення

законодавством порядку антикорупційну експертизу нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів, а також розробляє за її результатами рекомендації щодо усунення виявлених факторів, що спричиняють або можуть спричинити вчиненню корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень	контролю за діяльністю арбітражних керуючих, перевірки організації їх роботи, дотримання арбітражними керуючими вимог законодавства з питань банкрутства та здійснює такий контроль; бере участь у справі про банкрутство і користується процесуальними правами та несе процесуальні обов'язки учасника у справі про банкрутство
здійснює державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, а також інших органів, акти яких відповідно до законодавства підлягають державній реєстрації	складає на запити суду, прокуратури або іншого уповноваженого органу висновки про наявність ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства
скасовує рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, а також інших органів, акти яких відповідно до законодавства підлягають державній реєстрації	звертається до суду з позовами та бере участь у справах про відшкодування збитків, завданих Державному бюджету України внаслідок виплати відшкодування за рішеннями Європейського суду з прав людини, зокрема через територіальні органи Мін'юсту
перевіряє у міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади, а також інших органах, акти яких відповідно до	визначає вимоги для отримання свідоцтва про право на здійснення діяльності арбітражного керуючого, затверджує порядок складення

законодавства підлягають державній реєстрації, стан додержання законодавства про державну реєстрацію нормативно-правових актів, вимагає у разі потреби подання нормативно-правових актів для державної реєстрації або їх скасування, вносить пропозиції про усунення виявлених порушень і недоліків та притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у допущених порушеннях	кваліфікаційного іспиту особами, які мають намір здійснювати діяльність арбітражних керуючих, видає та анулює свідоцтво про право на здійснення діяльності арбітражного керуючого, видає дублікат і переоформлює свідоцтво про право на здійснення діяльності арбітражного керуючого, тимчасово зупиняє право на здійснення діяльності арбітражного керуючого
здійснює експертизу проєктів нормативно-правових актів та нормативно-правових актів, що підлягають державній реєстрації, на відповідність положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського Суду з прав людини	видає та анулює свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям, які не є працівниками державних спеціалізованих установ; здійснює контроль за організацією діяльності судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ
підтримує тексти актів законодавства у контрольному стані, веде їх облік та здійснює зберігання; веде облік та здійснює зберігання чинних міжнародних договорів України, актів законодавства держав, з якими здійснюється обмін правовою інформацією	контролює діяльність науково-дослідних установ, які проводять судову експертизу та належать до сфери управління Мін'юсту, здійснює нормативно-методичне забезпечення їх діяльності
здійснює правову експертизу та	організовує реєстрацію актів цивільного

державну реєстрацію нормативних актів	стану
здійснює підготовку зауважень і пропозицій до законів, що надійшли на підпис Президентові України	організовує реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень; обтяжень рухомого майна
організовує експертне забезпечення правосуддя	організовує реєстрацію юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців
організовує реєстрацію статутів територіальної громади м. Києва, Національної академії наук та національних галузевих академій наук	організовує реєстрацію друкованих ЗМІ та інформаційних агентств

Джерело: п. 4 Положення про Міністерство юстиції України.

Додаток Д

Приклади превентивних завдань реєстраційної діяльності

1) запобігання безвідповідальності;

2) превенція безконтрольності;

3) уникнення непрозорості;

4) недопущення корупції (у зв’язку зі зменшенням часу на пошук її детермінант);

5) запобігання довгій тривалості (неоперативності);

6) превенція податкових правопорушень;

7) запобігання невиконанню рішень органів влади;

8) недопущення порушень громадянських та економічних прав людини (порівняно з відсутністю можливості обліку народжень, шлюбів, смертей тощо).

Додаток Е

Приклади превентивної ролі нотаріусів у запобіганні порушенням прав людини

а) пояснення сторонам природи відповідного правочину, оскільки відсутність правового інформування призводить до збитків сторонам;

б) надання юридичних консультацій для вибору якнайкращої альтернативи захисту права без звернення до суду;

в) встановлення справжніх намірів кожної сторони правочину (тлумачення для сторін правових наслідків виконаних нотаріальних дій) з метою однакового розуміння значення, умов правочину та його юридичних наслідків для кожної сторони;

г) виявлення справжньої мети, яку сторона хоче досягти в результаті правочину;

ґ) вчинення нотаріальних дій або утримання від дії;

д) врахування принципу нотаріальної таємниці й уникнення можливості втручання третіх сторін.

Додаток Є

Превентивність завдань кримінального провадження

Формулювання ст. 2 чинного Кримінального процесуального кодексу України	**Превентивна мета відповідного завдання**
захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження	запобігання порушенню прав, свобод і законних інтересів людини, як імовірного порушника, так і жертви, а також суспільства
забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду	запобігання неоперативності, неповноті й упередженості, які спричинюють порушення прав людини
з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини	запобігання безконтрольності та безкарності
жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу	запобігання порушенню прав відповідних осіб
щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура	запобігання свавіллю з боку відповідних інституцій

Додаток Ж

Напрями превентивного призначення арбітражів

а) запобігання можливим порушенням судами прав і свобод людини;

б) запобігання порушенню інтересів сторін судами;

в) запобігання корупції;

г) запобігання перевантаженню судової системи;

ґ) запобігання можливості виникнення майбутнього конфлікту в разі невирішення наявного;

д) уникнення значної, порівняно із судовим розглядом, публічності про конфлікт загалом і про деякі деталі конфлікту.

Додаток З

Напрями превентивного призначення ООП

а) правове інформування;

б) правове консультування;

в) реєстрація повідомлень про вчинені правопорушення;

г) розслідування порушень прав людини;

ґ) виявлення детермінант конкретного порушення прав людини;

д) сприяння судовим органам у виявленні й усуненні таких детермінант;

е) облік розслідуваних правопорушень;

є) статистично-аналітична діяльність щодо дослідження стану захисту прав людини;

ж) інспектування – проведення перевірок, ревізій тощо;

з) вжиття превентивних заходів, зокрема перевірки документів, поверхневої перевірки та огляду, зупинення транспортного засобу, перевірки дотримання обмежень тощо;

и) запобігання віктимізації шляхом встановлення ролі жертви порушення у його вчиненні;

і) запобігання притягненню до кримінальної відповідальності невинуватих осіб;

ї) виявлення пом’якшувальних обставин;

й) розгляд скарг на порушення прав людини (зокрема, і підконтрольними особами відповідного або підконтрольного ООП);

к) притягнення до юридичної відповідальності, зокрема за адміністративні правопорушення;

л) запобігання порушенню інших позасудових процесуальних прав особи;

м) видання дозволів, зокрема на володіння й/або використання вогнепальної зброї, боєприпасів до неї, вибухових, радіоактивних, хімічних матеріалів, сильнодійних речовин;

н) нормотворча діяльність шляхом ініціювання змін до нормативних актів з метою більш ефективної реалізації превентивного призначення, а також розробки програмних актів, зокрема концепцій і комплексних програм запобігання злочинності.

Додаток И

Напрями превентивного призначення Національної поліції

1) виявлення й усунення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних і адміністративних правопорушень;

2) виявлення та припинення кримінальних і адміністративних правопорушень;

3) усунення загроз життю, здоров'ю людини та публічній безпеці, що виникли внаслідок кримінального, адміністративного правопорушення;

4) розслідування кримінальних правопорушень;

5) здійснення оперативно-розшукової діяльності;

6) розшук осіб;

7) провадження у справах про адміністративні правопорушення, застосування адміністративних стягнень;

8) гарантування публічної безпеки та порядку;

9) регулювання та контролю за дотриманням Правил дорожнього руху;

10) видання дозвільних документів у цій сфері;

11) вжиття заходів для надання невідкладної допомоги;

12) вжиття заходів запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей, запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі.

Джерело: [226, ст. 23, ч. 1].

Додаток І

Напрями превентивного призначення департаментів Національної поліції

Департамент Національної поліції	**Превентивна мета департаменту**
Департамент превентивної діяльності	запобігання злочинам у сферах публічного порядку, безпеки дорожнього руху, обігу зброї та оперативного керування
Департамент кіберполіції	запобігання злочинам, механізм підготовки, вчинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж та мереж електрозв'язку
Департамент протидії наркозлочинності	запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із наркотичними засобами, психотропними речовинами і прекурсорами
Департамент захисту економіки	запобігання економічній злочинності
Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми	запобігання злочинам, пов'язаним з торгівлею людьми
Департамент організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування	інформаційне запобігання злочинності
Департамент поліції охорони	запобігання кримінальним правопорушенням у межах постів і маршрутів охорони

Додаток Ї

Напрями реалізації превентивного призначення органами національної безпеки

Орган національної безпеки	Превентивна мета органу
Рада національної безпеки та оборони	здійснює координацію та контроль за діяльністю ОВВ у сфері національної безпеки і оборони
Служба безпеки	виявляє та розслідує відповідні злочини та здійснює контррозвідувальні заходи
Служба зовнішньої розвідки	здійснює розвідувальну діяльність, бере участь у боротьбі з міжнародною організованою злочинністю, тероризмом, гарантує безпеку установ і громадян України за кордоном
Державна прикордонна служба	провадить реєстраційну, слідчу, розвідувальну, інформаційно-аналітичну та оперативно-розшукову діяльність щодо захисту державного кордону й охорони суверенних прав України в її прилеглій зоні та виключній (морській) економічній зоні
Управління державної охорони	здійснює охорону найвищих посадових осіб та органів держави, найвищих посадових осіб та органів закордонних держав, членів їхніх сімей, найвищих посадових осіб міжнародних організацій, які перебувають на території України

Додаток Й

Напрями реалізації превентивного призначення антикорупційними органами

Антикорупційний орган	**Превентивна мета органу**
Національне агентство з питань запобігання корупції	здійснює аналітичну, стратегічно-програмну, моніторингову функції, перевіряє дотримання етичних правил, декларації публічних службовців, провадить моніторинг їхнього способу життя, контролює дотримання політичними партіями антикорупційних правил
Національне антикорупційне бюро	виявляє, припиняє та розслідує корупційні правопорушення, скоєні найвищими посадовими особами
Національне агентство з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів	встановлює факт існування, визначає місцезнаходження, забезпечує збереження активів, на які може бути або вже накладено арешт у кримінальному провадженні
Державне бюро розслідувань (частково антикорупційний орган)	виявляє, припиняє та розслідує злочини, скоєні найвищими посадовими особами, крім віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро, злочини, скоєні службовими особами Національного антикорупційного бюро, керівником й іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, та військові злочини

Додаток К

Напрями реалізації превентивного призначення фіскальними органами

Фіскальний орган	**Превентивна мета органу**
Державна податкова служба	здійснює нормопроєктну, реєстраційну, облікову, ліцензувальну, дозвільну, ревізійну, слідчу, оперативно-розшукову та санкційну діяльність стосовно обов'язкових платежів (податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування)
Державна митна служба	здійснює нормопроєктну, реєстраційну, облікову, дозвільну, оперативно-розшукову та санкційну діяльність щодо порядку переміщення товарів, робіт, послуг і транспортних засобів
Державна аудиторська служба	реалізує державний фінансовий контроль, здійснюючи державний фінансовий аудит, перевірку закупівель, інспектування (ревізії), моніторинг закупівель, накладає адміністративні стягнення; виявляє причини й умови, що призвели до недоліків і порушень фінансової дисципліни, готує рекомендації та пропозиції щодо запобігання ним у подальшому; контролює стан врахування та впровадження поданих рекомендацій і пропозицій
Рахункова палата	від імені парламенту контролює надходження коштів до Державного бюджету України та їх використання, передусім шляхом фінансового аудиту, аудиту ефективності, експертизи